

AVRASYA ETÜDLERİ

48
2015-2

TİKA

T.C. BAŞBAKANLIK
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

Turkish International Cooperation and
Coordination Agency

Avrasya Etüdüleri hakemli bir dergidir.
TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
tarafından yılda iki kez yayımlanır.
Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir;
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve
politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

ISSN 1300-1604

İletişim

TİKA, GMK. Bulvarı No:164 Çankaya-ANKARA
Tel: +90(312)9397000 • **Faks:** +90(312)9397515-16
avrasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

AVRASYA ETÜDLERİ

Yıl: 21, Sayı: 48 (2015/2)

TİKA Adına Sahibi

Dr. Serdar ÇAM
Başkan

Yayın Kurulu

Dr. Serdar ÇAM
Süreyya POLAT
Dr. Mehmet YILMAZ
Dr. Ali Özgün ÖZTÜRK

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Zülküf ORUÇ

Editör

Dr. Mehmet KAHRAMAN
(m.kahraman@tika.gov.tr)
(uveyska@windowslive.com)

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ • *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa AŞKAR • *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer ÇAHA • *Yıldız Teknik Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DOĞAN • *Kırıkkale Üniversitesi*
Prof. Dr. Uğur DOĞAN • *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Saadetin GÖMEÇ • *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Ramazan GÖZEN • *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ • *Çankırı Karatekin Üniversitesi*
Prof. Dr. Nihat IŞIK • *Kırıkkale Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Şükrü İNAN • *İnönü Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet KARA • *İstanbul Üniversitesi*
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU • *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ÖZ • *Hacettepe Üniversitesi*
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • *Ege Üniversitesi*
Prof. Dr. Nasuh USLU • *Sosyal Bilimler Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet UZUN • *Akdeniz Üniversitesi*
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ • *Kırıkkale Üniversitesi*

Baskı:

Hangar Marka İletişim Reklam Hizmetleri Yayıncılık Ltd. Şti.

Konur Sokak 57/4 Kızılay / Ankara

Tel: (0312) 425 07 34

Faks: (0312) 425 07 36

İçindekiler / Contents

Dilek DEMİRBAŞ

A Survey: The Impact of Air Pollution to Health in Neoclassical
Economics and Other Alternative Economic Approaches / 7-37

*Neoklasik Ekonomide ve Diğer Ekonomik Yaklaşımlarda Hava Kirliliğinin Sağlık
Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir İnceleme*

Ali ERKEN

Türkiye’de Barış Gönüllüleri Programına Bir Bakış: 1961-1970 / 39-63

A Perspective on Peace Corps Program in Turkey: 1961-1970

Fatma SEL TURHAN

Molla Mustafa’nın İzinde 18. Yüzyılda Bosna’da Sosyal Hayat / 65-99

In the Footsteps of Molla Mustafa, Social Life in Bosnia in the 18th Century

Ali BAŞARAN

Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği / 101-142

Cultural Relations-Political Relations Interaction: The Case of Turkish-Russian Relations

Necati ÇAYIRLI

Makedonya Türk Kimliği Bağlamında Makedonya’daki Türk Sivil Toplum Kuruluşları / 143-188

Non-Governmental Organizations In Macedonia At the Context of Macedonian Turks Identity

A Survey: The Impact of Air Pollution to Health in Neoclassical Economics and Other Alternative Economic Approaches

Dilek DEMİRBAŞ¹

Abstract

Although there has been reasonable progress in the epidemiology of air pollution, significant changes in international air pollution guidelines, and the emergence of more systematic approaches to air pollution control, there has been little attempt to explain the origin of the air pollution problem in the first place. How did we come to this point? It is a fact that Neoclassical Environmental Economic view, even if it is not the sole cause, is still a major influence for the theories of natural capitalism and environmental finances. Therefore, with this increasing influence, Neoclassical environmental economics have been at the very centre of public policies on environmental issues for decades. The question of whether Neoclassical Environmental Economics is the best economic approach for policy decision-making is a very controversial subject, and there are few alternative approaches to Neoclassical Environmental Economics. This study with the intention to fill the gap in this literature provides some insight into air pollution and its impacts on health, starting from the Neoclassical Economic perspective and reviewing the main alternative approaches to reach a very balanced global environmental understanding.

Keywords: *air pollution, health impacts, economics, policy aspects, environment.*

¹ Professor in International Trade and Business, YBU Business School, Yıldırım Beyazıt University, Ankara, ddemirbas@ybu.edu.tr

Neoklasik Ekonomide ve Diğer Ekonomik Yaklaşımlarda Hava Kirliliğinin Sağlık Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir İnceleme

Öz

Son yıllarda hava kirliliğine yönelik bilimsel felsefi yaklaşımlarda önemli gelişmeler, uluslararası hava kirliliğini önleyici yayınlarda kayda değer ilerlemeler, hava kirliliğinin kontrolüne yönelik daha sistematik yaklaşımlar olmuş olsa da hava kirliliği probleminin neden ve orijinini açıklayacak çok az sayıda kayda değer yayın yapılmıştır. Bu noktaya nasıl geldik sorusu önemlidir. Aslında Neoklasik ekonomik yaklaşım, tek başına bir sebep olmasa da çevre ve hava kirliliğini finansmanında ve ekonomiye olan etkilerini incelemede hala en önemli etkileşime sahip olan yaklaşımdır. Bu yüzdendir ki Neoklasik Ekole ait Çevreci Ekonomi yaklaşımı uzun zamandır çevrecilik sorunlarında kamu politikalarını belirlemede merkezde belirleyici bir güce sahip olarak görülmüştür. Bu sebeple çevresel sorunların çözümünde Neoklasik Ekonominin en iyi yaklaşım olup olmadığını soran yaklaşım az sayıda alternatif yaklaşımların olmasından dolayı da oldukça tartışmalı bir konudur. Literatürdeki bu açığı kapatma amacıyla hazırlanmış bu çalışma, hava kirliliği konusuna bir açıklama getirmeyi amaçlamaktadır ve küresel çevreci anlayışı ulaştırmak için bazı temel yaklaşımları incelemeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: *hava kirliliği, sağlık etkileri, ekonomi, politik özellikler, çevre.*

1. Introduction: Environment and Neoclassical Economics

For the last two hundred years, largely through human activity, unprecedented environmental challenges and irreversible mass extinctions have been caused on the Earth. With this greatest damage, some estimates suggest that not only are more than one hundred species a day becoming extinct, but also our natural resources that sustain life on the planet—air, water and soil are becoming polluted or depleted on an alarming scale together with exponentially increasing human population growth.² This means that as the prospects for continued degradation and depletion of natural resources multiply as a result of this population growth, natural resources on the planet such as clean water, clean air and clean soil will become a luxury and resources for the survival of future generations will be scarce.

It is true that human beings are greedy and treat nature as a renewable source. It is also frightening to know the extent to which the illusion of having solved the problem of production is still on the agenda. If we continue to ignore the difference between income and capital for nature, mistakenly treating nature as an income item rather than a capital item, we will reach a stage where the adverse effects of damages to nature will not be reversible and we will continue to destroy our planet and possibly even cause our own extinction.

To bring to an end these arguments, over the last half a century, developed countries have begun to reverse the health effects and to reduce the cost of environmental pollution in urban cities. For this reason, Environmental Economics has emerged as a subfield of economics to deal with environmental issues using standard methods of Neoclassical Economics, and to undertake theoretical and empirical studies of the economic effects of national or local environmental policies around the world. As a result, issues including the costs and benefits of pollution, alternative environmental policies to deal with air pollution, water quality, toxic substances, solid waste, and global warming, have become very important subjects for analysts to solve.

Over the last fifty years in particular, the health effects of environmental pollution, especially air pollution, have become the centre of many

---

² J. Des Jordins, *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*. Canada: Wadsworth, 2001.

epidemiological studies for risk assessments issues, and of environmental economics for policy decision making processes. With an increasing community awareness of human health and air quality concerns, a large body of epidemiological research has emerged showing the adverse health effects of air pollution and focusing on the damaging effects of air pollutants on public health. Based on these research findings, which demonstrate that air pollution causes different levels of risk to human health and the environment, environmental regulatory authorities in many countries have implemented stringent air quality measures.³ These researches have also revealed that human health might be affected by these exposures more than was previously believed.⁴ Evidence is still emerging that long-term exposure to low concentrations of *particulate matter* in the air is associated with mortality and other chronic effects, such as increased rates of bronchitis and reduced lung function.⁵

According to World Health Organization⁶ there are different stages of the health effects. The sequence of health impact of air pollution within the population affected ranges from mild or subtle health effect, which is sub clinical effects; to most severity of health effect, which is premature mortality. In between impaired pulmonary functions, restricted activity/reduced performance, visits to doctors, emergency room visits and hospital admission can be accounted as different types of severity of health effects in the population affected.

³ Bureau of Transport and Regional Economics (BTRE), Working Papers. *Health Impacts of Transport Emissions in Australia: Environmental Cost*. Australia: The Department of Transport and Regional Services, 2005.

⁴ World Health Organization (WHO), *Overview of the Environment and Health in Europe in the 1990s*. Third Ministerial Conference on Environment and Health. London, Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 16-18 June 1999.

⁵ G. W. Fisher, K. A. Rolfe, T. Kjellstrom, A. Woodward, S. Hales, A. P. Sturman, S. Kingham, J. Petersen, R. Shrestha, & D. King, *Health Effects due to Motor Vehicle Air Pollution In New Zealand*. Wellington, New Zealand: A Report Submitted to Ministry of Transport, 2002.

World Health Organization (WHO), *Quantification of The Health Effects of Exposure To Air Pollution*, Report of a World Health Organization working group, Bilthoven, Netherlands, November, 2000.

World Health Organization (WHO), *Air Quality Guidelines for Europe*. second edition, WHO Regional Publications, European Series, 91, Geneva, 2000.

Bureau of Transport and Regional Economics (BTRE), Working Papers, *Health Impacts of Transport Emissions in Australia: Environmental Cost*. Australia: The Department of Transport and Regional Services, 2005.

Department for Environment, Food and Rural Affairs (Defra), *An Economic Analysis to Inform the Air Quality Strategy Review Consultation*. London: Crown, 2006.

⁶ World Health Organization (WHO), *Quantification of the health effects of exposure to air pollution*. Report of a World Health Organization working group, Bilthoven, Netherlands, November, 2000.

What are these air pollutants, which endanger our health? According to a report produced by BTRE,⁷ air pollutants are usually classified into suspended *particular matter* such as dusts, fumes, mists, smokes; and *gaseous pollutants* such as gases and vapours, and *odours*. Many epidemiological studies have demonstrated that these pollutants are a risk to human health. They reported that, especially in the long-term, air pollution in urban areas can cause bronchitis, respiratory diseases, lung cancer and early deaths. Their results also suggested that carcinogenic chemicals in the smallest air particles and carcinogenic gases – such as benzene and benzopyrene could be possible causal agents.⁸

Therefore, trends in the concentration of these pollutants in urban air, such as, nitrogen dioxide or particulate matter, became the focus of concern for international air pollution guidelines and many agencies such as, the European Environment Agency.⁹ In addition, policy-makers in developed countries in the West also employed more systematic approaches to measure the economic costs of air pollution on human health and to develop effective environmental strategies for both social and economic efficiency objectives.¹⁰ The qualification of environmental-related health effects and their valuation in monetary units play a key role for policy measures.¹¹

If it is an undeniable fact that environmental pollution exists and the economic costs of pollution on human health are very high, we have to find urgent answers to a number of questions, such as: What are the fundamental responsibilities of economics and economists? What should economists do to reduce or to eliminate the level of pollution? And finally, why do we have to select the best environmental policy among alternatives?

---

⁷ Bureau of Transport and Regional Economics (BTRE). Working Papers, *Health Impacts of Transport Emissions in Australia: Environmental Cost*. Australia: The Department of Transport and Regional Services, 2005.

⁸ T. Kjellstrom, A. Neller & R. W. Simpson, 'Air Pollution and Its Health Impacts: The Changing Panorama', *Medical Journal of Austria* 177 (2), 2002, pp. 604-608.

⁹ European Environment Agency (EEA), *Air Pollution in Europe 1999-2000*. Copenhagen: Topic Report 4/2003, 2004.

¹⁰ Ad-Hoc Group on the Economic Appraisal of the Health Effects of Air Pollution, *Economic Appraisal of the Health Effects of Air Pollution*, Department of Health, The Stationery Office, London, 1999.

¹¹ R. K. Seethaler, N. Kunzli, H. Sommer, O. Chanel, M. Herry, S. Masson, J. C. Vernaud, P. Filiger, F. Jr. Horak, R. Kaiser, R. S. Medina, V. Puybonnieux-Textier, P. Quenel, J. Schneider, M. Studnicka, & J. Heldstab, 'Economic Costs of Air Pollution Related Health Impacts: An Impact Assessment Project of Austria, France and Switzerland', *Clean Air and Environment Quality*, 37 (1), February 2003, pp. 35-43.

The main objective of this study is to evaluate some of these questions starting from the perspective of Neoclassical Environmental Economics and reaching the interdisciplinary approach. Therefore, this study is an attempt to look at the whole picture, from the angles of air pollution, economics and policy matters in order to evaluate the extent of pollution on Earth.

In section two the main economic approaches which shaped current Neoclassical Environmental Economics will be examined to understand why Neoclassical Economics analyze air pollution in a particular way and come up with particular prescriptions. Then, three other approaches - utilitarianism, welfare economics and efficiency theory - will also be examined as they are an alternative approach to Neoclassical environmental policies in both developed and developing countries. It is true that economics is an important subject which can shape the activities of the modern world with its criteria. Without understanding the main assumptions of Neoclassical Environmental Economics, it is not possible to understand the rationality of international air pollution guidelines or decision-making processes regarding pollution control.

In section three alternative approaches to Neoclassical Environmental Economics will be examined, such as *Austrian Economics*, *Green Economics*, and *Ecological Economics*. After examining Neoclassical Environmental Economics and its analyzing techniques, this section is essential as we need to substitute existing assumption with more realistic ones. We must do that not only to eliminate problems of Neoclassical Environmental Economics, but also to have a better economic understanding in order to deal with the environmental issues.

The final section, section four, will conclude our findings and make a number of proposals for decision makers.

2. Theoretical Basis of Neoclassical Environmental Economics

Economics plays a central role in shaping the activities of the modern world by imposing criteria of what is economic and what is uneconomic. So, far there is no other set of criteria that exercises a greater influence over the actions of individuals, groups and governments than economic criteria. Neoclassical Environmental Economics was, and still is, a major influence on the theories of natural capitalism and environmental finances, which are the two sub-branches of environmental economics concerned

with resource conservation in production, and the value of biodiversity of humans. With increasing influence Neoclassical Environmental Economics moved into the very centre of public concern on environmental issues. There are three very important economic approaches within the Neoclassical Environmental Economy, which are still very dominant views on environmental policy matters in both developing and developed countries. These are: utilitarianism, neoclassical efficiency theory and welfare economics.

2.1. Utilitarianism

Utilitarianism is an early 19th century ideology and differs from ethical theories that make the rightness or wrongness of an act dependent upon the motive of the agent. According to the Utilitarian, it is possible for the right thing to be done with a bad motive. Among the well-known utilitarians; Jeremy Bentham and John Stuart Mill should be mentioned as the leading figures.

Utilitarian's commonly agree that *happiness* should be the objective of individuals, and they take happiness as the basis of judgments about actions.¹² As the ultimate objective is to maximize aggregate utility or welfare, for the same reason they believe utility has to be something that can be easily quantified or measured. On one level the decision on whether one state of affairs is better than another depends on the sum of personal utilities and nothing else. For example, inequalities in distribution are bad because they lower the sum of utilities. More production is good if it increases total enjoyment. Utilitarians believe that low levels of pleasure count as much as higher pleasures. In their idealistic world, if utility is to be measured it should be possible to tell how many units an individual enjoys and how many more the same individual enjoys in one situation compared to another one.¹³

It is also believed that individuals pursue their own self-interests, because they are the best judges of their own welfare or happiness. Therefore, there should be no interference with their choices on the individual level. In contrast, utilitarians also argue that social and private

---

¹² J. S. Mill, *Principles of Political Economy*, 2 (3), Edited by J. M. Robson. UK: Oxford University Press, 1965.

¹³ J. Bonner, *Economic Efficiency and Social Justice; The Development of Utilitarian Ideas in Economics from Bentham to Edgeworth*. England: Edward Elgar, 1995, p. 4.

utility can be merged by governments for public policy programs in order to maximize the aggregate utility. It is for this reason that utilitarianism was and still is very influential in the areas of economics, public policy and government regulations, and plays a significant role in environmental policy.¹⁴ According to Bonner,¹⁵ ‘because many believe that utilitarianism gave reasons why one is better than another it made discussion of policy possible’. As the total of individual happiness itself should be the objective of public policy, redistribution of income will be desirable if total utility, which is the sum of all individual utilities, increases. Consequently, there is no basis for the condemnation of the existence of extreme inequality as the main goal is to satisfy as many individual preferences.¹⁶

A number of challenges are raised against utilitarian thinking. The most important ones are the *measurement* of utilities, *comparison* of individual welfares, and *aggregation* of inter-personal utility information. In fact measuring, comparing and aggregating individual utilities is not easily done and in some cases is impossible. How is it possible to measure or to scale choices or to find their origins? How can we compare satisfaction of individuals? How should we aggregate individual welfare to obtain social utility? How can we quantify pleasure, happiness, desire and so forth? These are the key questions to which even utilitarians themselves cannot find easy answers.¹⁷ Firstly, we cannot simply assume that all desires or pleasures are qualitatively the same. In the words of Des Jardins,¹⁸ ‘Is the pleasure that I received from breathing clean air equal to the pleasure that you receive from smoking.’ If this is the case how can we measure them? According to what scale? What do the utilitarians do when they cannot quantify pleasure, happiness or satisfaction?

For critics one challenge is based on the *measurement* issue. Utilitarians substitute for the good something that can be quantified in

¹⁴ J. Des Jardins, *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*. Canada: Wadsworth, 2001.

¹⁵ J. Bonner, *Economic Efficiency and Social Justice; The Development of Utilitarian Ideas in Economics from Bentham to Edgeworth*. England: Edward Elgar, 1995.

¹⁶ J. Des Jardins, *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*. Canada: Wadsworth, 2001.

¹⁷ J. Bonner, *Economic Efficiency and Social Justice; The Development of Utilitarian Ideas in Economics from Bentham to Edgeworth*, England: Edward Elgar, 1995.

¹⁸ J. Des Jardins, *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*, Canada: Wadsworth, 2001, p.27.

money terms, and this is seen as a major mistake. Utilitarians measure and compare the health consequences of pollution control decisions by using some quantifiable variables such as life expectancy, infant mortality and per capita expenditure on health care as proxies for health; however, these variables cannot cover all the aspects of the *value of life*. To be able to overcome this problem utilitarians propose that, in the market place, everything should have a price in order to make them exchangeable, and there is nothing that has not got a price. According to critics this is exactly what goes wrong when environmental regulation is subjected to cost-benefit analysis. For environmental policy, regulators measure different economic factors associated with health as proxies as they are unable to measure the value of health itself. Then, they assume that comparing the cost of health to the cost of eliminating the source of pollution would be enough to make policy decisions. Even simple non-economic values like beauty, cleanliness and health, can survive only if they are proved to be 'economic' and subject to cost-benefit analysis. How easy is it to measure something, which cannot be measurable?

Another challenge is based on the nature of utilitarian *judgments*. Because for utilitarians there is no act, in and of itself, that is ever right or wrong, so they do not take into consideration the consequences of a particular act. Critics claim that this approach is incomplete and is unable to account for certain ethical issues. Each society has its own rights and wrongs, and actions can be altered according to what the value each society puts on certain things.

In summary, utilitarianism is one of the most influential approaches that shapes our public policy decisions on environmental issues, but it is also one of the most controversial ones. Hence, it is the reason why environmental debates today are so widely cast in utilitarian terms.

2.2. Neoclassical Efficiency

The second influential approach to environmental policy decision-making process is the Neoclassical Efficiency Theory, which can also be seen as an extension of utilitarianism. What is Neoclassical Efficiency Theory? How can we relate it to the environmental decision making process? This subsection will deal with these questions.

Three main assumptions of Neoclassical Economy are; (1) existence of perfect information; (2) existence of transitivity of alternate

choices; (3) positive marginal utility/product if and only if non-zero inputs exist. The main reason for perfect information assumption is to enable rational choices.¹⁹ Neoclassical theorists assume that consumers are rational agents who act rationally and who make rational consumption decisions in order to maximize their own self-interests and to maximize on their individual rational choices. So, utility maximization, which is constrained by income and prices, is the ultimate goal of consumption for a rational consumer.²⁰ Therefore, the same consumer will always choose the most preferred bundle of goods from a set of feasible alternatives, and the same consumer will be able to compare various bundles of goods.

Consequently, 'economic efficiency' appears to be the utilitarian goal of providing the greatest good for the greatest number for the whole economy. If the goal of economic efficiency is to achieve the optimal satisfaction of consumer preferences, 'an efficient market is one in which more people get more of that for which they are most willing to pay'.²¹ This leads to independence among rational agents, thus establishing a causal relation between economic competition of any kind and the degree of agent-specific independence attained. That is, competition is realized in the presence of key assumptions. Besides, if competition exists, then optimal information must be available to agents.²²

For Neoclassics, the basic reason for social inefficiency lies behind the fact that the social costs associated with external effects, such as health impacts of air pollution are not incorporated into the cost of producing the pollution generating product or its market price. From this perspective, the key solution is to increase the overall value of production to a level that would be generated if the pollution costs were being reflected in its price. Under such circumstances there would be an efficient reallocation of resources. When production and consumption are arranged in such a way that all air pollution costs are accurately reflected in product prices within

---

¹⁹ R. Choudhury, 'Ethics and Economics: A View from Ecological Economics', *International Journal of Social Economics*, 22(3), 1995, pp.18-25.

²⁰ N. Hanley & C. L. Spash, *Cost-Benefit Analysis and the Environment*, England Edward Elgar, 1993.

²¹ J. Des Jordins, *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*, Canada: Wadsworth, 2001, p. 59.

²² R. Choudhury, 'Ethics and Economics: A View from Ecological Economics', *International Journal of Social Economics*, 22(3), 1995, pp.18-25.

competitive markets, the market is said to be Pareto efficient, i.e. society, on net, cannot be made better off.²³

It is on this point that Neoclassical Theory has been subjected to the most criticism. One such criticism comes from environmental ethics, which claims that if an efficient market is one in which more people get more of that for which they are most willing to pay, why should we take the satisfaction of individual preferences as an overriding goal? How do we know that individual preferences are right or wrong for us in the long term? Especially when we are concerned with environmental issues, why should the satisfaction of individual preferences be the goal of public policy? Critics claim that these are the fundamental questions that Neoclassical economists should answer urgently in order to deal with today's environmental problems.

These critics also claim that it is true that Neoclassical economic analysis plays a key role in many contemporary environmental policy issues. In particular, cost-benefit analysis is the major public policy methodology used in reaching environmental decisions and shaping environmental regulations at national or international levels. However, when the economic efficiency idea becomes so dominant for policy makers, we cannot simply accept the criteria of the satisfaction of individual preferences.

Sagoff²⁴ argues that much economic analysis rests on a serious confusion between, on the one hand, wants or preferences and, on the other, beliefs and values. Indeed, Neoclassical economics deals only with wants and preferences because these are what get expressed in an economic market in monetary terms, but excludes beliefs and values because they are not accountable.

It is true that the market can measure the intensity of our wants by our willingness to pay (by price), measure and compare individual preferences through cost-benefit analysis, and determine efficient means for optimally fulfilling wants. However, markets cannot measure or quantify our beliefs

---

²³ R. E. Cordato, 'An Austrian Theory of Environmental Economics', *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 28, 2004, pp. 3-36.

R. E. Cordato, 'Pollution Taxes and the Pretence of Efficiency', *Journal of Private Enterprise*, 10, 1997, pp.105-118.

R. E. Cordato, *Welfare Economics and Externalities in an Open Ended Universe*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1992a.

²⁴ M. Sagoff, *The Economy of the Earth*. New York: Cambridge University Press, 1990.

or values. Because many environmental issues also involve our beliefs and our values, economic analyses become incomplete. In particular, when Neoclassical economics is involved in environmental policy it treats our beliefs as if they were mere wants, and, thereby, seriously distorts the issue.

2.3. Welfare Economics

Pigou²⁵ developed a formal welfare theory that could be applied to economic policy. His study was to highlight the question of whether perfectly competitive markets lead to an optimum allocation of resources. Therefore, Pigou showed that firms' marginal cost functions may not accurately reflect the social costs of production and the demand curves of individuals may not accurately reflect the social benefits from consumption. Thus, in his study, Pigou²⁶ examined the divergences between private benefits and social benefits, and between private costs and social costs. Then, he called these divergences externalities, spill-over effects, and third-party effects, which are often used to justify government actions. The costs which a firm considers in its profit maximisation decisions are private costs borne by the firm. But social costs, such as pollution, are not borne by the firm thus there is a divergence between private and social cost at the margin. A free market will therefore result in the production of an excessive quantity of goods whose marginal social cost exceeds their marginal private cost. When this is the case governments intervene and correct the externalities.

Before Neoclassical Theory, Classical Economic Theory also used the concept of welfare. While classical economists considered welfare as an increasing output, Neoclassical economists perceived welfare as more than an increase of output with the help of marginal utility concept.²⁷ Then, by distinguishing economic theory from policy, welfare economics became an integral part of the Neoclassical Economics policy decision-making process. When economic theory became more formal, welfare economy was also specialised as a separate field.

As with previous approaches, Welfare Economics is also subject to criticism. As its conceptual framework is based on both Classical and

---

²⁵ A. C. Pigou, *Memorials of Alfred Marshal*, New York: Kelley and Milman, 1956.

²⁶ A. C. Pigou, *Memorials of Alfred Marshal*, New York: Kelley and Milman, 1956.

²⁷ L. Colander, *History of Economic Theory*, USA: Houghton Muffin, 1989.

E. Roll, *A History of Economic Thought*, Fifth edition. England: Faber and Faber, 1992.

Neoclassical Economics it uses the same conceptual framework, but the literature on welfare economics, according to Churdhury,²⁸ is seen as more of the reformulation of the underlying Neoclassical methodology. Neoclassical welfare approach might be seen as offering a new concept, such as, externalities, however, it does not noticeably challenge the idea of the ultimate objective, which is to maximize aggregate utility or welfare. In other words, it is still not very clear how to determine aggregate happiness, satisfactions and beliefs in order to maximize aggregate welfare.

3. Alternative Approaches to Neoclassical Environmental Economic View:

3.1. Austrian Economic Theory

The Austrian economists, such as Cordato,²⁹ Mises,³⁰ Rothbard,³¹ Kirzner,³² Krecke,³³ Menger³⁴ and Lewin³⁵ argue intensively as to why they are against the Neoclassical efficiency approach and list their problems with this standard approach. The Austrian School economists reject standard Neoclassical theories as they have conceptually specious assumptions

²⁸ R. Choudhury, 'Ethics and Economics: A View from Ecological Economics', *International Journal of Social Economics*, 22(3), 1995, pp.18-25.

²⁹ R. Cordato, 'An Austrian Theory of Environmental Economics', *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 28, 2004, pp. 3-36.

R. E. Cordato, *The Polluter Pays Principle: A Proper Guide for Environmental Policy Studies in Social Cost, Regulation, and the Environment*. Washington, D.C.: Institute for Research on the Economics of Taxation, 2001.

R. E. Cordato, 'Time Passage and the Economics of Coming to the Nuisance: Reassessing the Coasean Perspective', *Campbell Law Review*, 20 (2), 1998, pp. 273-292.

R. E. Cordato, 'Pollution Taxes and the Pretence of Efficiency', *Journal of Private Enterprise*, 10, 1997, pp.105-118.

R. E. Cordato, *Welfare Economics and Externalities in an Open Ended Universe*, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1992.

R. E. Cordato, 'Knowledge Problems and the Problem of Social Cost', *Journal of the History of Economic Thought*, 14 (Fall), 1992, pp. 209-224.

³⁰ L. von. Mises, *Human Action*, Scholar's Edition, Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, [1949] 1998.

³¹ M. Rothbard, *Toward a Reconstruction of Utility and Welfare Economics*, New York: Centre for Libertarian Studies, [1956] 1977.

M. Rothbard, 'Law, Property Rights, and Air Pollution', *Cato Journal* 2 (1), 1982, pp. 55-100.

³² I. Kirzner, 'Welfare Economics: A Modern Austrian Perspective', In *Man, Economy, and Liberty: Essays in Honor of Murray N. Rothbard*. Edited by Walter Block and Llewellyn H. Rockwell, Jr. pp. 77-88. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 1988.

³³ E. Krecke, 'Law and the Market Order: An Austrian Critique of the Economic Analysis of Law', *Journal des Economistes et des Etudes Humaines* 7 (1), 1996, pp. 19-37.

³⁴ C. Menger, *Principles of Economics*, New York: New York University Press, [1870] 1981.

³⁵ P. Lewin, 'Pollution Externalities, Social Costs and Strict Liability', *Cato Journal* 2 (1), 1982, pp. 205-30.

which do not reflect the real world. The Austrians claim that even though these unrealistic assumptions have led to policy prescriptions for the last two hundred years, in reality they are completely non-operational.³⁶ In particular, the theory of externalities, which is one of the most important concepts of Neoclassical Environmental Economics, has been subjected to criticisms by many Austrian economists. For the Austrians the key problems with the conceptual framework of Neoclassical Environmental Economics are: i) efficiency is an individual goal seeking problem, not a value maximization problem; ii) costs are subjective and therefore social costs and social value do not exist as either measurable or even theoretical concepts; and iii) Pareto optimality is irrelevant as a real world efficiency benchmark.³⁷

Fundamentally, the Austrians claim that the Neoclassical approach and its analysis does not explain a methodological foundation for identifying what is and isn't a pollutant³⁸ unless interpersonal conflicts are removed. To suggest a better definition the Austrian economists formulized their views on positive and normative analysis of environmental problems and defined pollution, environmental costs and policy matters from their conceptual framework. Therefore, unlike Neoclassical Economic solutions such as taxes and tradable permits to remove inefficiencies, Austrians emphasize on eliminating interpersonal conflicts, such as privatization, 'polluter pays' and 'first come first served'.

i) Their Definition of Environmental Pollution

According to the Austrians, pollution is the kind of problem that creates an interpersonal conflict over the use of means, rather than only being a 'social cost' issue as Neoclassical Environmental economists claimed.

³⁶ R. E. Cordato, *The Polluter Pays Principle: A Proper Guide for Environmental Policy Studies in Social Cost, Regulation, and the Environment*. Washington, D.C.: Institute for Research on the Economics of Taxation, 2001.

³⁷ R. Cordato, 'An Austrian Theory of Environmental Economics', *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 28, 2004, pp. 3-36.

A. Kneese, R. U. Ayres & R. C. Arge, 'Economics and the Environment: A Materials Balance Approach', In *Pollution, Resources, and the Environment*, Edit. Alain C. Enthoven. New York: W.W. Norton, 1973.

³⁸ I. Kirzner, 'Welfare Economics: A Modern Austrian Perspective', In *Man, Economy, and Liberty: Essays in Honor of Murray N. Rothbard*. ed. Walter Block and Llewellyn H. Rockwell, Jr. pp. 77-88. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 1988.

R. E. Cordato, 'Time Passage and the Economics of Coming to the Nuisance: Reassessing the Coasean Perspective', *Campbell Law Review*, 20(2), 1998, pp. 273-292.

For this reason, the Austrians focus on how to compensate victims whose health is affected by air pollution, rather than how to deal with the costs to restore the environment. So the Austrians claim that once the concept of costs is separated from individual human beings, it loses its ground to conduct any economic analysis. In short, they believe that pollution, such as air pollution and its impacts on human health, cannot be separated and costs should be compensated.³⁹

ii) Property Rights and Minimizing the Interpersonal Conflict

The Austrians recognize the importance of property rights in resolving environmental problems and they also believe that, unless the concept of property rights are clearly defined, environmental problems will continue to persist and people will suffer as a result of pollution. Menger⁴⁰ argued that all goods are to be classified as economic and non-economic goods. While economic goods must come under the rule of private property in order to avoid conflicts of interest regarding their usage, non-economic goods, such as air and water, are the cause for conflict of interest. Menger also proposed that the only practical solution to this conflict is to look at the economic aspects of these otherwise non-economic resources from the private property point of view and to solve the problem.

In terms of health impacts of air pollution, the Austrians first define the characteristic of air pollution as a consequence of human conflict over the use of this resource. Then they claim that the reasons for the impact of air pollution on human health must be found in property rights, which are neither clearly defined nor enforced, in the existing economic view.⁴¹ To rectify the problem, the Austrians suggest conflict resolution. This means that once the source of conflict is described possible ways of resolving the issue can be identified by focusing on issues related to property rights.⁴²

³⁹ R. Cordato, 'An Austrian Theory of Environmental Economics', *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 28, 2004, pp. 3-36.

P. Lewin, 'Pollution Externalities, Social Costs and Strict Liability', *Cato Journal* 2 (1), 1982, pp. 205-30.

M. Rothbard, 'Law, Property Rights, and Air Pollution', *Cato Journal* 2 (1), 1982, pp. 55-100.

⁴⁰ C. Menger, *Principles of Economics*. New York: New York University Press, [1870] 1981.

⁴¹ L. von Mises, *Human Action*, Scholar's Edition, Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, [1949] 1998.. M. Rothbard, 'Law, Property Rights, and Air Pollution', *Cato Journal* 2 (1), 1982, pp. 55-100.

⁴² R. E. Cordato, 'Pollution Taxes and the Pretense of Efficiency', *Journal of Private Enterprise*, 10, 1997, pp.105-118.

G. North, 'Undermining Property Rights: Coase and Becker', *Journal of Libertarian Studies*, 16 (4), 2002, pp. 75-100.

For example, if the tax is collected only to bring about the correct price/output combination and an ‘optimal level of pollution’, leaving the initial conflict unresolved, there would be no reason to consider the solution to be efficient from an Austrian perspective. Some of those solutions suggested by the Austrians will be discussed below.

iii) Property Rights, Public Policy and Solutions

Unlike Neoclassical Environmental Economists, the Austrians suggest that public policy decisions on environmental issues must focus on resolving conflicts over the use of resources that cause pollution, not on obtaining an ultimately unobtainable “efficient” allocation of resources. For Austrians the conflicts will be resolved in a much better way once we focus on clarifying titles to property and the enforcement of rights.

If a pollution problem and its health consequences exist, then its solution must be found in either a clearer definition of property rights to the relevant resources or in the stricter enforcement of rights that already exist. This has been the common approach, which has been taken regarding environmental problems by nearly all key Austrians.⁴³ In Neoclassical Environmental policy there are two solutions in order to compensate environmental pollution. These are the *polluter pay principle* and *first come first served principle*. The Austrians believe that both solutions have their own strengths and weaknesses. Therefore they look at them closely and examine their solutions critically.

iv) The Polluter Pays Principle

The polluter pays principle is a distinctive Neoclassical Economic welfare solution. As can be seen from the title main principle is to ask polluter to compensate the pollution. According to the Austrians there are two fundamental problems with this approach: a) it is fundamentally a form of market socialism and promotes central planning⁴⁴ as it gives too

---

R. Posner, *Economic Analysis of the Law*. Boston: Little Brown, 1973.

⁴³ L. von Mises, *Human Action*, Scholar’s Edition, Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, [1949] 1998. M. Rothbard, ‘Law, Property Rights, and Air Pollution’, *Cato Journal* 2 (1), 1982, pp. 55-100.

P. Lewin, ‘Pollution Externalities, Social Costs and Strict Liability’, *Cato Journal* 2 (1), 1982, pp. 205-30.

R. E. Cordato, ‘Pollution Taxes and the Pretense of Efficiency’, *Journal of Private Enterprise*, 10, 1997, pp. 105-118.

⁴⁴ R. E. Cordato, ‘Pollution Taxes and the Pretense of Efficiency’, *Journal of Private Enterprise*, 10, 1997, pp. 105-118.

much power to the central authority, who is expected to set in advance what the efficient outcome will be; and b) the conflict or harm generated through pollution might still not be eliminated even if efficient price/output combination is achieved.⁴⁵

Even if authorities agree on the efficient level of pollution and issue permits to potential polluters, in the aggregate, for the Austrians, after implementing such a policy you are still likely to be left with a pollution problem. The level of pollution will be less than before, but will still be there. Nevertheless, they suggest that once the property rights issue is redefined exactly as the Austrian economists pointed out, then the polluter pay principle could make sense. The polluter will be forced to compensate the costs of his/her pollutive activities to those whose property usage is being limited, or whose health is endangered. This might be done by eliminating the emissions, confining them to the polluter's own property, or by compensating the victims of the polluting activity by an amount that fully addresses the grievance.

v) *First Come First Served*

The second solution is the first come first served principle. This solution is used when the pollution problem arises and when property titles, and therefore property rights, are unclear.⁴⁶ However, in the case of air pollution it might not be as efficient a technique as the polluter pay principle. In order to reduce the uncertainty in the formulation process the amount and quality of information is captured in relative prices, but this might not be a good way to deal with air pollution.⁴⁷

3.2. Green Economics

Green Economics is an influential approach, in which an economic system is considered to be a component of the ecosystem. Main contributors to Green Economic Theory are E. F. Schumacher, Murray Bookchin, Lewis Mumford, Miriam Kennet, Rachel Carson, Brian Tokar, Robert Costanza,

---

⁴⁵ R. McGee & W. Block, 'Pollution Trading Permits as a form of Market Socialism and the Search for a Real Market Solution to Environmental Pollution', *Fordham Environmental Law Journal*, 6, 1994, pp. 51-77.

D. Pearce, & K. Turner, 'Packaging Waste and the Polluter Pays Principle: A Taxation Solution', *Journal of Environmental Management and Planning*, 35 (1), 1992, pp. 5-15.

⁴⁶ M. Rothbard, 'Law, Property Rights, and Air Pollution' *Cato Journal* 2 (1), 1982, pp. 55-100.

⁴⁷ R. E. Cordato, 1998. 'Time Passage and the Economics of Coming to the Nuisance: Reassessing the Coasean Perspective', *Campbell Law Review* 20 (2), 1998, pp. 273-292.

David Korten, Buckminster Fuller, Herman Daly, Paul Hawken, Amory Lovins, Jane Jacobs, and Robin Hanson.

Like the Austrian Economists, Green Economists also claim that their view is fundamentally different from the Neoclassical Economic view. They argue that even though Neoclassical Economics represents the main body of modern economics today, Green Economics shares broader ecological and social concerns, including rejecting capitalism itself. For that reason, Green Economics goes beyond the narrower concerns of Neoclassical Environmental Economics, Resource Economics, and Sustainable Development, which are considered as subsets of Green Economics. Many Green Economists have been heavily influenced by Marxian views to develop an understanding of ecological issues and ecological economic alternatives. Now their main differences and key principles will be examined.

i) Main Difference Between Green Economics and Neoclassical Environmental Economics:

One of the most important differences between Neoclassical Economics and Green economics is based on localization. While Green Economy generally favours *local measures* and localized *grassroots* institutions⁴⁸ over paternalistic and elite-driven global institutions such as the IMF, World Bank, WTO, Neoclassical Economics goes for global measures and global institutions.

Another very important difference between these two views is that Green economists put the ecosystem at the centre rather than classifying the ecosystem as an externality as defined with Neoclassical economists. For this reason Green economists believe finite space cannot be expandable forever and finite resources cannot be used forever and everything in this ecosystem is interconnected.⁴⁹ It is because of these reasons that almost

⁴⁸ H. Colin, *Localization: A Global Manifesto*, London: Earthscan, 2000.

⁴⁹ M. Brian, *Designing The Green Economy: The Post-industrial Alternative to Corporate Globalization*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2000.

W. Derek, *Babylon and Beyond : The Economics of Anti-Capitalist, Anti-Globalist and Radical Green Movements*. London: Pluto Press, 2005.

J. Michael, *The Green Economy*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1993.

G. McRobie, *Small is Possible*, England: Abakus, 1981.

M. Woodin & C. Lucas, *Green Alternatives to Globalization: A Manifesto*, London: Pluto Press, 2004.

M. S. Cato & M. Kenneth, *Green Economics: Beyond Supply and Demand to Meeting People's Needs*, Aberystwyth: Green Audit Books, 1999.

all Green Economists regard *economic growth* as a delusion. The idea of economic growth not only contradicts the idea that it is impossible to expand forever into a finite space, but it also causes destruction and degradation in the life support capacity of the natural ecosystem: air and water filtering, food production, fibre growth. For them nature is a service producing natural capital and life on the earth depends on this basic capital. Therefore, we have to maintain, preserve and protect nature. In their mind when we look after nature, so there will be no pollution and there will be no negative impact of pollution on human health. To be able to control our damaging activities they recommend we should focus on local measurements rather than global ones as they are much more achievable.

For example, Schumacher⁵⁰ was one of those scholars who emphasized the value of localization. In his argument he says that activities such as gardening, would require *use-value* in the economic process and would de-emphasize the value of resource, commodity or product measures. In addition, Schumacher also looked critically at the concept of economic growth and agreed to the impossibility of expanding forever. Many other Green economists contributed significantly to a green microeconomics, and proposed to establish an educational network that both formalizes its educational tasks and systemizes connections with the rest of the community.

ii) Their Key Principles:

To be able to eliminate environmental pollution and its negative impacts, such as health related problems, Green economists suggest a number of key principles, such as:

a) We need to focus simultaneously on both human and environmental needs, not *materialistic wellbeing* itself. We should understand that matter is to satisfy our needs, and it is not the main purpose for our existence. However, human beings need more than material wellbeing. They also need things like values, peace, harmony, etc.

b) For million and million of years nature itself has not created as much waste as we have over the last one or two hundred years. In nature there is no waste, as every process output is an input for some other process. So we can copy nature in terms of our economic activities, such as production, which can be non-toxic food for some other process.

---

⁵⁰ E. F. Schumacher, *Small is Beautiful*, England: Abakus, 1973.

c) Each regenerative activity should have its own matching appropriate scale of operation. Even the smallest activities have larger impacts on nature and human health. Therefore, we have to be very careful when we decide what to produce and how much to produce in order not to cause any irreversible action.

d) We should protect the diversity of life on earth as our existence depends on it. Each day, more than one hundred species are becoming extinct, and our natural resources that sustain life on the planet - air, water and soil are becoming polluted or depleted at an alarming scale together with exponentially increasing human population growth. Even though we cannot reverse this extinction, we can stop it. We should realize that our existence depends on clean water, air and soil.

e) Self-reliance is a very important ingredient to be independent. In an economy which moves with ecosystem processes, there is tremendous scope for local response. Design and adaptation must be provided for these local and regional responses for more flexible and holistic interdependence. This will bring about greater success.

f) Participation in environmental related decisions is fundamental for direct and widening democracy. Pluralistic societies with established democracy will take better environmental related decisions than non-democratic societies.

In short, Green Economy has been affected by the Marxian Economic perspective and favours 'local measures' and localized 'grassroots' institutions over paternalistic and elite-driven global institutions, such as the IMF, World Bank, WTO and multinational organizations. This idea directly opposes that of the Neoclassical Economic view.

3.3. Ecological Economics

Ecological Economic Theory is a newly-adopted branch of economics that addresses the interdependence and co-evolution between human economies and natural ecosystems. The main scholars in this field are Robert Costanza, Herman Daly, Nicholas Georgescu-Roegen, David Harvey and John Bellamy Foster. It has similarities to Green Economics but it also differs from this theory in its distinctive objective, which combines economic thinking, knowledge of biology and the laws of physics. In other words it is a mixture of social science and scientific realities. Therefore its

goal is to improve human welfare through economic development, which is based on balance between ecology and human needs. Similarly, the main differences, principles and solutions of Ecological Economics will be examined closely to understand the basic conceptual framework.

i) Main Difference Between Ecological Economics and Neoclassical Environmental Economics:

Like other schools and approaches, Ecological Economics also criticises Neoclassical Environmental Economics as they are myopic, closed-minded to the environmental facts, and they believe the environment to be a subset of human economy. They claim that it is unfair for Neoclassicists to suggest that economic pollution and its harmful impacts on human health are something that can be eliminated very easily by paying compensations. Nevertheless the Ecological Economic Theory combines ecology with human economy and ecological economists suggest that they offer better solutions to the problems. For them, while the ecology side deals with the energy and matter transactions of life and the earth, the human economy is by definition contained within Ecological Economics.

Similar to the Green Economic Theory, Ecological Economists also believe that infinite economic growth is not possible and not desirable as our resources are limited and cannot be expanded forever. Even though nature is limited it is claimed that it already provides us with what we need and there is no need to destroy nature to get more. According to some estimations the price of the services provided by the environment, in looking at the price to filter water and other such services, is to be something around 33 trillion dollars.

Rather than focusing on economic growth they suggest sustainable development. Furthermore, they believe that sustainable development is the only means of improving the standard of living for citizens worldwide. According to Ecological Economists while quantitative economic growth emphasizes per capita consumption, which can have harmful effects on the environment and even on the broader societal wellbeing, sustainable development concentrates on improving the quality of life.

ii) As an Interdisciplinary Approach:

In addition Ecological economists are inclined to acknowledge that much of what is important in human well-being is not analyzable from

a strictly economic standpoint and they suggest an interdisciplinary approach to complex issues such as pollution. They claim that both social and natural sciences, as a means to address issues, should form a platform to solve problems.

iii) Solution of Ecological Economics to Protect the Environment:

Costanza and Perrings⁵¹ provide an example of how to combine *what we now know about the uncertainties of environmental protection* with *what we also know about the difficulties of more direct forms of social control such as regulation or outright prohibition*. In order to develop more cost effective, less intrusive, and generally more positive stimuli to protect and/or manage environmental use, they evaluated a *flexible assurance bonding system*. This bond would be required by developers and would be set equal to the largest estimated potential environmental damage that might occur from the proposed action. The bond would be kept in an interest-bearing account and would be returned to the developer with some of the interest as soon as the firm proved that the damage would or could not occur. If the catastrophe did occur the bond would be used to compensate those harmed or to help repair the damage. But no further payment would be required from the developer.

They also suggest that a better solution to achieve a sustainable ecological and societal system is to educate consumers about the need for living in harmony with nature. This will prevent government intervention and allow consumers and producers to act in the interest of the ecological economy.

3.4. Conclusion

Three very distinct views on environmental problems, like the Austrian Economics, Green economics, and Ecological Economics are presented in this study to highlight their key differences with Neoclassical Environmental economics as well as with each other. However, they strongly agree on the fact that each of them is against Neoclassical Environmental economic assumptions and they all criticise this standard view from different angles. The efficiency problem, as typically seen by Austrians, is the generation of human conflict and disruption to inter- and intra-personal plan formulation and execution. This is in contrast to either

⁵¹ R. Costanza & C. H. Perrings, 'A Flexible Assurance Bonding System for Improved Environmental Management', *Ecological Economics*, 2, 1990, pp. 57-76.

Pigouvian environmental economics, which defines pollution problems primarily in terms of resource allocation. On the other hand, for Green economists, the highest efficiency is achieved through self-sufficiency and optimal scale of operation. Finally, for Ecological Economy, efficiency means to protect the social and ecological system.

It is also demonstrated that the property rights approach to policy analysis taken by the Austrians is different from the Neoclassical view in the context that the social purpose of private property is to resolve interpersonal conflicts and allow for the peaceful pursuit and fulfilment of plans. However, as Green Economics object to capitalism and defend socialism, the property rights issue has a different dimension in their arguments. However, some Green economists have begun to look at more holistic and internally consistent aspects even though they are led by materialist philosophies.

Nevertheless, with the constructive criticism of alternative approaches the formulation of environmental policy within the standard approach has recently experienced some improvements as there is general understanding among Neoclassical Economists that their indefinable concepts of social cost and general equilibrium might not be implemented in the real world. In addition, they accept the idea that their role is to devise efficient methods for achieving politically determined pollution or emissions targets.⁵²

4. Conclusion: What Must The Role Of Economics Be To Eliminate Air Pollution In The Future?

Once Colander⁵³ stated, ‘Economics is a relatively young discipline’, but is a very powerful tool. Even though the history of economics as a distinctive subject does not go back beyond 1500 AD and the quantity of economic literature only increased significantly in Western Europe between 1500 and 1750 and a body of economic knowledge only began to evolve during the period from 1776 to 1876 with an increasing interest in the discipline of political economy, Economics plays a central role in shaping the activities of the modern world by imposing criteria of what is economic and what is uneconomic⁵⁴ If there is no other set of criteria

⁵² L. D. Orr, ‘Social Costs, Incentive Structures, and Environmental Policies’, In *Bureaucracy vs. Environment: The Environmental Costs of Bureaucratic Governance*. (Edited) by J. Baden and R. Stroup., Ann Arbor: University of Michigan Press, 1981.

⁵³ L. Colander, *History of Economic Theory*, USA: Houghton Muffin, 1989, p. 1.

⁵⁴ E. Roll, *A History of Economic Thought*, Fifth edition. England: Faber and Faber, 1992.

that exercises a greater influence over the actions of individuals, groups and governments more than economic criteria, so there is no reason for us not to understand the role of economics in the context of environmental pollution. The influencing power of economics over the policy decision mechanisms and over the economic education is so powerful that we need to use its pragmatic solutions for the environmental problems before it is too late.⁵⁵

The birth of Neoclassical Economics was very impressive. In particular the final three decades of the nineteenth century witnessed the beginning of the modern microeconomic theory. Notably the introduction of a new set of analytical tools, such as marginal analysis, helped to transform classical economics into neoclassical economics. The development of marginal analysis was significant because it initiated an appreciable increase in the use of mathematics in economic analysis. Even today Neoclassical Economic analysis plays a fundamental role in any economic decision, such as consumption, production and policy-making. For example, as mentioned in section three, cost-benefit analysis is the major public policy methodology used in reaching environmental decisions and shaping environmental regulations at any national, international or supra-national level.

Despite the fact that Neoclassical Economics is very influential over the decisions of individuals, firms and governments, it has received a great deal of criticism from different economic schools, environmentalists, philosophical approaches and religious ethics. As discussed in previous sections Austrian Economics, Green Economics and Ecological Economics are among the most influential critics of Neoclassical Economics. Although all these critics have their differences they agree, however, on the ethical side of the misuse of the environment. For example, from an ethical point of view some scholars claim that methodological individualism assumption is the key to a better understanding of the mental structure of the Neoclassical school. For Choudhury:⁵⁶

“Neoclassics present the individual as self-seeking individual, who chooses himself/herself against others for optimal share of resources

---

⁵⁵ Institute for European Environment Policy, *Workshop on Best Practices in Analysing and Developing Environmental Policy*, 15 November 2005. Brussels: Workshop Report, 2005.

⁵⁶ R. Choudhury, ‘Ethics and Economics: A View from Ecological Economics’, *International Journal of Social Economics*, 22(3), 1995, p.17.

under the motive of enhancing the goals of economic efficiency in the midst of market consequentialism. The resulting competition explained by the Neoclassical principle of substitution, in fact, can be interpreted as a picture in duality of being. In respect to the trade-off between economic efficiency and distributive equity, there is duality between these moral and material aspects of human welfare.”

Unfortunately the moral aspect of human welfare is the one which, in most cases, is sacrificed in exchange for material aspects of human welfare.

It is widely accepted that that distributive equity is not the priority for Neoclassical Economic order and, as long as there are rational choices, the economic motive would be enough to maximize profits, utility, output and productivity. So the ethical goal of distributive equity will inevitably be less attractive, and more costly to attain than economic efficiency. As a matter of fact it is inevitable that individuals will face a very important dilemma here. If less equity is chosen over more equity it implies an unethical choice. Because the demand and need for equitable distribution remain unsatisfied, there will be imbalances in the economy. On the other hand, if more equity is chosen over less, then a sacrifice of economic efficiency must be made somewhere in the economic system. Nevertheless, in much more complicated economic systems such a trade-off between greater distributive equity and lesser economic efficiency becomes unrealistic in a market of output-optimizing firms and utility-maximizing consumers.

Therefore the principle of substitution, as can be observed in the context of environmental pollution, permits the choice between ethical and unethical bundles as a permanent possibility that cannot change in the long run with the advance of knowledge respecting these choices. The choice between ethical and unethical bundles, in fact, should not even be a subject for environmental issues as we depend on nature. Economics should recognize the fact that humans and their economies are parts of larger natural ecosystems. There is a material and energy basis for the relations between human economies and their ecosystems, defining not only economic, but social, structures and processes.⁵⁷ Economies possess general ecosystem properties, such as dynamism, evolution, integrity, stability and resilience. The magnitude of potential impact on their own

---

⁵⁷ M. Paul, *Energy Beyond Oil*, Leicester: Matador, 2005.

welfare through effects on natural systems requires that human decisions be guided by some notion of the value of their actions and the value of their impacts on ecosystems, either in terms of benefits of use or costs of abuse. Some concept of value is required for rational activities of human economies within their natural systems.

We have moral and cultural values for the natural system. These values are immeasurable and incomparable using traditional human preferences on the assumption that agents are rational, and may not be reflected in the simple summation across social members of individual values, since they are social and not wholly private. Establishing conditions on human economies would allow for the sustainability and growth of human welfare, conditioned upon the sustainability of the economy's supporting ecosystem.⁵⁸ In that sense, sustainability has developed as an additional consideration for public policy decision making precisely because of the concern that the process of discounting may steer us towards policies that overly emphasize short term gain. However, we have to keep in mind that, like the consideration of efficiency, consideration of sustainability provides the decision maker with additional information, but does not itself make the decision. Our main task should be establishing a way of using the ecosystem more effectively to enhance human wealth and welfare.

To reduce environmental pollution, we should:

1) Examine the implications of various moral systems for the sustainability of human welfare and place in bold relief those instances where there are apparent incompatibilities between moral systems and sustainability norms

2) Understand the interdependence between economies, human beings and natural systems. This includes understanding the tolerances of ecosystems to human-induced changes as well as the tolerances of economies to ecosystem changes.

3) Create opportunities for human economies that would allow for the sustainability and growth of human welfare, conditioned upon the sustainability of the economy's supporting ecosystem and effectiveness of solutions

---

⁵⁸ C. Lord, *A Citizens' Income: A Foundation for a Sustainable World*. Charlbury: Jon Carpenter, 2003.

4) Develop key regulatory instruments, laws and associated institutions that assist human economies in attaining sustainable welfare development goals.

To control air pollution and its health impacts specifically we should:

1) Create an emerging technology for a greater convergence between the economics and public health approaches to assessing the burden of diseases from air pollution causes as a positive sign that should be further encouraged.

2) Establish an interdisciplinary approach from different fields and combine the effects of various experts and institutions that work in the overlapping areas of public health, environment and economics which can significantly contribute to influencing the policy makers and the public and leverage decisions that bring large environmental health benefits.

3) Value illness and premature death as consequences of air pollution in particular in developing countries as this issue needs more attention from the international communities of economics and supporting institutions

In summary, air pollution causes real damaging impacts on people's health. From asthma to heart disease to certain kinds of cancer, the air we breathe can have a fundamental bearing on our health. Achieving tighter air quality standards through regulations could be an appropriate policy aim as a range of technologies, tools and alternatives are available to help clean up our air, and companies and governments should regard this as a priority - especially for those areas and communities who remain most polluted and at most risk. However, the most important thing we need to change should be the way we think about what to produce, how to produce and for whom to produce. These are the fundamental questions for economics and we need to change our understanding of economics in the first place to reverse the damage that we have caused to nature. We should also understand the fact that the Earth is for all of us, not only for a minority. We cannot economically grow as it is impossible to expand forever into a finite space, and we cannot ignore future generations.

BIBLIOGRAPHY

- Ad-Hoc Group on the Economic Appraisal of the Health Effects of Air Pollution. Economic Appraisal of the Health Effects of Air Pollution, Department of Health. The Stationery Office. London, 1999.
- Bonner, J. 1995. *Economic Efficiency and Social Justice; The Development of Utilitarian Ideas in Economics from Bentham to Edgeworth*, England: Edward Elgar.
- Brian, M. *Designing The Green Economy: The Post-industrial Alternative to Corporate Globalization*, Lanham. MD: Rowman & Littlefield, 2000.
- Bureau of Transport and Regional Economics (BTRE). Working Papers 2005. *Health Impacts of Transport Emissions in Australia: Environmental Cost*. Australia: The Department of Transport and Regional Services.
- Cato, M. S. & M. Kenneth. *Green Economics: Beyond Supply and Demand to Meeting People's Needs*. Aberystwyth: Green Audit Books, 1999.
- Choudhury, R. 'Ethics and Economics: A View from Ecological Economics', *International Journal of Social Economics*, 1995, 22(3): 18-25.
- Colander, L. *History of Economic Theory*. USA: Houghton Muffin, 1989.
- Colin, H. *Localization: A Global Manifesto*. London: Earthscan, 2000.
- Cordato, R. 'An Austrian Theory of Environmental Economics', *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 2004, 28: 3-36.
- Cordato, R. E. *The Polluter Pays Principle: A Proper Guide for Environmental Policy Studies in Social Cost, Regulation, and the Environment*. Washington, D.C.: Institute for Research on the Economics of Taxation, 2001.
- Cordato, R. E. 'Time Passage and the Economics of Coming to the Nuisance: Reassessing the Coasean Perspective', *Campbell Law Review* 20, 1998, (2): 273-292.
- Cordato, R. E. 'Pollution Taxes and the Pretense of Efficiency', *Journal of Private Enterprise*, 10, 1997, pp. 105-118.
- Cordato, R. E. 'Pollution Taxes and the Pretence of Efficiency', *Journal of Private Enterprise*, 1995, 10: 105-118.
- Cordato, R. E. *Welfare Economics and Externalities in an Open Ended Universe*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1992.

- Cordato, R. E. 'Knowledge Problems and the Problem of Social Cost', *Journal of the History of Economic Thought* 14 (Fall), 1992, 209-224.
- Costanza, R., & C. H. Perrings. 1990. 'A Flexible Assurance Bonding System for Improved Environmental Management', *Ecological Economics*, 2: 57-76.
- Department for Environment, Food and Rural Affairs (Defra). 2006. *An Economic Analysis to Inform the Air Quality Strategy Review Consultation*. London: Crown.
- Derek W. *Babylon and Beyond : The Economics of Anti-Capitalist, Anti-Globalist and Radical Green Movements*. London: Pluto Press, 2005.
- Des Jordins, J. *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*. Canada: Wadsworth, 2001.
- European Environment Agency (EEA). *Air Pollution in Europe 1999-2000*. Copenhagen: Topic Report 4/2003, 2004.
- Fisher, G. W., Rolfe, K. A., Kjellstrom, T., Woodward, A., Hales, S., Sturman, A. P., Kingham, S., Petersen, J., Shrestha, R., & King, D. *Health Effects due to Motor Vehicle Air Pollution In New Zealand*. Wellington, New Zealand: A Report Submitted to Ministry of Transport, 2002.
- Hanley, N., & C. L Spash. *Cost-Benefit Analysis and the Environment*. England Edward Elgar, 1993.
- Health Effects Institute. HEI. *Strategic Plan for the Health Effects of Air Pollution 2000–2005*. Cambridge MA: Health Effects Institute, 2000, 1–26.
- Institute for European Environment Policy. *Workshop on Best Practices in Analysing and Developing Environmental Policy*. 15 November 2005. Brussels: Workshop Report, 2005.
- Kirzner, I. 'Welfare Economics: A Modern Austrian Perspective', In *Man, Economy, and Liberty: Essays in Honor of Murray N. Rothbard*. ed. Walter Block & Llewellyn H. Rockwell, Jr. pp. 77-88. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 1988.
- Kjellstrom, T., Neller, A., & R. W. Simpson. 'Air Pollution and Its Health Impacts: The Changing Panorama', *Medical Journal of Austria* 177, 2002, (2): 604-608.
- Kneese, A., Ayres R.U., & R. C. Arge. 'Economics and the Environment: A Materials Balance Approach', In *Pollution, Resources, and the Environment*. Edited by. Alain C. Enthoven. New York: W.W. Norton, 1973.

- Krecke, E. 'Law and the Market Order: An Austrian Critique of the Economic Analysis of Law', *Journal des Economistes et des Etudes Humaines* 7, 1996, (1): 19-37.
- Lewin, P. 'Pollution Externalities, Social Costs and Strict Liability', *Cato Journal* 2, 1982, (1): 205-30.
- Lord, C. *A Citizens' Income: A Foundation for a Sustainable World*. Charlbury: Jon Carpenter, 2003.
- McGee, R., & W. Block. 'Pollution Trading Permits as a form of Market Socialism and the Search for a Real Market Solution to Environmental Pollution', *Fordham Environmental Law Journal*, 1994, 6: 51-77.
- McRobie, G. *Small is Possible*. England: Abakus, 1981.
- Menger, C. *Principles of Economics*. New York: New York University Press. [1870] 1981.
- Michael, J. *The Green Economy*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1993.
- Mill, J. S. *Principals of Political Economy*. 2 (3), (ed.) by J. M. Robson. UK: Oxford University Press, 1965.
- Mises, L. von. *Human Action*. Scholar's Edition. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, [1949] 1998.
- North, G. 'Undermining Property Rights: Coase and Becker', *Journal of Libertarian Studies* 16, 2002, (4): 75-100.
- Orr, L. D. 'Social Costs, Incentive Structures, and Environmental Policies', In *Bureaucracy vs. Environment: The Environmental Costs of Bureaucratic Governance*. Edited by J. Baden and R. Stroup, Ann Arbor: University of Michigan Press. 1981.
- Paul, M. *Energy Beyond Oil*, Leicester: Matador, 2005.
- Pearce, D., & K. Turner. 'Packaging Waste and the Polluter Pays Principle: A Taxation Solution', *Journal of Environmental Management and Planning* 35, 1992, (1): 5-15.
- Pigou, A. C. *Memorials of Alfred Marshal*, New York: Kelley and Milman, 1956.
- Posner, R. *Economic Analysis of the Law*. Boston: Little Brown, 1973.
- Roll, E. *A History of Economic Thought*, Fifth edition. England: Faber and Faber, 1992.
- Rothbard, M. *Toward a Reconstruction of Utility and Welfare Economics*. New York: Center for Libertarian Studies, [1956] 1977.

- Rothbard, M. Law, Property Rights and Air Pollution. *Cato Journal* 2, 1982, (1): 55-100.
- Sagoff, M. *The Economy of the Earth*. New York: Cambridge University Press, 1990.
- Schumacher, E. F. *Small is Beautiful*. England: Abakus, 1973.
- Seethaler, R. K., Kunzli, N., Sommer, H., Chanel, O., Herry, M., Masson, S., Vernaud J-C., Filiger, P., Horak, F. Jr., Kaiser, R., Medina, S., Puybonnieux-Textier, V., Quenel, P., Schneider, J., Studnicka, M., & J. Heldstab. 'Economic Costs of Air Pollution Related Health Impacts: An Impact Assessment Project of Austria, France and Switzerland', *Clean Air and Environment Quality* 37 (1), February 2003: 35-43.
- Woodin, M., & C. Lucas. *Green Alternatives to Globalization: A Manifesto*. London: Pluto Press, 2004.
- World Health Organization (WHO). *Overview of the Environment and Health in Europe in the 1990s*. Third Ministerial Conference on Environment and Health. London, 16-18 June 1999, Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- World Health Organization (WHO). *Quantification of the health effects of exposure to air pollution*. Report of a World Health Organization working group, Bilthoven, Netherlands, November 2000,
- World Health Organization (WHO). *Air Quality Guidelines for Europe*. second edition, W WHO Regional Publications, European Series, 91, Geneva, 2000.

Türkiye’de Barış Gönüllüleri Programına Bir Bakış: 1961-1970

Ali ERKEN¹

Öz

Bu makale Türkiye’de uygulanan Barış Gönüllüleri Programı özelinde Amerika’nın 1945 sonrası dış siyasetini anlama çabasına bir katkı sunmayı amaçlar. Otobiyografik anlatılara ve John F. Kennedy Başkanlık Kütüphanesinde bulunan Barış Gönüllüleri arşivinde yapılan araştırmaya dayanan çalışma Türkiye’deki program ve gönüllüler üzerine yeni veriler sunar. Makalenin ilk bölümünde Soğuk Savaş dönemi Amerikan dış siyasetindeki yumuşak güç araçları ve Barış Gönüllüleri Programı (Peace Corps Volunteers Program) incelenecektir. İkinci bölüm barış gönüllüsü gençlerin Türkiye’deki faaliyetlerini ele almaktadır. 1960 sonrasında Amerika’nın geliştirdiği yeni bir dış politika aracı olan Barış Gönülleri Programı kapsamında 1961 ila 1970 senesi arasında 1200’ün üzerinde genç Türkiye’ye görev yapmaya gelmiştir. Ağırlıklı olarak eğitim, hizmet, altyapı alanlarında çalışan ve birbirinden farklı tecrübeler edinen gönüllüler Türkiye üzerine önemli bir bilgi ve tecrübe birikimine sahip olmuştur. Bu tecrübe ve birikim Barış Gönüllüleri Programının temel hedefleri dâhilinde değerlendirildiğinde Türk-Amerikan ilişkilerine önemli bir ışık tutar.

Anahtar kelimeler: *Türk-Amerikan ilişkileri, Barış Gönüllüleri, 20. yüzyıl tarihi, siyasi tarih.*

¹ Dr, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, ali.erken@marmara.edu.tr

A Perspective on Peace Corps Program in Turkey: 1961-1970

Abstract

This article examines the Peace Corps Program in Turkey within the context of US foreign policy after 1945. Relying on Peace Corps Archive at John F. Kennedy Presidential Library and autobiographical narratives it presents new data on the program and volunteers. The first section examines the tools of smart power US foreign policy and the Peace Corps Program. The second part deals with the activities of volunteers in Turkey. Under the Peace Corps Program nearly 1200 young volunteers came to Turkey. Most of these volunteers worked in the fields of education, service and community development, being familiar with different aspects of Turkish culture and society. Considering the basic goals of Peace Corps Programs this experience has a significant impact on the Turkish-American relations.

Keywords: *Turkish-American relations, Peace Corps, history of 20th century, political history.*

1. Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası global hakimiyet mücadelesi veren Birleşik Devletler siyasi eliti bu rekabette salt askeri ve ekonomik araçların yeterli olmayacağını farkına varmıştı. 1950'lerden itibaren Amerikan beşeri sermayesinin geliştirilmesi ve nitelik kazanmasına yönelik yeni araçları devreye sokmaya başlandı. Bu arayışın bir neticesi olarak 1961 senesinde başlatılan Barış Gönüllüleri programı ile kısa zamanda 10.000'in üzerinde Amerikan gencinin yurtdışında farklı görevlerde tecrübe kazanması sağlandı. Türkiye 1945 sonrası kendisine Batı bloğunda konumlanmış ve ABD ile siyasi, iktisadi ve askeri açılardan oldukça yakın bir ilişki geliştirmişti. Dönem içinde iki ülke arası kültürel yakınlaşma teşvik edildi ve Barış Gönüllüleri programı dâhilinde Amerikalı gönüllü gençlerin Türkiye'de faaliyet göstermesi kabul gördü.

1945 sonrası Amerikan dış siyaseti hakkındaki zengin literatürde Türk-Amerikan ilişkilerine üzerine yapılan çalışmalar da yerini almıştır. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak iki ülke arasındaki diplomatik, askeri ve ekonomik ilişkileri incelemektedir.² Bununla beraber son yıllarda kültürel ve beşeri etkileşimler üzerine araştırmalar yapılmaya başlanmıştır³. İngilizce literatürde Barış Gönüllüleri üzerine yapılan genel ve ülke odaklı çalışmalar bulunsa da Türkiye özelinde herhangi bir çalışma yoktur. Türkiye'deki gönüllüler üzerine yapılan en ciddi çalışma programın işleyişi üzerine detaylı bilgiler sunan Müslim Özbalkan'ın 1970 tarihli araştırmasıdır.⁴ Ezgi Durmaz ve Oktay Akbaş'ın çalışmaları da Türkiye'deki Barış Gönüllüleri Programı hakkında birincil kaynakları okuyucuya sunar.⁵ Öncelikle son yıllarda sayısı artan sözlü kaynaklar ve

² Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge yayınları, İstanbul, 2001; Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (ed.), *Turkish-American Relations: Past, Present and Future*, Routledge, London & New York, 2003; Nasuh Uslu, *The Turkish-American Relationship Between 1947-2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova, New York, 2003; Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, SBF Yayınları, Ankara, 1979; Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk -Amerikan Münasebetleri* (ed.), TTK Yayınları, Ankara, 1991; George Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*, MW Books, 1972.

³ Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood, Louis Mazzari, *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989* (ed.), Cambridge Scholars, Newcastle, 2011; Cangul Ornek ve Çağdaş Güngör, *Turkey in the Cold War: State, Ideology and Culture*, Palgrave, London, 2014.

⁴ Müslim Özbalkan, *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.

⁵ Oktay Akbaş, "Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllüleri'nin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2006, Cilt 4, Sayı 1; Ezgi Durmaz, "Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri", (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 2013). Yard. Doç. Dr. Zafer Parlak'ın Barış Gönüllüleri hatıratları üzerine hazırladığı

Amerika’da bulunan Barış Gönüllüleri arşivleri yeni veriler ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Barış Gönüllüleri Programı’na Amerikan’ın kendi dış politika kaygıları çerçevesinden bakmak Türkiye’deki programın uygulanışı ve sonuçları açısından farklı soruları gündeme getirmektedir. 2000’li yıllarda Joseph Nye’in “yumuşak güç” olarak kavramsallaştırdığı yaklaşım Barış Gönüllüsü programına yeni bir bakış açısı sunmuştur. Nye yumuşak gücü diğer ülkelerin beklenti ve seçimlerini şekillendirebilme gücü olarak tanımlamıştır.⁶ Nye’e göre kültürel çalışmalar, medya iletişim araçları ve insani değişim programları bu gücün önemli araçlardır ve ancak bu şekilde günlük hayata dair bilgi üretip üzerine etki sağlamak mümkün olabilir.⁷ Bu makale resmi belgeler ve gönüllülerin otobiyografik anlatılarına dayanarak Barış Gönüllüleri’nin Amerikan yumuşak gücünün aracı olarak ortaya çıkışı ve Soğuk Savaş dönemi Türk-Amerikan ilişkilerine etkisine dair bir değerlendirme sunmayı amaçlar.

2. İzolasyonizm’den Enternasyonalizm’e

İzolasyonizmin 19. yüzyıl Amerikan dış siyasetini şekillendiren temel yönelim olduğu kabul edilmektedir. 1776’da bağımsızlığın ilanı ardından Amerika’nın Avrupalı devletler ile ilişkilerin seyri Başkan Monreou’nun 1823’te çizdiği çizgiler ile belirlendi.⁸ 19. yüzyıl boyunca Amerikan siyaseti eliti Avrupalı devletlerin güç mücadelesinden uzak durmayı tercih etmiş ve Kuzey Amerika kıtasındaki siyasi hâkimiyetin güçlendirilmesine ağırlık vermişti.⁹ Kuzey Amerika’nın coğrafi yapısı, insan potansiyeli ve yatırım olanakları bu tercihi anlamlı kılıyordu. Avrupa ile arasına siyaseten mesafe koymasının yanı sıra coğrafi mesafenin tesiriyle kültürel etkileşimler de ancak dolaylı olabiliyordu. Kopukluğun daha derin olduğu Müslüman dünyası ile Amerikan siyasi-entelektüel elitlerinin irtibat kuracağı kanallar ise oldukça kısıtlıydı ve ilişkiler belirli araçlar üzerinden devam edebiliyordu.

detaylı çalışma yakında yayınlanacaktır.

⁶ Joseph Nye Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Perseus, New York, 2004, pp. 2-5.

⁷ Joseph Nye, *Soft Power*, 142; “Joseph Nye on JFK’s Legacy and Foreign Policy”, Interview by Molly Lanzarotta, <http://www.hks.harvard.edu/news-events/publications/insight/jfk50/nye> (erişim 14 Mayıs 2015)

⁸ Edward Renehan, *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, Infobase, New York: 2007, pp. 6-9. Hugh Brogan, *History of the United States* Penguin, London, 1999, pp. 255-256

⁹ Hugh Brogan, *History of the United States*, pp. 255-280

Özellikle 19. yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren giderek artan sayıda Amerikan tüccarı ve misyoneri Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gözükmeye başlamıştı. Dini aktivizm Avrupa'nın aksine Amerika'da yeniden canlanmış ve misyonerler organize kurumlar vasıtasıyla farklı coğrafyalarda Protestanlığı yayma çalışmalarına hız vermişlerdi.¹⁰ Nitekim Amerikalılar tarafında yurtdışında kurulan ilk misyoner okulu olan Robert Koleji 1861'de İstanbul'da açıldı. Bu okulun kurucusu misyoner Cyrus Hamlin 1840'larda Anadolu'ya gelmiş ve kendisinin İstanbul'da yaptığı çalışmalardan Amerikan işadamı Christopher Rhinelander tarafından desteklenmişti.¹¹ Christopher Robert'in İstanbul'a gelme sebebi de 1856'da patlak veren Osmanlı-Kırım savaşı sonrasında olası yatırım fırsatlarını incelemektir. 1861'de hükümetten alınan izin neticesinde Robert Koleji İstanbul'da faaliyete başladı.¹²

Amerika'nın "eski dünya" ile kısıtlı ilişkisi 1. Dünya Savaşı sürecinde ilk ciddi testi yaşadı. Hükümetin savaşa müdahil olmasını isteyen gruplara karşı Amerikan yönetimi izolasyonist tepkileri de göz önüne alarak sıcak çatışmaya girmekten uzun süre uzak durdu.¹³ Ancak değişen savaş şartları ve Alman saldırıları Amerika'nın savaşa müttefik kuvvetlerin yanında 1. Dünya Savaşı'na girmesine kapı araladı. Savaş sonrası değişen siyasi dengeler Amerikan'ın global siyasette daha etkin rol almasına izin verdiği gibi Amerika içinden de bu yönde eğilimler artmaya başlamıştı.¹⁴ Ancak Başkan Wilson'un getirdiği açılımlarla beraber Amerikan yöneticileri dünya siyasetinde karşılaştıkları yeni meseleler karşısında tecrübe ve bilgi eksikliğinin sıkıntısını yaşamaya başladılar.¹⁵

Savaş sonrası yabancı dil bilen nitelikli insan sayısının arttırılması ve farklı kültürler ile etkileşimin kuvvetlendirilmesi için Amerikan üni-

¹⁰ Bkz: "Introduction", Mehmet Ali Doğan and Heather Sharkey (ed.), *American Missionaries and the Middle East*, Utah University Press, Salt Lake City, 2011

¹¹ Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, pp. 220-226; Franck Gates, *Not to Me Only*, Princeton University Press, New Jersey, 1940, p. 160

¹² Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, pp. 220-226

¹³ Robert Tucker, *Woodrow Wilson and the Great War: Reconsidering America's Neutrality, 1914-1917*, University of Virginia Press, Virginia, 2007, pp. 4, 46-47

¹⁴ Frank Ninkovich, *The Wilsonian Century: US Foreign Policy Since 1900*, The University of Chicago Press, Chicago, 1999, p. 48

¹⁵ Joseph L. Grabill, "Cleveland H. Dodge, Woodrow Wilson, and the Near East", *Journal of Presbyterian History* (1962-1985), Vol. 48, No.4 (Winter 1970), 256-7 ve "Missionary Influence on American Relations With the Near East: 1914-1922", *Muslim World* 64 (1974), pp. 145-147.

versitelerinde müfredat ve bölümler özelinde dönüşüm başladı.¹⁶ Belli üniversitelerde “alan çalışmaları” kürsüleri tahdis edildi ve ülke dışından öğrenci-öğretim görevlisi davetleri teşvik edildi. Yetişmiş insan gücünün yönlendirilmesi ve üniversitelerin geliştirilmesine yönelik projelerde Amerikan vakıfları, Rockefeller, Carnegie ve Ford da çok önemli katkı sağladılar. 1930’lu yıllardan itibaren bu vakıfların sağladığı fonlar aracılığı ile Amerika’daki dil öğrenimi ve alan çalışmaları ciddi ilerleme sağlandı.¹⁷

3. Dünya Savaşı Sonrası Amerika ve Türkiye

1939 Eylül’ünde Nazi Almanya’sının Polonya’yı işgaliyle patlak veren 2.Dünya Savaşı ve savaş sonrası ortaya çıkan siyasi tablo Amerikan siyasi eliti için artık daha net bir resmi ortaya koyuyordu. ABD batı dünyasının yeni süper gücü olarak güç dengelerine yön verecek ve bu alanda Sovyet Rusya ile rekabet edecekti.¹⁸ Ancak savaşta yıkıma uğramış Batı Avrupa’nın yeniden inşası ve Batı yanlısı ülkelerin sosyalist eksene kaymasının engellenmesi gibi konularda ABD siyasetini yönlendirecek vasıflı insan unsuru açısından sıkıntı vardı. Bu durum 1930’larda başlayan sürecin daha hızlanmasını beraberinde getirdi. Amerikan üniversitelerindeki alan çalışmaları gelişirken Rusya, Çin, Yakın Doğu, Latin Amerika bölgeleri üzerine dil, kültür, siyasi yapı çalışmaları yapan çok sayıda bilim adamı ve öğrenci Amerika’ya davet edilmeye başlandı.¹⁹ Rockefeller ve Ford vakıfları da benzer araçlar ile diğer ülkelerde Amerikan değerleriyle barışık elitleri yetiştirmeye ve ikili ilişkileri kuvvetlendirmeyi amaçladılar.²⁰ Ancak bu hamleler Amerikan’ın acil olarak ihtiyaç duyduğu insan kaynağını karşılamada yetersiz kalmaktaydı.

Nitekim 1950 ile 1960 arasında Amerika’nın global rekabetteki iddiasını sarsan gelişmeler yaşandı. Petrol kaynaklarına ev sahipliği yapan Ortadoğu’da Mısır, Libya, Suriye ve Irak’ta Batı yanlısı yönetimler

¹⁶ Edward Berman, *The Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy: The Ideology of Philanthropy*, NY University Press: Albany, 1983, p. 18, 101.

¹⁷ Inderjeet Parmar, “To Relate Knowledge and Action: The Impact of the Rockefeller Foundation on Foreign Policy Thinking During America’s Rise to Globalism: 1939-1945”, *Minerva* 40: 2002, pp. 235-263.

¹⁸ Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon Schuster, New York, 1994, p. 423.

¹⁹ Edward Berman, *The Ideology of Philanthropy*, p. 101.

²⁰ Inderjeet Parmar, “American foundations and the development of international knowledge networks”, *Global Networks* 2, 1 (2002), pp. 14-16; bkz, Robert Arnove, *Philanthropy and Cultural Imperialism: The foundations at Home and Abroad*, GK Hall, Boston, 1980.

askeri darbe sonucu devrildiler.²¹ Sadece İran'daki süreci karşı-darbe ile engelleyen Amerika bu çalkantıları istediği gibi yönlendiremedi ve bölgede sol-sosyalist fikirlerin siyasal yükselişine mani olamadı.²² Ortadoğu'da İdeolojik etki alanı genişleyen Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da Macaristan'ı işgali (1956) ve uzay teknolojisi yarışında Amerika'nın bir adım önüne geçmesi uzun vadeli hâkimiyet mücadelesinde askeri ve ekonomik gücün tek başına kifayetsiz kaldığına işaret ediyordu.

1950'lerin ikinci yarısından itibaren ABD Başkanı Eisenhower bu minvalde açıklamalar yapmaya başladı.²³ Mesela 1956 senesinde verdiği bir konuşmada şu ifadeleri kullanmıştı:

*“İnsan özgürlüğü bireyin azmi ve enerjini geliştirmesi açısından silahlar ve ordulardan daha büyük önem taşır...özgür dünyanın gelişmesi için modern teknikler ve bilimin üretildiği kurumlar özellikle de dünyanın bilgiye aç olan bölgelerinde olmalı. Çünkü buralardaki eğitim kurumları ihtiyacı karşılamıyor...okullar her milletin kendi insan kaynağını yetiştirmesinde rol oynar ve özel kurumlar burada sorumluluk almalıdır.”*²⁴

Yine 1955 senesinde Sovyet lider Krushev ile yaptığı görüşme sonrasında değişim programlarının ve insanların farklı kültürleri görmesinin çok önemli olduğunun farkına vardığını belirtmişti.

Bu alanda yatırımı arttıran hükümet Amerikan vatandaşlarının dünyanın farklı bölgelerinde kendi benzer meslek gruplarından insanlarla tanışmalarını sağlayacak “People to People” programını 1956 senesinde başlattı.²⁵ Yine Eisenhower döneminde yeniden düzenlenip faaliyete geçirilen Amerikan Bilgi Kurumu (US Information Agency) kültürel

²¹ Roby Barrett, *The Greater Middle East and the Cold War: US Foreign Policy Under Eisenhower and Kennedy*, I.B Tauris, New York, 2007, pp. 40-64.

²² Roby Barrett, *The Greater Middle East and the Cold War*, pp. 40-64.

²³ Soğuk savaş dönemi önde gelen teorisyenlerinden George Kennan da kültürel ilişkilerin ABD hakkındaki olumsuz imaj ile mücadelede çok önemli olduğunu ifade etmişti. Yale Richmond, *Cultural Exchanges and the Cold War: Raising the Iron Curtain*, Pennsylvania State University, Pennsylvania, 2003, p. 123.

²⁴ Dwight Eisenhower, “Address and Remarks at the Baylor University Commencement Ceremonies, Waco, Texas”, *The American Presidency Project*, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=10499> (erişim 13.02.2015).

²⁵ Giles Scott-Smith, *Networks of Empire: The US State Department's Foreign Leader Program in the Netherlands, France, and Britain: 1950-1970*, Peter Lang, Brussels, 2008, p. 91.

değişim ve liderlik programlar ile yabancı öğrencilere Amerikan değerlerini tanıtmaya misyonu üstlendi.²⁶ Diğer ülkelerin eğitimli elitlerini ve gençleri hedefleyen bu programlar uzun vadede sosyal değişimin yönlendirmeyi ve Amerikan değerlerinin daha geniş kitlelere benimsetmeyi amaçlamıştı. Bu açıdan 1950'lerin Amerikan'ın global güç olma sürecinde karşılaştığı sorunları tanıması ve çözüm yolları arayışı açısından belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı sonrası yenedünya düzeninde Türkiye kendi yerini bulma arayışındaydı ve iktidardaki CHP yönetimi Amerikan etki alanına girme konusunda istekli davranıyordu. CHP yönetiminin bu tercihinde Kuzeybatı sınırları ve Boğazlardaki Sovyet baskısı ile ülkenin ekonomik koşulları belirleyici kaygılar olmuştu.²⁷ Türk hükümeti kendini askeri ve ekonomik açıdan güvende hissedecek çıkar yol arayışındayken önce Truman Doktrini ve ardından Marshall Planı ile Amerikan güvencesi sağlanmış oldu.²⁸ CHP'nin Amerika yanlısı bu tavrı 1950'de iş başına gelen Demokrat Parti yönetiminde daha derinlikli bir iş birliğine dönüşmeye başladı. Demokrat Parti Türkiye'yi "küçük Amerika" yapabileceği fikrini sahiplenmiş, aynı zamanda Türk-Amerikan ilişkilerini ekonomik ve askeri açıdan derinleştirmek için özellikle ilk yıllarda azami gayret sarf etmişti.²⁹ Nitekim Türk askerlerinin Amerikan kuvvetleriyle birlikte savaşmak üzere Kore'ye gönderilmesi ve ardından Türkiye'nin NATO'ya kabulü bu gayretlerin bir sonucuydu.

Ancak gerek ABD gerek Türkiye açısından bu ilişkinin sağlıklı şekilde devamı açısından yukarıda bahsettiğimiz nitelikli insan gücü açısından sıkıntılar vardı. Yine Rockefeller ve Ford Vakıflarının proje-

²⁶ Giles Scott-Smith, *Networks of Empire*, pp.75-88.

²⁷ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1965*, pp. 194, 200-201; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938-1945*, İletişim: İstanbul, 1996, s. 560.

²⁸ Joyce Kaufman, *A Concise History of US Foreign History* Rowman, United Kingdom, 2010, pp. 85-87. Ibid.

Henry Truman, "Special Message to the Congress on Greece and Turkey", The American Presidency Project, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=10499> (erişim 14. 02.2015).

Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: SBF Yayınları, 1979, s. 20-30.

²⁹ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (İstanbul: Bilgi, 2011), s. 140-151; bkz. Serhat Güvenç, "The Cold War Origins of the Turkish Motor Vehicle Industry: The Tuzla Jeep, 1954-1971", *Turkish Studies*, (2014) 15:3, pp. 536-555 ve "Kore Savaşı ve Türk Ordusu'nun Dönüşümü: 1950-1960", *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri*, (ed.) M. A. Tuğtan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 82; George Harris, "Turkish-American Relations Since the Truman Doctrine", *Turkish-American Relations*, pp. 70-78.

ler ile bu eksikliğin giderilmesine çalışılırken Robert Koleji üzerinden yürütülen programlar teknik eleman eğitimi ve entelektüel birikiminin gelişmesini sağlıyordu. 1955-1961 yılları arasında Robert Kolej'in müdürlüğünü yürüten Duncan Ballantine Amerika'da okula destek toplama amaçlı yaptığı gezilerde sürekli olarak bu noktanın altını çiziyor, okulun Türkiye'nin gelişimini Amerikan çıkarlarını koruyacak şekilde gerçekleştirmesini mümkün kılacak eğitimli bireyler yetiştirdiğini anlatıyordu.³⁰

4. Barış Gönüllüleri Programı

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesi ile 10 yıllık Demokrat Parti iktidarı son bulmasından yaklaşık 7 ay sonra 8 senedir görev yapan Başkan Eisenhower yerini genç Demokrat başkan John F. Kennedy'ye bıraktı. Siyasi kariyeri ve seçim dönemindeki vaatleri itibarıyla selefinden farklı bir profil çizen Kennedy aslında uluslararası kamuoyundaki Amerikan algısına sempatik bir imaj kazandırmıştı. Ancak Kennedy de Eisenhower gibi Amerika'nın beşeri sermayesini geliştirici projeler gerektiğini düşünüyordu ve Amerikan dış siyasetinde farklı araçların kullanımı konusunda daha atak bir tavır takındı. Göreve geldikten 3 ay sonra Latin Amerika ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için Marshall Planı'na benzer "İlerleme İttifakı (Alliance for Progress)" programını devreye soktu.³¹ Aynı sene içerisinde Michigan Üniversitesi'nde yaptığı konuşmayla gençlerin yabancı ülkelerde görev almasını sağlayacak "Barış Gönüllüleri" programının başlatılacağını duyurdu.³²

Kennedy ile beraber Amerikan dış siyasetinde eğitim, kültür ve iletişim araçlarının artık daha önemli rol oynayacağı anlaşıldıktan sonra bu alanda faaliyet gösteren kurumların yeniden düzenlenmesine dair tartışmalar başlamıştı. Başkanlık makamına sunulan bir raporda eğitim, kültür ve iletişim alanındaki faaliyetleri yürüten kurumların artık birbiriyle entegre olması gerektiği vurgulanıyordu.³³ Bu kurumlardan yukarıda bahsi geçen USIA (US Information Agency) 1953 yılında kurulmuştu

³⁰ Duncan Ballantine, "Scientific and Technical Institutions in Underdeveloped Countries", Robert College Arşivleri, Kutu 42, Dosya 16, pp. 207-8.

³¹ <https://history.state.gov/milestones/1961-1968/alliance-for-progress> (erişim 9 Mayıs 2015).

³² "Remarks of Senator John F. Kennedy", <http://www.peacecorps.gov/about/history/speech/> (erişim 9 Mayıs 2015).

³³ "Cultural and Social Activities: General, 1961: January-August", *JFK Library*, Series: 5, Collection: Papers of John F. Kennedy, National Security Files, Digital Identifier: JFKNSF-296-004:

ve bir nevi kültürel propaganda aracı olarak işlev görüyordu. 1955'te başlatılan ICA (International Cooperation Administration) Amerikan'ın dış yardımlarının koordine edildiği üst mekanizma pozisyonundaydı, 1959'da yeni bir hüviyete kavuşturulan ECA (Bureau of Educational and Cultural Affairs) da Amerikan'ın yürüttüğü değişim programlarına nezaret ediyordu.³⁴ Bu kurumlara ilaveten Fullbright Bursları ve Amerikan üniversitelerinin kendi bünyelerinde sürdürdükleri burs programları ayrı mekanizmalar olarak işliyordu.³⁵ Nitekim 1961 tarihli bir başka rapora göre ABD'de yaklaşık 50.000 yabancı öğrenci vardı ve Amerikan yönetimi gelecekte bu öğrencilerden doğru bir şekilde faydalanma yolları aramalıydı.³⁶ Son olarak, eğitim ve kültür faaliyetlerinin güçlendirilmesi için eski bir Ford Vakfı çalışanı olan, aynı zamanda Türk Milli Eğitim Bakanlığına da danışmanlık hizmeti vermiş, Philip Coombs Kennedy tarafından Eğitim ve Kültür Bakan Yardımcılığına atandı.³⁷

Kennedy Amerikan dış politikası açısından önemli bir kaynak olarak gördüğü bu araçları etkin olarak kullanmakta kararlıydı ve hükümetin özel vakıflar, sivil toplum ve üniversiteler ile ilişkisini kuvvetlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu.³⁸ Bu çerçevede "Barış Gönüllüleri"nin 1950'lerde artmaya başlayan beşeri sermayeyi geliştirici programlar ile olgunlaşan bir yapının sonucu olduğunu söylenebilirdi. Nitekim Kennedy 'Barış Gönüllüleri'nin oluşturulmasına dair yaptığı ilk konuşmasında bu programın Amerika açısından belki de 1933'ten beri hayata geçirilen en önemli program olduğu iddia etti.³⁹ Kennedy'ye göre 1960'lı yılların Amerika için sunacağı fırsatlara karşı hazırlıklı olmak için böyle bir atılımın gerçekleşmesi gerekiyordu ve sahip oldukları kaynakların farkında olup bilinçli çalışmazlarsa gelecek 10 yılda Amerika'nın gücünü koruması mümkün olmayacaktı.⁴⁰ Amerikan gençleri doktor, tekniker, öğretmen olarak dünyanın farklı bölgelerinde

³⁴ <http://eca.state.gov/ivlp/about-ivlp/program-history>.

³⁵ "Memorandum for the President; 30 January 1961", *JFK Library*, Series: 5, Collection: Papers of John F. Kennedy, National Security Files, Digital Identifier: JFKNSF-296-004.

³⁶ "Cultural and Social Activities: General, 1961, January-August"; "Memorandum for Mr Bundy and Mr. Rustow: Fund for Foreign Students, August 28, 1961"

³⁷ "Suggested Press Release on International Educational and Cultural Activities", *JFK Library*, Series: 5, Collection: Papers of John F. Kennedy, National Security Files, Digital Identifier: JFKNSF-296-004

³⁸ "Suggested Press Release on International Educational and Cultural Activities"

³⁹ "Remarks of Senator John F. Kennedy", <http://www.peacecorps.gov/about/history/speech/>

⁴⁰ Ibid.

çalışıp tecrübe kazanmalı ve aynı zamanda buldukları ülkelere katkıda bulunmalıydı.⁴¹

Kennedy'in bu çağrısının ardından kamuoyunda Barış Gönüllüleri fikrine karşı oldukça olumlu bir hava oluşmuştu. Kısa sürede Washington'a programda yer almak istediğini söyleyen gençlerden 25.000'i aşkın mektup geldi.⁴² Gösterilen ilginin ardından 1961 Mart ayında Barış Gönüllüleri Programı Amerikan Kongre'sinin onayıyla yürürlüğe girdi. Buna göre Barış Gönüllüleri Programı'nın amacı "ilgili ülkelerin yetişkin insan gücüne olan ihtiyacını gidermek, hizmet edilen milletlerde Amerika'ya karşı daha dostane bir anlayışın gelişmesini sağlamak ve Amerikan vatandaşlarının diğer milletleri daha iyi anlamasını sağlamak" olacaktı.⁴³ Nitekim Kongre'de yaptığı konuşmada Kennedy Amerika'nın elindeki insan kaynağını "dünya barışı" ve "insanlığın ilerlemesi" için kullanması gerektiğinin altını çizdi. Ona göre bu program ABD'deki üniversite, gönüllü kuruluşlar ve işçi sendikaları gibi sivil unsurların enerjisinden de faydalanıp daha geniş bir tabana dayanacaktı.⁴⁴ ABD ancak bu şekilde Sovyetler Birliği ile rekabet edebilirdi çünkü Sovyetler diğer komünist ülkelerde görev yapan yüzlerce bilim adamı, öğretmen ve doktora sahipti.⁴⁵

Program hakkında yazılan resmi raporlarda da benzer temaların öne çıkarıldığını söylemek mümkündür. Amerikalı yetkililere göre Barış Gönüllüleri genç Amerikalıların beceri ve idealizmini barışçıl hedefler için kullanmasını amaçlıyordu.⁴⁶ Programın kısa sürede bu kadar ilgi görmesinin ardında uluslararası yardım faaliyetlerinin Amerikan kültüründe köklü geçmişe sahip olmasının önemli payı vardı.⁴⁷ Misyoner okulları-hastaneleri ile başlayan, ardından uluslararası vakıflar ile devam eden bu gelenek zaman içinde faaliyet alanlarını geliştirmiş ve 1950'lere gelindiğinde ABD, 50'nin üzerinde organizasyon ile dış ül-

⁴¹ Ibid.

⁴² <http://www.jfklibrary.org/JFK/JFK-in-History/Peace-Corps.aspx> (erişim 9 Mayıs 2015).

⁴³ "The Peace Corps Act", Eighty Seventh Congress of the USA, September 22, 1961.

⁴⁴ John F. Kennedy, "Establishment of the Peace Corps", <http://millercenter.org/president/speeches/speech-3366>

⁴⁵ <http://www.jfklibrary.org/JFK/JFK-in-History/Peace-Corps.aspx> (erişim 9 Mayıs 2015).

⁴⁶ "A Study by the Colorado State University Research Foundation: Prepared for the International Cooperation Administration", *JFK Library*, Series: 1, Collection: Papers of John F. Kennedy, White House Staff Files of Harris Wofford, 15 May 1961. Digital Identifier: JFKWHSFHW-006-009.

⁴⁷ Ibid.

kelerde eğitim ve teknik destek yardım programı yürütebilir seviyeye gelmişti.⁴⁸ Diğer taraftan Barış Gönüllüleri hakkında Kennedy'ye sunulan bir başka raporda Amerika'nın uluslararası yardım ve destek faaliyetlerini devam ettirebilmesi için teknik eğitim almış en az 100.000 insana ihtiyaç duyduğu belirtilmişti.⁴⁹ Buna göre dünya nüfusunun yaklaşık 3'te 2'sini oluşturan yoksun kitleleri kendi kendilerine yeter bir seviyeye getirebilmek için teknik bilginin aktarımı ve sosyal gelişimin sağlanmasına ağırlık verilmeliydi.⁵⁰

Gençler açısından bakıldığında da "Barış Gönüllüleri" projesinin farklı cazip yönleri vardı. Program üniversite eğitimi sonrası kısa da olsa bir kariyer imkânı veriyor, dil ve saha tecrübesi fırsatı sunuyordu. Görevden döndüklerinde kendileri için yeni kapılar açılması muhtemeldi.⁵¹ Bu pratik avantajların yanında Kennedy'nin Soğuk Savaş ortamında gençlere idealist bir misyon ve motivasyon yüklemesi itici bir güç oldu. Nitekim Barış Gönüllüsü olarak görev yapan birçok genç programın içeriğini pek kavrayamamışlar da Kennedy'nin seçim dönemi ve sonrası ortaya koyduğu komünizm karşıtı özgürlükçü ve sivil söylemden etkilendiklerini ifade etmişlerdir.⁵² Bu açıdan Kennedy'nin siyaset dışı sivil gruplara ve özellikle genç kitlelere ideolojik misyon yükleyerek enerjilerinden faydalanma noktasında başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Kennedy programın yürütücüsü olarak aynı zamanda akrabası olan Sargent Shriver'i görevlendirdi. Kısa sürede ilk grup Barış Gönüllüsü eğitimini tamamladı ve Hindistan, Gana ve Burma'da görev yapmak için yola çıktılar. Aynı yıl içinde Filipinler, Şili, Kolombiya, Nijerya ve Pakistan programları da başlatıldı ve ilk iki sene içinde ağırlığı dil eğitimi ve sağlık hizmetlerinde olmak üzere 7000'in üstünde gönüllü

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ 1962-63 senesindeki bir araştırmaya göre barış gönüllüsü gençlerden yaklaşık 70'i programı geleceğe yönelik bir tecrübe olarak değerlendirirken yüzde 27'si idealist hedeflerle programa katıldığını ifade etmiştir Müslim Özbalkan, *Barış Gönüllüleri*, s. 82-83.

⁵² Ephraim Frankel, Mülakat-Paul Kinsley, 1 Aralık 2008. JFK-Library, RPCV-MR-2007-025. Ephraim Frankel 1965-1967 seneleri arasında Karadeniz'in Yazlık ve Anayurt köylerinde kırsal gelişim programında görev yapmıştı. Tom Brosnaha, *Turkey: Bright Sun, Strong Tea: On the Road with a Travel Writer*, Homer, İstanbul, Homer, 2004; Lester Graham, "Kennedy and the Peace Corps: Idealism on the Ground", <http://michiganradio.org/post/kennedy-and-peace-corps-idealism-ground> (erişim 16 Mayıs 2015).

44 farklı ülkeye gönderildi.⁵³ Bu rakam ilk 7 sene içinde 38.000'e ulaştı.⁵⁴ Programa katılanların bir kısmı da kırsal bölgelerde kalkınma ve teknik eğitim projelerinde yer almak üzere görevlendirildi.⁵⁵ Program mevzuatına göre ev sahibi ülkenin resmi kabulü olmadıkça hiçbir gönüllü gönderilmeyecekti ve gençler bu şekilde ev sahibi ülkenin himayesi altında faaliyet göstermiş olacaktı.⁵⁶ Ancak ilk yıllarda program yürütücüsü kadroların hazırlıksızlığı insan kaynağının sevk ve idaresi, temel hazırlık eğitiminin verilmesi ve gönüllü gençlerin görev tanımlamasında ciddi sıkıntılara sebep oldu. Nitekim Amerikan kamuoyunda oluşan olumlu imaja karşın işleyişteki aksaklıklar gazete manşetlerinde haber olmaya başladı.⁵⁷

5. Türkiye'de Barış Gönüllüleri

1961'de patlak veren Küba Füze krizi Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiştir. Küba'ya Sovyet Jupiter füzelerinin yerleştiriliyor olmasına karşılık başlayan restleşme Türkiye'deki Amerikan füzelerinin kaldırılmasına karşılık Sovyet füzelerinin de kaldırılmasıyla sona ermişti ancak bu durum Türkiye açısından olası güvenlik zafiyetlerini de göstermiş oldu.⁵⁸ Ancak dış siyaset çizgileri değişmeyen Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs askeri darbesinin ardından iş başına gelen Milli Birlik Komitesi Batı bloğuna bağlı kalacağını ve ABD ile yakın ilişkileri muhafaza edeceğini duyurdu.⁵⁹ Darbenin ardından kurulan CHP-AP koalisyon hükümeti de Amerikan yanlısı tavrı sürdürdüler ve Türkiye ile Amerika arasında Barış Gönüllüleri hakkındaki protokol 1962 senesinde imzalandı. Türkiye'deki program direktörlüğüne Eisenhower döneminde bürokraside çalışmış ve aynı zamanda bir akademisyen olan Ross Pritchard atandı.

⁵³ "Peace Corps: General: Profiles-Descriptions of first nine projects", *JFK Library*, Series:1, Collection: White House Staff Files of Harris Wofford, 1 November 1961, Digital Identifier: JFKWHS-FHW-006-015; <http://peacecorpsonline.org/messages/messages/2629/4074.html>.

⁵⁴ Müslim Özbalkan, *Gizli Belgelerler Barış Gönüllüleri*, s. 100

⁵⁵ "Peace Corps: General: Profiles-Descriptions of first nine projects"

⁵⁶ <http://www.jfklibrary.org/JFK/JFK-in-History/Peace-Corps.aspx>.

⁵⁷ "Peace Corps Handbook: A Special Message to Parents of Peace Corps Volunteers" and "Newspaper Clippings", *JFK Library*, Returned Peace Corps Volunteers Collection 184, RPCV-073-005/10.

⁵⁸ Nasuh Uslu: *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science, New York, 2003, pp. 155-159.

⁵⁹ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 200.

Bu anlaşmanın imzalanması için dönemin başkan yardımcısı Johnson Türkiye'ye gelmiş ve Başbakan İsmet İnönü ile görüşmüştü.⁶⁰ Ardından Türkiye'ye gelen 39 kişilik ilk Barış Gönüllüsü grubuna Ankara'da İsmet İnönü tarafından bir karşılama düzenlendi.⁶¹ Yine 1964 senesinde Barış Gönüllüsü Programı direktörü Sargent Shriver Türkiye'yi ziyaret etmiş, birçok ilçedeki gönüllü faaliyetlerini denetlemiştir.⁶² Bu ziyaret dâhilinde Başbakan İnönü de Shriver'i kabul etmişti. Yapılan üst düzey temaslar ve Başbakanlık nezdinde kabul edilmiş olmaları barış gönüllüsü programında yer alacak gençler açısından önemli bir özgüven ve meşruiyet kaynağı oluşturmüştü.

Amerikalı gençlerin Türkiye'yi seçmesi için yapılan tanıtımda Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında köklü tarihe sahip önemli bir ülke olduğu ancak henüz gelişmesini tamamlamadığı belirtiliyordu.⁶³ Gençlerin iki senelik tecrübenin ardından yeni bir dil ve kültür öğrenecekleri, bu aşamadan sonra dilerlerse akademik kariyer yapmak için (tarih, sosyoloji, linguistik gibi alanlarında) bazı üniversitelerin kendilerine burs sağlayacakları anlatılıyordu.⁶⁴ Yine bu dokümanlarda devlet ve özel sektörün döndüklerinde barış gönüllüsü gençlere pozisyon açacakları taahhüt edilmişti.⁶⁵

Türkiye'ye gidecek öğrenciler aslında ilk olarak Amerika'da farklı şehirlerde düzenlenen eğitim kamplarında ülke kültürü ve dili üzerine hazırlık eğitimi alıyorlardı.⁶⁶ Bu eğitimlerde ders vermesi için Amerika'da görev yapan Türk akademisyenler veya elçilik görevlilerinden de ricada bulunuluyordu.⁶⁷ Kamp ve eğitim aşaması daha sonra İstanbul'daki Robert Kolej bünyesinde yapılmaya başlandı. Türkiye'ye ge-

⁶⁰ "Raymond A.Hare: Oral History Interview", *JFK Library*, John F. Kennedy Oral History Collection, Digital Identifier: JFKOH-RAH-01.

⁶¹ Heath Lowry, *An Ongoing Affair: Turkey and I*, Çitlembik, İstanbul, 2008, s. 20-22.

⁶² *JFK Library*, Sargent Shriver Papers Collection, Series 2.3 Peace Corps: Trip File, Middle East, Jan 3-30, 1964.

⁶³ "Turkey Rural Community Development: Peace Corps Program Description", *JFK Library*, "Returned Peace Corps Volunteer Collection: Turkey", RPCV-073-010.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ "Turkey Rural Community Development"; Julie Woods Smith, *Color Slides of Turkey, V Group Training*, RPCV-PX-2013-011.

⁶⁷ Kenneth Hill, Mülakat-Robert Klein, 13 Ekim 2004, *JFK Library*, RPCV-MR-2005-007-004. Kenneth Hill 2 yıl süresince kırsal kalkınma programında görev yapmıştır.

len Barış Gönüllüsü gençler Robert Kolej’de geçirdikleri süre zarfında okuldaki öğretmenlerden dil ve kültür üzerine eğitim alıyorlar, aynı zamanda İstanbul’da geçirdikleri zaman zarfında ülke hakkında daha iyi bilgi sahibi olabiliyorlardı.⁶⁸

Bu eğitim aşamasından sonra gönüllüler görev yerlerine gönderiliyorlardı. Görev yeri ve tanımı açısından birbirinden çok farklı seçenekler vardı. Bazı gençler ODTÜ veya bir başka devlet kurumunda İngilizce öğretmenliği görevi yaparken çok sayıda genç köylerde kalkınma programı dâhilinde çalışmaya gönderilmişti.⁶⁹ Bu alanlar dışında sağlık hizmetleri ve okul öncesi eğitim gibi alanlarda da faaliyet gösteren gönüllüler seçilmişti. 9 sene boyunca Türkiye’ye gelen toplam 1200 barış gönüllüsü gençten yaklaşık yüzde 60’ı İngilizce öğretmenliği programında, yüzde 20’si kalkınma, yüzde 15’i de sağlık alanında görev aldılar.⁷⁰ Bölgesel bazda bakıldığında her bölgeye⁷¹ birbirine yakın sayıda gönüllü gönderilmiş, bu isimlerin çoğunluğu il ve ilçe merkezlerinde görev yapmış, belli sayıda genç de köylere yerleştirilmiştir.⁷² Bu veriler doğrultusunda mesleki çeşitliliğin sağlanması ve farklı tecrübeler edinilmesi açısından merkezi koordinasyonun bilinçli bir yönlendirme yaptığı söylenebilirdi.

Genel itibarıyla Türkiye’de gönüllü gençlere karşı olumlu bir hava olduğunu söylemek mümkündür. Gerek kırsal kesimde gerek de şehirlerdeki çalışmalarda insani ilişkiler açısından programları aksatacak ciddi sıkıntılar yaşanmamıştı. Ancak Johnson’un İnönü’ye gönderdiği mektup ve ABD’nin Kıbrıs meselesindeki tavrı sonrası kamuoyunda oluşan reaksiyon gönüllü gençleri de etkilemeye başladı. 1967 sonrası artan öğrenci olayları ve Amerikan karşıtlığı barış gönüllüsü gençlerin gerek buldukları ortamdaki vatandaşlar gerek de kamu görevlileriyle olan

⁶⁸ http://www.arkadaslar.info/bill_whitman.htm, <https://blogs.library.american.edu/pcca/tag/returned-peace-corps-volunteers/>; *Voices from the Peace Corps: Fifty Years of Kentucky Volunteers*, Kentucky University Press, Kentucky, 2011, pp. 59-60.

⁶⁹ Bkz: *JFK Library*, “Returned Peace Corps Volunteer Collection” and “US Peace Corps Records”, USPC-034-006; RPCV-073-001-10; <https://blogs.library.american.edu/pcca/tag/returned-peace-corps-volunteers/>

⁷⁰ Oktay Akbaş, “Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllüleri’nin Dünyada ve Türkiye’deki Çalışmaları”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2006, Cilt 4, Sayı 1, s. 9-10.

⁷¹ İlk olarak Güneydoğu Anadolu bölgesine gönüllü gönderilmeyeceği söylenmiştir ancak daha sonra 100’ün üzerinde genç Güneydoğu’da görev yapmıştır. Oktay Akbaş, “Amerikan Gönüllü Kuruluşları”, s. 9-10.

⁷² Oktay Akbaş, “Amerikan Gönüllü Kuruluşları”, s. 9-10.

ilişkilerini zorlaştırıyordu. Nitekim 1965'te 382 gönüllüyle en yüksek rakamına ulaşan Barış Gönüllüsü gençlerin sayısı bu tarihten itibaren azaldı ve programın Türkiye ayağı 1970 senesi itibariyle sona erdirildi.⁷³ Yani 1961-70 arası dönemin ilk dört senesinde siyasilerin ve basının müspet tavırları ile Barış Gönüllüleri Programı “Türkiye için çalışan Amerikalı idealist gençler” imajı oluşturmayı başarmıştır. Ancak 1965 sonrasında değişen siyasi söylem ve toplumsal duyarlılığın etkisiyle Amerika'nın Türkiye üzerinde yürüttüğü emperyalist bir projenin aracı olarak algılanmıştır.⁷⁴

Program dâhilinde Türkiye'ye gelen gençler Türkçe ve Türk kültürüne dair ciddi ölçüde birikim sahibi oldular. Türkiye'de toplumsal ilişkileri çözülmeme, Türk tarihi ve Türkiye'deki eğitim-öğretim sistemi hakkında bilgi sahibi olma fırsatına sahip oldular. Nitekim program yetkilileri tarafından Türkiye üzerine hazırlanan rehberde Türkiye'deki kültürel normlar üzerine oldukça detaylı analizler sunulmuştu.⁷⁵ Ortaokul ve lise müfredatı, tarih öğretimi, eğitim sisteminde idari ve öğretim kadrolarının rolü, köy ve şehirdeki eğitim olanaklarının farklılıkları bu raporda not edilmiştir. Cumhuriyet devrimleri ile geleneksel dindar toplum yapısı arasındaki kopukluğun toplumdaki yansımalarına da değinilmiştir.⁷⁶ Rapor öğrenci-öğretmen, anne-baba-çocuk ilişkileri ve Türk toplumundaki otorite ve disiplin kavramları üzerinde durmuş, istenilen sonucu alabilmek için hangi noktalarda hassas davranılması gerektiğini açıklamıştır. Bay-bayan ilişkileri, mahalle kültürü, kılık-kıyafet normları hakkında da bölgesel farklılıklara varacak kadar detaylı bilgi sunmuştur.⁷⁷ Birçok atasözü ve deyimmin hangi bağlamda kullanıldığı ve ne anlama geldiği de bu şekilde açıklanmıştır. Yine Türk halkı arasında yabancılara ve özellikle Amerikalılara karşı bakış açısı analiz edilmiş, Başkan Johnson'a duyulan öfkeye karşı Kennedy ve Muhammed Ali'ye karşı olan sempatiye dikkat çekilmiştir. Barış Gönüllüleri programının Türkiye şartlarında uygulanması zor bir program olduğu, çünkü Türkle-

⁷³ Age.

⁷⁴ Müslim Özbalkan, *Barış Gönüllüleri*, s. 185-188; Ezgi Durmaz, “Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri”, s. 143-159.

⁷⁵ “The Peace Corps Teacher in Turkey”, *JFK Library*, US Peace Corps Collection, RG 490, USPC-028-012, Series 7: Training Material: Turkey.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

rin Amerikalıları ağırlamaktan memnun olmakla beraber onlardan yardım alan bir pozisyonda bulunmaktan dolayı kendilerini çok rahatsız hissettikleri vurgulanmıştır.⁷⁸ Türkiye hakkındaki bu ayrıntılı bilgi birikimi Barış Gönüllüsü gençlerin görevlerini bitirip ülkelerine dönmesiyle beraber Amerika'ya taşınmış, ileride yapılacak çalışmalara altyapı oluşturmuştur.

Genel rakamlara bakıldığında görevi biten Barış Gönüllüleri'nin yüzde 60'ına yakınının eğitim kurumlarında, yüzde 18'inin federal vazifelerde, yüzde 10'u da Dışişleri Bakanlığında çalışmaktaydı.⁷⁹ Nitekim Türkiye'ye gelen barış gönüllüsü gençlerden bazıları doktoralarını tamamladıktan sonra Amerikan üniversitelerinde Osmanlı ve Türkiye üzerine kurulan kürsülerde ders verdiler. Heath Lowry, Robert Dankoff, Alan Duben, Justin McCarthy, Leslie Pierce, Steven Rosenthal, Robert Staub, William Peachy, John Barnes, Francis Creel, John Hymes gibi alanının önde gelen profesörleri eskiden barış gönüllüsü olarak Türkiye'de görev yapmış isimlerdi.⁸⁰ Andrew Gould, Robert Finn, George Park gibi isimler de devlet görevinde çalışmışlardı.⁸¹ Bu isimlerin Türkiye'deki eğitimi çevrelerle kurduğu ilişkiler üzerinden uzun vadede Amerika'nın yumuşak gücüne sağladığı katkı önemlidir. Türkiye üzerine yürütülen çalışmaların sağladığı fırsatlar Türk akademisyen ve entelektüellerin ABD'deki ilgili kurumlar ile işbirliği geliştirmesini mümkün kılmış, kamuoyunu etkileyen araçlarda işlerliğini korumuştur.

İkili ilişkilere bir başka katkı da dil eğitimi konusunda sağlanan başarı olmuştur; İngilizce öğretmen açığı çeken Türkiye'de 1960 ile 1970 arasında 500'e yakın İngilizce öğretmen görev yapması ülkedeki İngilizce eğitimini geliştirdi. Bu program yabancı dil öğretimi geleneğinin kuvvetli olmadığı Türkiye'de İngilizce'nin Fransızca'nın yerine ikinci

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Müslim Özbalkan, *Barış Gönüllüleri*, s. 85-88.

⁸⁰ Heath W. Lowry, "The State of the Field: A Retrospective Overview and Assessment of Ottoman Studies in the United States of America and Canada", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. XXIV, No. 1, Spring 2000, p. 77.

⁸¹ Bu isimler dışında Barış Gönüllüsü olarak Türkiye'ye gelip daha sonra doktorasını bitirenler arasında şu gönüllüler vardı: Robert Bianchi (Siyaset), John Clark (Antropoloji), Sandra Danforth (Sosyoloji), Mary-Jo Del Vecchio Good (Antropoloji), Allan Gall (Türkçe Edebiyat), Paul Magnarella (Antropoloji), Emelie Olson (Antropoloji), George Prather (Siyaset Bilimi), Dennis Williams (Siyaset Bilimi). Heath Lowry, "The State of the Field", p. 77. Oktay Akbaş, "Amerikan Gönüllü Kuruluşları", s. 11.

dil olarak benimsenmesi sürecini hızlandırdı. Nitekim hatıratlara baktığımızda İngilizce öğretmenliği yapan gençlerin kendilerini görevlerinde daha başarılı hissettiklerini söylemek mümkündür.⁸² Amerikan yumuşak gücünün önemli bir aracı olan İngilizce eğitiminin iyileştirilmesi Türk gençlerinin Amerika'yı daha yakından tanınmasına ve tahsil için Amerika'ya gidebilmesine de zemin hazırlamıştır. Programda görev yapan İngilizce öğretmeni gençler aynı zamanda ABD'nin de gittikçe artan dil öğreticisi ihtiyacını karşılaması için insan kaynağı oluşturmuştur

Diğer taraftan barış gönüllülerinin yaptığı görevlerin toplumsal yapı, kurum kültürü ve dönemin siyasi söylemleri açısından kendine özgü zorlukları oluyordu. Gönüllülerin birçoğu Türkiye'nin farklı ve köklü kültür kalıpları içerisinde yaşama adapte olmanın güçlükleriyle karşılaştılar.⁸³ Gençlere sunulan rehberlik raporunda da altı çizildiği gibi Türkiye'deki iş yapma tarzları, çalışma ortamları, insani ilişkiler ve toplumsal normlar Amerika'dan farklıydı. Özellikle kırsal bölgelere gönderilen gençler açısından bu değişim daha zorlayıcı oluyordu. Bazı gönüllüler ilk senelerinde uyum sağlayamadığı şehirlerden başka şehre geçmek için talepte bulunabiliyorlardı.⁸⁴ Bunun yanında gençler görev tanımlamaları, koordinasyon ve beklentiler açısından da birçok sorunla karşılaştılar. Mesela Heath Lowry iki sene kaldığı Balıkesir'in Bereketli köyünde zamanının çoğunu köy kahvesinde geçirmiş, köyün gelişimine katkı sağlayacak ancak ufak projeler yapabilmıştır.⁸⁵ Programa katılan gençlerin mesleki tecrübeleri yoktu ve programa başlamadan aldıkları eğitim kısıtlıydı. Henüz genç yaşta yeni bir kültürle tanışan gençlerin Türkiye'yi tanınması ve iş üretebilecek seviyeye gelmeleri için 2 sene yeterli değildi. Bunun dışında gönüllülerin yine hatıratlarında kendi faaliyetlerini test edici veya yönlendirici herhangi bir denetim olmadığından dem vurmaları mesleki tecrübesi ve teknik bilgisi yetersiz gençlerin nasıl bir gelişim göstereceklerine dair uzun vadeli bir planlama olmadığını

⁸² bkz: *JFK Library*, Returned Peace Corps Volunteer Collection.

⁸³ Bussey, Paul and Barbara (1964-1965): Peace Corps Correspondence, RP-073-005"; <http://www.arkadaslar.info/stories.htm>; <http://www.aspaonline.org/global/pepart1.html>; The Peace Corps Teacher in Turkey", *JFK Library*, United States Peace Corps Records, USPC-028-012.

⁸⁴ Ebrahim Frankel, Mülakat.

⁸⁵ Heath Lowry, *An Ongoing Affair*, pp. 93-97; 155.

işaret ediyordu.⁸⁶ Ayrıca 1967 senesinde 6. Filo'ya karşı yapılan gösterilerde Amerikan askerlerinin denize atılması ve sonraki yıllarda Amerikalı mühendislerin kaçırılması gibi olaylar hangi vasıfta olursa olsun Amerikan vatandaşlarının Türkiye'deki hareket kabiliyetini kısıtlamıştı.

Gelinen bu durum karşısında Amerikalılar açısından Türk vatandaşlarının odaklanacağı faaliyetler daha çok benimsenmeye başladı. Mesela kadrosunda Türk eğitimci ve idareci bulunduran Robert Koleji gibi kurumlar aracılığı ile Amerika'nın dilediği teknik modernizasyon ve bilgi üretimi daha etkili biçimde sağlanabiliyordu. Ford ve Rockefeller Vakıflarının destek olduğu eğitim ve sanat çevreleri de benzer işlevi görebiliyordu. Nitekim barış gönüllüleri programı Türkiye ayağı 1970 senesinde son verilirken yumuşak gücün bir başka aracı olan bu araçların kullanımı Türkiye özelinde canlı bir şekilde devam etmiştir.

6. Sonuç

Barış gönüllüleri programı Soğuk Savaş döneminde etkin bir siyaset aracı olarak kullanılmış ve Amerikan gençlerinin ideolojik duyarlılığını kuvvetlendirmiştir. Amerika'nın global ölçekte yürüttüğü finansal ve askeri yardımlardan etkili sonuç almasını mümkün kılmayı amaçlamıştır. Yumuşak gücün bir aracı olarak Amerikan'ın küresel iddialarını gerçekleştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu vasıflı beşeri gücün yetişmesinde katkı sağlamış, bu birikim Amerikan siyasetinin diğer kültürler ile etkileşimini, farklı milletlerin de Amerika ile ilişkisi ve beklentilerini şekillendirmiştir.

Türkiye'ye gelen barış gönüllülerin tümünün bilgilerine erişmek mümkün olmasa da farklı kaynaklardan ulaşılabilen 100'e yakın gönüllünün kişisel anlatıları ve resmi kayıtlar ortak noktaları öne çıkarmaktadır. Barış gönüllüleri programı resmi taslağında belirlenen üç temel hedef açısından değerlendirildiğinde temel düzeydeki İngilizce eğitime katkısı dışında Türkiye'deki yetişmiş insan ihtiyacına ve teknik altyapıya dair kayda değer bir katkı sağlayamamıştır. İnsani ilişki açısından olumlu intibalar bıraksalar da 1960-1970 yılları arası Türk-Amerikan ilişkilerine ciddi bir katkı sağlamaları mümkün olmamıştır. Konu hakkında yapılan çalışmalar da benzer sonuçların altını çizmektedir.

⁸⁶ Bkz: *JFK Library*, "Returned Peace Corps Volunteer Collection" ve "US Peace Corps Records".

Ancak, programa katılan isimlerin program sonrası faaliyetleri farklı bir resim ortaya koyar. ABD'nin önemli üniversitelerinde kurulan Türkiye çalışmaları kürsülerinde görev yapan eski barış gönüllüsü akademisyenlerinin yürüttüğü çalışmalar ve birlikte çalıştıkları isimler Amerika'nın Türkiye üzerine sağladığı bilgi birikimi ve karşılıklı anlayış açısından önemli katkı sağlamıştır. Aynı şekilde sanat ve edebiyat alanında barış gönüllülerin ürettiği eserler Amerikan kamuoyundaki Türkiye algısının şekillenmesinde etki sahibi olmuştur. Eski gönüllülerin Amerikan'ın Türkiye'de yürüttüğü program-projelere katkıları, kültürel etkileşim araçlarında ve Amerikan'ın bölgeye dair siyasi karar alma mekanizmasındaki rolleri ise henüz yeterince açıklığa kavuşmamıştır. Bu minvalde Amerika'da Türkiye hakkında sağlıklı bilginin üretilmesi sürecinde barış gönüllülerinin ciddi rolü olduğu ve daha detaylı bir araştırmayı hak ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- A'Hare, Raymond. (1965) Mülakat, *JFK Library*, John F. Kennedy Oral History Collection, Digital Identifier: JFKOH-RAH-01.
- Akbaş, Oktay. “Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllüleri'nin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2006, Cilt 4, Sayı 1.
- Altan-Olcay, Ozlem. “Defining America From Distance”, *Middle Eastern Studies*, Vol (44), No:1, 2008, pp. 29-52.
- Ambrose, Stephen. *The Cold War: A Military History*, Random, 2005.
- Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK, 1991.
- Arnove, Robert. *Philanthropy and Cultural Imperialism: The foundations at Home and Abroad*, GK Hall, 1980.
- Ballantine, Duncan. “Scientific and Technical Institutions in Underdeveloped Countries”, Robert College Records, Box 42, File, 16.
- Barrett, Roby. *The Greater Middle East and the Cold War: US Foreign Policy Under Eisenhower and Kennedy*, I.B Tauris, 2007.
- Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*, Hurst, 1998.
- Berman, Edward. *The Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy: The Ideology of Philanthropy*, NY University Press: 1983.
- Bostancıoğlu, Burcu. *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge: 1999.
- Brogan, Hugh. *History of the United States*, Penguin. 2001.
- Brosnaha, T. *Turkey: Bright Sun, Strong Tea: On the Road with a Travel Writer*, İstanbul: Homer, 2004.
- Criss Nur Bilge., Esenbel Selçuk.; Greenwood, Tony.; Mazarri, Louis. *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989*, Cambridge Scholars, 2011.
- DeNovo, John. *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939*, University of Minnesota Press, 1963.
- Demirel, Taner *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, Bilgi, 2011 .
- Durmaz, Ezgi. “Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri”, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 2013.
- Eisenhower, Dwight. (1956) “Address and Remarks at the Baylor University Commencement Ceremonies, Waco, Texas”, The American Presidency Project, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=10499> (erişim 13 February 2015).

- Erhan, Çağrı ve Aydın, Mustafa. (eds.) *Turkish-American Relations: Past Present and Future*, Routledge, 2004.
- Gates, Franck. *Not to Me Only*, Princeton Univ Press, 1940.
- Graham, Lester. "Kennedy and the Peace Corps: Idealism on the Ground", <http://michiganradio.org/post/kennedy-and-peace-corps-idealism-ground> (erişim 16 Mayıs 2015).
- Güvenç, Serhat. "Kore Savaşı ve Türk Ordusu'nun Dönüşümü: 1950-1960", *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri*, (ed.) M. A. Tuğtan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Güvenç, Serhat. "The Cold War Origins of the Turkish Motor Vehicle Industry: The Tuzla Jeep, 1954-1971", 2014.
- Gönlübol, Mehmet. *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1965*, Siyasal: 2006.
- Grabill, Joseph. "Cleveland H. Dodge, Woodrow Wilson, and the Near East", *Journal of Presbyterian History* Vol. 48, No. 4 (Winter: 1970), pp. 249-264.
- Hamlin, Cyrus. *Among the Turks*, BU Press: 2013.
- Harris, George. *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*, MW Books, 1972.
- Hill, Kenneth. Mülakat (2004) Robert Klein ile Mülakat, *JFK Library*, RPCV-MR-2005-007-004.
- Kaufman, John F. *A Concise History of US Foreign History*, Rowman. 2010.
- Kennedy, John F. "Establishment of the Peace Corps", <http://millercenter.org/president/speeches/speech-3366> (erişim 9 Mayıs 2015).
- Kennedy, J. F. "Remarks of Senator John F. Kennedy", <http://www.peacecorps.gov/about/history/speech/> (erişim 9 Mayıs 2015).
- Kissinger, Henry. *Diplomacy*, Easton, 1994.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938-1945*, İletişim, 1996.
- Lowry, Heath. *An Ongoing Affair: Turkey and I*, Çitlembik, 2008.
- Lowry, Heath. "The State of the Field: A Retrospective Overview and Assessment of Ottoman Studies in the United States of America and Canada", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. XXIV, No. 1, Spring, 2000.

- Ninkovich, Frank. *The Wilsonian Century: US Foreign Policy Since 1900*, The University of Chicago Press: 1999.
- Nye, Joseph. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Perseus, 2004.
- Nye Joseph. "JFK's Legacy and Foreign Policy", <http://www.hks.harvard.edu/news-events/publications/insight/jfk50/nye> (erişim 14 Mayıs 2015).
- Ornek, C. and Gungor, Ç. *Turkey in the Cold War: State, Ideology and Culture*, Palgrave, 2014.
- Özbalkan, Müslim. *Gizli Belgelerler Barış Gönüllüleri*, Ant, 1970.
- Parmar, Inderjeet. "To Relate Knowledge and Action: The Impact of the Rockefeller Foundation on Foreign Policy Thinking During America's Rise to Globalism: 1939-1945", *Minerva* 40: 2002.
- Parmar, Inderjeet. "American Foundations and the Development of International Knowledge Networks", *Global Networks*, 2, 2002.
- Renehan, Edward. *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, Infobase, 2007.
- Richmond, Yale. *Cultural Exchanges and the Cold War: Raising the Iron Curtain*, Pennsylvania State University, 2003.
- Rustow, Donald. *American's Forgotten Ally*, Council on Foreign Relations, 1989.
- Sharkey, Heather and Doğan Mehmet Ali. (eds). *American Missionaries and the Middle East*, Univ of Utah Press, 2011.
- Smith, Gilles Scott. *Networks of Empire: The US State Department's Foreign Leader Program in the Netherlands, France, and Britain: 1950-1970*, Peter Lang, 2008.
- Sönmezoglu, Faruk. *İki Savaş Arasında Türk Dış Politikası*, Der, 2006
- Truman, Henry. "Special Message to the Congress on Greece and Turkey", The American Presidency Project, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=10499> (erişim 14 February 2015).
- Sander, Oral. *Türk-Amerikan İlişkileri*, SBF: 1979.
- Spanier, John. and Hook, Steven. *American Foreign Policy*, Washington: CQ, 2010.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Tarih Vakfı, 1981.

- Tucker, Robert. *Woodrow Wilson and the Great War: Reconsidering America's Neutrality, 1914-1917*, University of Virginia Press, 2007.
- Voices from the Peace Corps: Fifty Years of Kentucky Volunteers*, Kentucky University Press, 2011.
- Uslu, Nasuh. *Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Publishers, 2003.
- US Congress, *The Peace Corps Act*, Eighty Seventh Congress of the USA, September 22, 1961.

İnternet Adresleri:

- <http://www.jfklibrary.org/JFK/JFK-in-History/Peace-Corps.aspx> (erişim: 9 Mayıs 2015).
- <http://peacecorpsonline.org/messages/messages/2629/4074.html> (erişim: 9 Mayıs 2015).
- <http://www.jfklibrary.org/JFK/JFK-in-History/Peace-Corps.aspx> (erişim: 9 Mayıs 2015).
- http://www.arkadaslar.info/bill_whitman.htm (erişim: 9 Mayıs 2015) <https://blogs.library.american.edu/pcca/tag/returned-peace-corps-volunteers> (erişim 9 Mayıs 2015).
- <http://www.jfklibrary.org/JFK/JFK-in-History/Peace-Corps.aspx> (erişim: 9 Mayıs 2015).
- <http://www.arkadaslar.info/stories.htm>; <http://www.aspaonline.org/global/pcpart1.html> (erişim: 9 Mayıs 2015).
- <https://history.state.gov/milestones/1961-1968/alliance-for-progress> (erişim: 9 Mayıs 2015).
- <http://eca.state.gov/ivlp/about-ivlp/program-history>.

Arşiv:

- JFK Library (1961) *Cultural and Social Activities: General, 1961: January-August* Series: 5, Collection: Papers of John F. Kennedy, National Security Files, Digital Identifier: JFKNSF-296-004.
- JFK Library (1961) *Memorandum for the President; 30 January 1961*, Series: 5, Collection: Papers of John F. Kennedy, National Security Files, Digital Identifier: JFKNSF-296-004.
- JFK Library (1961) *Memorandum for Mr Bundy and Mr. Rustow: Fund for Foreign Students*, August 28, 1961.

- JFK Library (1961) *Suggested Press Release on International Educational and Cultural Activities*, Series: 5, Collection: Papers of John F. Kennedy, National Security Files, Digital Identifier: JFK-NSF-296-004.
- JFK Library (1961) *A Study by the Colorado State University Research Foundation: Prepared for the International Cooperation Administration*, Series:1, Collection: Papers of John F.Kennedy, White House Staff Files of Harris Wofford, 15 May 1961. Digital Identifier: JFKWHSFHW-006-009.
- JFK Library (1961) *Peace Corps: General: Profiles-Descriptions of first nine projects*, Series:1, Collection: White House Staff Files of Harris Wofford, 1 November 1961, Digital Identifier: JFKWHS-FHW-006-015;
- JFK Library (1961) *Newspaper Clippings: Returned Peace Corps Volunteers Collection 184*, RPCV-073-005/10.
- JFK Library (1964) *Sargent Shriver Papers Collection, Series 2.3 Peace Corps: Trip File*, Middle East, Jan 3-30, 1964.
- JFK Library (n.d) *Turkey Rural Community Development: Peace Corps Program Description*": Returned Peace Coprs Volunteer Collection: Turkey, RPCV-073-010.
- JFK Library (1964) *Julie Woods Smith, Color Slides of Turkey, V Group Training*, RPCV-PX-2013-011.
- JFK Library *Returned Peace Corps Volunteer Collection ve US Peace Corps Records*, USPC-034-006; RPCV-073-001-10;
- JFK Library (n.d) *The Peace Corps Teacher in Turkey*, US Peace Corps Collection, RG 490, USPC-028-012, Series 7: Training Material: Turkey.
- JFK Library (1964-1965) *Bussey, Paul and Barbara (1964-1965): Peace Corps Correspondence*; RP-073-005.

Molla Mustafa'nın İzinde 18. Yüzyılda Bosna'da Sosyal Hayat

Fatma SEL TURHAN¹

Öz

18. yüzyıl Saraybosna sakinlerinden olan Molla Mustafa, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tutmaya başladığı kayıtlarla yaklaşık elli yıl boyunca Bosna eyalet düzenine ve gündelik hayatına dair eşsiz bir bilgi hazinesi sunmuştur. Molla Mustafa'nın mecmuası, Bosna eyaletinin merkezle olan ilişkileri hakkında detaylı bilgiler aktarmakta, 18. yüzyılda Saraybosna şehrinin idari yapısı ve mimari özelliklerinden, Müslüman ve gayrimüslim halkın birbirleriyle olan ilişkilerine, bölge halkının kutladığı törenler, şenlikler ve eğlencelerden, yeme-içme alışkanlıklarına kadar başka kaynaklarda bulamayacağımız zenginlikte bir gündelik hayat kesiti göz önüne sermektedir. Makalede sosyal hayatın ana meseleleri olan bu başlıklar örnekleriyle tartışılmakta; ayrıca sel, yangın ve deprem gibi afetlerden, bölgedeki salgın hastalıklara toplumu etkileyen birçok olay Molla Mustafa'nın izleğinde analiz edilmektedir. Bu dönemde Bosna'da yaşanan sosyal huzursuzluklar ve savaşların halkın yaşamına etkisi makalenin bir diğer tartışma konusudur. Molla Mustafa'nın satır araları genel bir toplum panoramasını ortaya koyduğu kadar, çoğu zaman unvanları, lakapları ve meslekleriyle, fiziksel özellikleri ve karakterleriyle, aile yaşantıları ve birbirleriyle olan ilişkileriyle sayısız insana dair bilgiler vermektedir. Makale 18. yüzyıldaki Bosna toplumu kadar, o toplumu oluşturan bireylerin özelliklerini de biyografik bilgiler açısından değerlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: *Molla Mustafa, 18. yüzyıl, Saraybosna, gündelik hayat.*

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, turhanfa@itu.edu.tr

In the Footsteps of Molla Mustafa, Social Life in Bosnia in the 18th Century

Abstract

As being one of the inhabitants of Bosnia and recording many aspects of everyday life for almost fifty years during the second half of the 18th century, Molla Mustafa has provided a unique wealth of knowledge about the daily life and administrative structure of Bosnia. Molla Mustafa gives us a detailed information about the relationships between the Bosnian province and the Ottoman center; the administrative structure of Sarajevo and its architectural features; the Muslims and non-Muslims of the city; the ceremonies, festivities and entertainments of its people as well as their food culture. Based on statements of Molla Mustafa this paper discusses main issues of everyday life with their examples and analyzes many cases from disasters such as floods, fires and earthquakes to plagues that affected people of the period very much. The impacts of social unrests and wars on Bosnian people in the 18th century is another debate of this paper. Molla Mustafa's book does not only give a panorama of the society at that time, but also provides a detailed information about numerous people by mentioning their titles, nicknames and jobs, their physical appearances and characters, as well as their family lives and their relations to each other's. Thus this paper evaluates the Bosnian society of the 18th century as well as individuals, in terms of their biographical data.

Keywords: *Molla Mustafa, 18th century, Sarajevo, daily life.*

1. Giriş

“Eyalet-i Bosna nazargâh-ı ağyar bir serhadd-i sedid ve memâlik-i İslamiyeye mahfaza ve kilid mesâbesinde olduğu nümûdar olarak bilvücûh âriza-i âsâr-ı perişanlıktan vikâye ve muhâfazasına dikkat lazımeden olduğuna binaen....”

Saraybosna Sicilleri, Defter 65, s. 21

Karlofça Antlaşması sonrası 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu batı sınırında çok sayıda saldırıya maruz kalmış; Osmanlı Devleti'nin Avusturya sınırında bulunması hasebiyle Bosna bu saldırılardan en çok etkilenen bölge olmuştur. Sınır boyunca artan baskılar bir taraftan eskiye oranla çok daha fazla Bosnalıyı seferlere katılmaya mecbur bırakırken, diğer taraftan bunu dengelemek üzere Bosna'ya verilen bir takım imtiyazlar bölgede Saraybosna merkezli bir ticari ve sosyal hareketliliğe yol açmıştır. 18. yüzyıl Bosna'sında yaşananların izini sürmek, sadece Osmanlı'nın önemli bir taşra eyaletinin gündelik hayatına, insanların yaşayış tarzına ve alışkanlıklarına dair önemli bilgiler vermekle kalmayacak, aynı zamanda dönemin sorunlarını, sosyal huzursuzlukları, savaşları ve başkentten uzak bir taşra eyaletinin merkezle olan ilişkilerini anlamamıza da yardımcı olacaktır. Çerçevesini, 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca kaleme aldığı notlarla Bosna'da gündelik hayatın birçok meselesine ışık tutan Molla Mustafa'nın Mecmua adlı eserinin oluşturduğu bu makale, döneme dair bildiklerimizi, döneme tanıklık eden bir şahsiyetin anlattıklarından yola çıkarak yeniden yorumlamamızı ve hakkında az bilgiye sahip olduğumuz gündelik hayata dair meseleleri daha fazla irdeleyebilmeyi amaçlamaktadır.

2. Molla Mustafa'ya Dair

Bir Saraybosna sakini olan Başeski Molla Mustafa'nın 1170/1756-1757 ila 1219/1804-1805 yılları arasında tuttuğu kronolojik kayıtlar, 18. yüzyıl Bosna'sının idari işleyişine, Saraybosna'nın önemli mimari eserlerinin tamirine ve yenilerinin yapımına, özelde Saraybosna şehrinin ve genelde Bosna eyaletinin gündelik hayatına ve alışkanlıklarına, sel, deprem ve yangın gibi afetlere, salgın hastalıklara, hava durumuna, kuraklıklara ve buna bağlı gerçekleşen kıtlıklara, savaşlara ve dönemin insanlarına

dair zengin bir anlatı sunmaktadır.² Molla Mustafa eseri için her ne kadar mecmua terimini kullansa da, Bosna mecmualarının derinlikli bir analizini yapan Paić-Vukić, Molla Mustafa'nın özgün ve bilinçli bir anlatıcı olarak metinde varlık göstermesi, sistematik ve uzun süreli bir kayıt işlemi gerçekleştirilmesi ve bunu yapmaktaki amacını, başkaları tarafından okunup istifade edilmek şeklinde açıklaması sebebiyle söz konusu eserin bir mecmuadan çok bir kronik özelliği taşıdığını belirtmektedir.³ Kerima Filan ise Molla Mustafa'nın ne yazacağını planlamadan ve bir olay veya olgu hakkında ne kadar yazacağını bilmeden yazmaya koyulduğundan bahisle, hayatın o gün ona getirdiklerini olduğu gibi yazdığını söylemektedir. Bu sebeple mecmuada olaylar birbirini takip etmekte ve bu sayede 18. yüzyıl Saraybosna'sı Molla Mustafa'nın kelimeleriyle yeniden canlanma imkanı bulmaktadır.⁴

Hakkındaki bilgilerimiz, eserinde kendisine dair söylediklerinden ve araştırmacıların ulaştığı sınırlı malumattan ibaret olan Molla Mustafa'nın 1217/1802-1803 tarihinde düştüğü kayıttan bu yılda yaşının yetmiş müte-caviz olduğunu, dolayısıyla 1730'lu yıllarda doğduğunu öğrenmekteyiz.⁵ Molla Mustafa almış olduğu eğitim hakkında bir bilgi vermemekle birlikte, kendisiyle ilgili ilk zikrettiği görevin Saraybosna'nın Ferhadiye Camii yanındaki sıbyan mektebinde hocalık olması, iki yıl süren bu görevden sonra Bozacıyade Hacı Hasan Camii'nde imam-hatip olarak görev yapması, onun belli bir süre medrese eğitimi aldığını düşündürmektedir. 17-18 sene kadar devam ettiği bu görevden ayrıldıktan sonra Molla Mustafa hayatını katiplikle kazanmış, Saraybosna'nın Mücellidler Sokağı'nda bir dükkan açarak işine burada devam etmiştir.⁶ 1202/1788'de gerçekleşen bir yangında Molla Mustafa'nın dükkanı da yanınca katipliğe Bey Camii içerisinde ciltçiler için ayrılan bölümde devam etmiştir.⁷ Molla Mustafa'nın Mecmua'sını Boşnakça'ya tercüme eden Mujezinović, Saraybosna Sicille-

² Kerima Filan, *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, Connecticut Yayinevi, Saraybosna, 2011. (Esere dair alıntılar, orijinal metnin varak numaraları ve Kerima Filan'ın adı geçen transkripsiyonlu baskısının sayfaları zikredilerek verilecektir.)

³ Tatjana Paić-Vukić, "Mecmua İncelemelerinin Sınırları ve Olanakları: Bosna Mecmualarına Bir Yaklaşım", (Ed. Hatice Aynur vd), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkamarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012, s. 57.

⁴ Kerima Filan, "Life in Sarajevo in the 18th Century (According to Molla Mustafa's Mecmua)", (Ed. Vera Costantini, Markus Koller), *Living in the Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, Brill, Leiden ve Boston, 2008, s. 328.

⁵ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 142b, Filan s. 364.

⁶ *Age*, Varak 7b, Filan s. 75-76.

⁷ *Age*, Varak 56b, Filan s. 189-190.

rinde gerçekleştirdiği araştırmalar sayesinde müellifin erken yaşlarda Saraybosna'daki Yeniçeri Ocağı'na dahil olduğunu ve bu sebeple kendisine "başa" unvanı verildiğini; Ocakta geçirdiği belli bir süre sonucunda başeski unvanına terfi ettiğini ortaya çıkarmıştır.⁸

Molla Mustafa'nın eserinin Saraybosna'da yaşayan Alaybeyzâde Mehmed Şevki ibn İbrahim Hilmi Efendi'nin eline geçtiğini, söz konusu şahsın eserin başına düştüğü notta öğrenmekteyiz. Alaybeyzâde Mehmed Şevki bu notta Molla Mustafa'ya ait eserin son elli senedir kendisinde olduğunu belirtmektedir. Eserin kendisine nasıl ulaştığına dair bir bilgi vermeyen Alaybeyzâde Mehmed Şevki, Molla Mustafa'dan bahsederken herhangi bir akrabalık ilişkisine değinmemiştir. Zikretmemekle birlikte eser, miras yoluyla Mehmed Şevki'nin eline geçmiş olabileceği gibi, başka bir sebeple de kendisine ulaşmış olabilir. Mehmed Şevki söz konusu eseri, herhangi bir yere çıkarılmaması ve hiçbir maddi değişimin öznesi olmaması şartıyla, sadece ilgi duyanların hizmetine sunacak şekilde Cemaziyelevvel 1336/Şubat-Mart 1918 tarihinde Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ne bağışladığını belirtmektedir.⁹ Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan eserin Türkçe transkripsiyonu Kerima Filan tarafından gerçekleştirilmiş; Filan, Molla Mustafa'nın hayatı ve eserine dair kısa bir bilgi verdikten sonra, Türkçe transkripsiyonlu metni oluştururken izlediği imlâ yöntemini anlattığı ve eserin Türkçe dilbilgisi açısından detaylı bir analizini sunduğu bölümle çalışmasını zenginleştirmiştir. Esere dair değerlendirmelerimiz, Filan'ın hazırladığı transkripsiyonlu metne bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir.

3. Merkez-Taşra İlişkileri, Şehir ve Mimari

Molla Mustafa'nın eserinin ilgilendiği 1170/1756-1757 ilâ 1219/1804-1805 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu sırasıyla, III. Osman'ın ölümünün ardından (1754-1757) III. Mustafa'nın cülusuna (1757-1774), III. Mustafa'nın ölümünün ardından I. Abdülhamid'in tahta çıkışına (1774-1789) ve onun ölümüyle III. Selim'in padişahlığına (1789-1807) tanıklık etmiştir. Molla Mustafa, I. Mahmud'un ölümüyle III. Osman'ın tahta çıkışını,¹⁰ III. Mustafa'nın vefatıyla I. Abdülhamid'in tahta çıkışını¹¹ ve onun ölümüyle

⁸ Mulla Mustafa Şevki Bašeskija, (ed. Mehmet Mujezinović), *Ljetopis (1746-1804)*, Veselin Masleša, Saraybosna, 1968, 5-32.

⁹ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 4a, Filan s. 69.

¹⁰ *Age*, Varak 6a, Filan s. 69.

¹¹ *Age*, Varak 23a, Filan s. 117.

III. Selim'in tahta çıkışını zikretmiş,¹² sadece Mustafa'nın cülusu hakkında bilgi vermemiştir. Molla Mustafa'nın diğer devlet liderlerine dair düştüğü tek kayıt, 1204/1790'da Avusturya kralı Joseph'in öldüğüne dair bilgidir.¹³ Molla Mustafa bu konuya dair başka bir kayıt düşmese de verdiği tarihten, annesi Maria Theresia'nın ölümünün ardından 1780'de Habsburg İmparatorluğu'nun tek hakimi olan ve bu görevi 1790'da ölümüne kadar devam ettiren II. Joseph'i¹⁴ kastettiğini anlamaktayız.

Molla Mustafa, Mecmua'sında eyalette görev yapan valiler hakkında da bilgiler vermiş; valilerin atanma ve görevden alınmalarına dair kayıtlar düşmüştür. Mecmua (.) Bosna valisi olarak bu dönemde sırasıyla Kukaviça Mehmed Paşa, Muhsinzade Mehmed Paşa, Maldovan Ali Paşa, Silahdar Mehmed Paşa, Topaloğlu Gazi Osman Paşa, Nişancızade Seyyid Mustafa Paşa, Dağıstani Ali Paşa, Halil Paşa, Aydoslu Paşa, İsmail Paşa, Moralı Ahmed Paşa, Selim Sırrı Paşa, Eğribozlu Ebubekir Paşa, Arslan Mehmed Paşa, İskoblevi Bosnavi Miralem Mehmed Paşa, Hacı Salih Paşa, Yusuf Paşa, Hüsameddin Paşa, Perişan Mustafa Paşa, Gürcü Hacı Osman Paşa ve Zihineli Hasan Paşa'ya değinmekte, adet olduğu üzere paşaların valilik merkezi Travnik'e gitmeden önce Saray'a geldiklerini belirtmektedir. Mesela 1199/1784-1785'te Moralı Ahmed Paşa Saray'da iken azl haberi gelmiş ve Selanik paşası Selim Paşa Bosna'ya atanmıştır. Selim Paşa adet olduğu üzere önce Saray'a gelmiş, daha sonra valilik merkezi Travnik'e geçmiştir. Saray'da yaklaşık bir hafta kalmış, burada top ve tabyaları tamir ettirmiştir. Halk nöbetleşe tamir işinde çalışmış, tabyalara toprak taşımıştır.¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda vezirler vezirlik alameti olarak üç tuğ taşımaktaydılar.¹⁶ Bosna valileri de vezir unvanına sahip oldukları için üç tuğ taşıdıklarını görmekteyiz. Molla Mustafa 11 Cemaziyelevvel 1202/18 Şubat 1788'de Bekir Paşa'nın üç tuğ ile törensiz bir şekilde Saraybosna'ya geldiğini belirtmektedir.¹⁷

Bosna 1463 yılındaki fethinin ardından Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak haline getirilirken Saray şehri de II. Mehmed'in emriyle sancak merkezi olarak düzenlenmiştir.¹⁸ 1552 yılına kadar Saray şehri sancak mer-

¹² Age, Varak 118a, Filan s. 199.

¹³ Age, Varak 119a, Filan s. 201.

¹⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 152-157.

¹⁵ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 45b, Filan s. 176.

¹⁶ Halil İnalçık, "Vezir (Osmanlılar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s. 91.

¹⁷ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 58a, Filan s. 195.

¹⁸ Avdo Sućeska, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Sayı 37, 1987,

kezliğini üstlenmişken, bu tarihten itibaren Bosna sancak beylerinin askeri maksatlarla Banaluka'da oturmayı tercih etmeleri üzerine merkez Banaluka'ya taşınmıştır. Bosna, Sokullu ailesine mensup Ferhad Bey'in sancak beyliği sırasında, 18 Mart 1580'de stratejik ve askeri önemi haiz olması sebebiyle bir eyalet haline getirilmiştir.¹⁹ Eyalet merkezi de 1640'a kadar Banaluka olmaya devam etmiş; ancak Habsburg baskılarının arttığı bu dönemde, vezir unvanına sahip Bosna valisi idare merkezini yeniden Saray'a taşımıştır. 1698'de eyalet merkezi Saray'dan, daha küçük bir şehir olan Travnik'e taşınmış; bu değişiklik, 1697'de gerçekleşen ve Saray'a büyük zararlar veren Avusturya saldırılarına bağlanmıştır.²⁰ Ancak muhtemeldir ki, Saray'da güçlü bir ayan sınıfının oluşu ve söz konusu ayan sınıfının merkezi otoriteler ile yaşadığı sorunlar, bu dönemde valiyi eyalet merkezini Travnik'e taşımaya zorlamıştır. Daha geç döneme ait bir belgede Rume- 'de Saray kadar ticaretin merkezi olmuş, zengin başka bir şehir yokken valilerin burada uzun süre kalamaz hale geldikleri belirtilmektedir.²¹ Molla Mustafa'nın Hüsameddin Paşa'ya dair düştüğü bir kayıt da bu iddiaları destekler niteliktedir. 1211/1796-1797'de Hüsameddin Paşa Travnik'ten Gaçka, İstolaç ve Mostar'a doğru gitmeye karar verince durumu Saray halkına yazıp izin istemiş ve izin verirsenez ulufelerinizi gönderirim demiştir. Saray halkı ise paşayı zalimlikle suçlayıp şehre koymayacaklarını bildirmiştir. Bu sebeple Saray halkı üç-dört gün çarşuyu kapatıp aralarında meşveret etmiş ve paşanın şehre gelmemesine dair mahzar hazırlamışlardır.²²

Molla Mustafa 1191/1777-1778'de Saray'da altı bin hane olduğundan ve her bir hanede yaklaşık üç çocuk bulunduğundan bahsetmektedir.²³ 1202/1787-1788'e dair düştüğü bir kayıta ise Saray'da üç bin kadar erkeğin sefere gitmesi sebebiyle dükkanların kapalı olduğunu ve birçok evin bu sebeple erksiz kaldığını belirtmektedir. Bu dönem için verdiği hane rakamları bir öncekinden de düşüktür; zira Saray'da tahminen dört bin beş yüz ev olduğunu, daha az olabileceğini ama fazla olmadığını zikretmektedir. Molla Mustafa bu dönemde yüz mahalle olduğunu ve her mahallede yaklaşık kırk ev bulunduğunu; çok az bir mahallenin kırk evden fazla ol-

s. 434.

¹⁹ Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992, s. 296.

²⁰ Robert Donia, John V. A. Fine, *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, Colombia University Press, New York, 1994, s. 52-59.

²¹ BOA, HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.

²² Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 149b, Filan s. 218-219.

²³ *Age*, Varak 32a, Filan s. 136.

duğunu, ancak kırk evden az olan mahallelerin de bulunduğunu söylemektedir.²⁴ Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl ortalarında Saraybosna için verdiği rakamlar çok daha yüksektir; zira Saraybosna'nın 10'u Sırp, Bulgar ve Ulahlara, 2'si de Yahudilere ait olmak üzere dört yüz mahalleye sahip bir büyük şehir olduğu bilgisini vermektedir. Evliya Çelebi ayrıca şehirde 17 bin kagir ev, binden fazla dükkan, 77'si Cuma namazlarında kullanılan 177 cami ve mescit, 187 okul, 47 tekke, 110'dan fazla çeşme, 300 sebilhane, 700 su kuyusu, 176 değirmen, 5 hamam, 3 kervansaray, 23 han, 8 bekar hanı ve Miljacka nehri üzerinde 7 köprü olduğunu söylemektedir.²⁵ Döneme ait diğer eserlerle karşılaştırıldığında Evliya Çelebi'nin verdiği rakamların yüksekliği daha net anlaşılmaktadır: Bölge sakinlerinden Molla Muhammed Mestvica'ya ait 1841 tarihli bir kayıтта Saray şehir merkezinin 100 mahalleden ve 3.415 haneden müteşekkil olduğu ifade edilmektedir ki, söz konusu rakam Molla Mustafa'nın söylediklerine yakınlık göstermektedir.²⁶ Popovic, Saraybosna nüfusunun 1851'de 21 bin civarında olduğunu; bunun 15 bin kadarının Müslüman, 3 bin 500 kadarının Ortodoks, 250 kadarının Katolik ve 1700 kadarının Yahudilerden oluştuğunu belirtmiştir. Daha geç bir dönem için Şemseddin Sami, Saraybosna'daki halkın üçte ikisinin Müslüman ve şehirdeki toplam nüfusun 50 bin civarında olduğunu ifade etmektedir.²⁷

Molla Mustafa eserinde yeni inşa edilen mimari eserler ile tamir ve ihya gerektiren mimari eserlerin geçirdiği işlemlere dair de notlar düşmüştür. Saraybosna'nın simgesi haline gelen Başçarşı'daki Sebil'in inşa tarihini Molla Mustafa 1167/1753-1754 olarak vermektedir. Bir yıl sonra Hüsrev Bey Camii tamir ve tezyin edilmiştir.²⁸ 1186/1772-1773 yılında bu kez aynı caminin içerisindeki şadırvanın üzeri kurşun kaplanmış ve tahminen bu iş için bin kuruştan fazla para harcanmıştır.²⁹ 1175/1761-1762'de Ferhad Camii ile Başçarşı Camii tamir ve tezyin olmuştur.³⁰ 1215/1800-1801'de ise Hünkar Camii yenilenip tezyin edilmiştir.³¹

²⁴ *Age*, Varak 55b-56a, Filan s. 188-189.

²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, cilt 5, İkdam Matbaası, İstanbul, 1315, s. 429-433.

²⁶ Yuzo Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Hakuei Printing, Tokyo, 1979, s. 2-6.

²⁷ Muhammed Aruçi, "Saraybosna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009, s. 130.

²⁸ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 6a, Filan s. 70.

²⁹ *Age*, Varak 19a, Filan s. 110.

³⁰ *Age*, Varak 8a, Filan s. 77.

³¹ *Age*, Varak 155a, Filan s. 222.

4. Gayrimüslimler Hakkındaki Düzenlemeler

Molla Mustafa 1183/1769-1770'te çarşıda tellal dolaştırılıp Hıristiyan ve Yahudilerin sarı ayakkabı giymelerinin yasaklandığını, sadece kırmızı ayakkabı giymelerine izin verildiğini belirtmektedir. Aynı şekilde gayrimüslimlerin ellerinden silahlarının alınmasına dair ferman gelince silahları da toplatılmıştır. Ancak Molla Mustafa kısa bir süre sonra hem silahlar hem de ayakkabı rengi konusundaki yasağın kalktığını belirtmektedir.³² 1192/1778-1779'da Saraybosna Mollası bu sefer Yahudilerin sarı mest ve ayakkabı ile kırmızı çizme giymelerini yasaklamıştır.³³ Kıyafet konusunda gayrimüslimlere getirilen yasaklamalar oldukça tartışmalı bir mesele olup farklı dönemlerde, farklı yasakların uygulandığı görülmektedir. II. Selim döneminde, 1568 tarihli bir fermanla Müslüman olmayan halkın kıyafetleri bir takım kurallara bağlanmış, Yahudi ve diğer Müslüman olmayan halkın giydikleri feracelerin kül rengi olması ve karaca çuhadan yapılarak damgalarının kumaş olmaması kararlaştırılmıştı. Keza yalnız siyah renkli, yassı yüzlü ve içi astarsız ayakkabı giyebileceklerdi. Aslında Müslüman olmayan halkın "başmak" denilen bu çeşit ayakkabıları giymeleri yasaktı. Ancak, burada tarif edilen başmak sadece siyah renkli, yassı yüzlü ve astarsız bir çeşit yemeniydi. Bunun içine giyilen "çedik" denilen mestin de meşinden yapılması gerekiyordu; sahtiyandan yapılması yasaktı.³⁴

Molla Mustafa 1199/1784-1785'te Saraybosna'da birçok gayrimüslimin Müslüman olduğunu belirtmekte,³⁵ ancak bunun sebeplerine dair bir bilgi vermemektedir. Söz konusu tarih 1783'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmişinden ve akabinde çok sayıda Kırım Tatarının Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'daki topraklarına göç etmeye başlamasından kısa bir süre sonra işaret etmektedir.³⁶ Bu dönemde imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntılar sebebiyle özellikle gayrimüslimleri içeren bir vergi artırımının olması ihtimali, insanları toplu din değiştirmeye yönelten sebeplerden olabilir. Molla Mustafa kürkçü esnafından bir gayrimüslimin ustalarına kötü söz söylediğini belirtmekte ve bunun için değnek cezası uygulamak gerektiğinde, bu kişinin Müslüman olmayı tercih ettiğini ifade etmektedir. Bunun üzerine şahsa ikramlar edilip elbiseler ve mal verilmiş-

³² Age, Varak 12b, Filan s. 85.

³³ Age, Varak 33a, Filan s. 138.

³⁴ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 1, 1990, s. 119-120.

³⁵ Molla Mustafa, Mecmua Varak 44aa, Filan s. 175.

³⁶ Hakan Kırımlı, "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, 2002, s. 458.

tir. Öyle ki şahıs itibarlı bir kişi olmakla, kürkçübaşı Süleyman görevinden azlettilirip onun yerine geçirilmiştir. Molla Mustafa'nın satırlarından, şahsa gösterilen bu ilgiden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlığı tercih ederek Osman ismini alan ve Molla Osman diye çağrılmaya başlanan şahsın aslında kendini gizlediği, bir müddet sonra karısıyla Avusturya'ya firar edip İslam'dan dönmesiyle anlaşılmıştır.³⁷ Molla Mustafa'nın gayrimüslimlerle ilgili düştüğü bir diğer kayıt, nebbaşilikle ilgilidir. 1207/1792-1793'te Saray'da oldukça zengin bir gayrimüslim vefat etmiş, defnin gerçekleştirildiği günün gecesi mezar hırsızları nebbaşlar mezarı açıp yirmi ilâ otuz kuruşa balığ şey çalmışlardır. Molla Mustafa nebbaşların çaldıklarını cesedin altına serilen bir kilim ve göğsüne konulan bir bez olarak belirtmekte ve olay kadiya aksettiği için gayrimüslimin bu sefer masrafları kadılık tarafından karşılanarak yeniden defnedildiğini söylemektedir.³⁸

Molla Mustafa, Gazi Hüsrev Bey zamanına değin Saray'da bir kilisenin olmadığını, Gazi Hüsrev Bey'in emriyle ilk kilisenin ahşaptan inşa edildiğini ve Bosnavi Ahmed Paşa'nın valiliği döneminde, 1140/1727-1728 tarihinde binanın kâgire çevrildiğini aktarmaktadır. Faroqhi, Osmanlı topraklarında temelde yeni kilise yapımı yasak olmakla ve mevcutların onarımı için de sultandan izin almak gerekmele birlikte çoğu zaman bu tür kuralların göz ardı edildiğini, hatta bazen Hıristiyan halka yeni kilise inşası için izin bile verildiğini söylemektedir.³⁹ Bosna'da 25 Ramazan 1202/29 Haziran 1788'de gerçekleşen yangından sonra kilisenin tamirine dair ruhsat verilmiş ve 29 Şevval 1207/9 Haziran 1793'te tamire başlanmıştır.⁴⁰

5. Törenler, Şenlikler ve Eğlenceler

Padişahın aile bireylerinin doğumu, şehzadelerin sünnetleri veya kızlarının düğünleriyle ilgili törenler sadece sarayın sınırları içerisinde kalmayıp bütün başkente, hatta bazen büyük taşra kentlerine kadar yayılmakta, görkemli kutlamalar yapılmaktaydı.⁴¹ Jean Antoine Guer'in deyişiyle, "Sultanın tahta çıkması, bir savaşın kazanılması, bir şehzadenin sünnet olması ve buna benzer nice olay Türklerin "donanma" dedikleri genel

³⁷ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 52b, Filan s. 184.

³⁸ *Age*, Varak 146a, Filan s. 211.

³⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 68.

⁴⁰ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 146b, Filan s. 212.

⁴¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, s. 185.

eğlence ve şenliklere yol açıyordu.⁴² Molla Mustafa eserinde Saraybosna'da yapılan bu tür donanma şenliklerinden bahsetmekte, kutlamalara dair bilgiler vermektedir. 1172/1758-1759'da Sultan Mustafa'nın kızı için bir donanma şenliği tertip edilmiştir.⁴³ Molla Mustafa doğrudan söylemese de 1189/1775-1776 senesinde Sultan Abdülhamid'in bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için donanma hazırlıkları yapıp dükkanlar süslenmeye başlanmışken şehzadenin öldüğü haberi gelmiştir. Aynı yıl Sultan Abdülhamid'in kızı Hatice Sultan dünyaya gelmiştir. Molla Mustafa donanma emrinin Bosna'ya ulaştığından, tellalların çıkıp halka haberi duyurduklarından ve çarşının süslenmesine başlanıp duasının yapıldığından bahsetmektedir.⁴⁴ Şenliklerde halkın ilgisini çekecek buluşların yapılması, şenliği zenginleştirmek için başvurulan yöntemler arasındaydı. 1582'de İstanbul'da gerçekleştirilen bir şenlikte, eski çulların arasına gizlenmiş dört kişi, kimi baş, kimi kol, kimi gövde ve kimi de ayak olarak bir hayvan temsili gerçekleştirmiş; bu temsil insanların hayli ilgisini çekmişti.⁴⁵ Hatice Sultan'ın doğumu üzerine Saraybosna'da hazırlanan donanmada yüzü yün kumaştan yapılan, gövdesini temsilen bir sepet yerleştirilip, sepetin içine giren iki kişi sayesinde yürüyen bir ata dönüştürülen temsil de çok ilgi görmüş, beğeni üzerine temsil bir kasabaya dokuz kuruşa satılmıştır. Molla Mustafa da bir yerde bulduğu, yeniçeri ağasının sefer alayını temsil eden bir resim ile insan suretleri olan bir başka resmi kendi dükkanına asmak suretiyle donanma şenliklerine katılmış ve astığı her iki resim de halktan büyük ilgi görmüştü.⁴⁶ Keza 1193/1779-1780'de Sultan Abdülhamid'in oğlu şehzade Süleyman'ın doğum haberi gelmiş, kutlamak için üç gün boyunca top ve tüfekler atılmıştı.⁴⁷ 1197/1782-1783'te yine bir şehzadenin doğumu şerefine üç gün şenlik topları atılmıştı.⁴⁸

Yeni bir valinin gelişini kutlamak için yapılan törenler, Saraybosna özelinde Molla Mustafa'nın satırlarında yerini bulmaktadır. 1193/1779-1780'de Silahtar Mehmed Paşa azl edilip yerine Nişancı Paşa atanınca, paşa Saray'a geldiğinde bir törenle karşılanmış; kırk kişi Keçi Köprüsü'n-

⁴² Jean Antoine Guer, *Moeurs et Usages des Turcs, leur Religion, leur Gouvernement Civil, Militaire et Politique, avec un Abregé de l'Histoire Ottomane*, Paris, Chez Pierre Mortier, Paris, 1747, s. 398.

⁴³ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 7b, Filan s. 75.

⁴⁴ *Age*, Varak 26b, Filan s. 123.

⁴⁵ Metin And, *Kırk Gün Kırk Gece, Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları*, Taç Yayınları, İstanbul, 1959, s. 22.

⁴⁶ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 27a, Filan s. 124.

⁴⁷ *Age*, Varak 34a, Filan s. 140.

⁴⁸ *Age*, Varak 41b, Filan s. 165.

den nehrin sularına atlamış, paşa onlara ödül olarak beş kuruş vermiştir. Paşa iki gün sonra valilik merkezi olan Travnik'e geçmiş; devlet erkanına hilatlar, kaputlar, biniş takımları ve giysilik kumaşlar hediye etmiştir.⁴⁹ Bazen de bir savaşın kazanıldığı haberi, şehirce kutlanan şenliklerin sebebi olmaktadır. 1183/1769-1770'te Hotin Kalesi yetmiş bin kadar Rus ve Leh güçleri ile kuşatılınca Abaza Paşa ve Kahraman Paşa komutasındaki güçlerin düşman güçlerini yenmeyi başardığına dair bir ferman Saraybosna'ya ulaşmıştır. Bu haber üzerine üç gün top ve tüfekler atılarak şenlikler yapılmıştır. Ancak Molla Mustafa bu fermanın doğruyu yansıtmayan, düzmece bir ferman olduğunu, bir kısım kapudan tarafından hazırlandığını, aslında ortada bir zaferin olmadığını asker seferden geri dönünce şehir halkı olarak öğrendiklerini ve bu durumdan çok utandıklarını belirtmektedir.⁵⁰ Filan, bu zafer şenliğinin kültürel etkinlikleri biçimlendiren bazı tarihi gelişmeler hakkında bize bilgi sunduğunun üzerinde durmakta ve bunun o dönemde siyasi sistemin daha az merkezi olduğunu gösteren bir işaret olduğunu belirtmektedir.⁵¹

Molla Mustafa'nın sıklıkla zikrettiği bir diğer tören, farklı kollardan esnafların düzenlediği şed kuşanma törenleridir. Kökeni 13. yüzyıla kadar giden ve Ahi Evran ismiyle anılan Şeyh Nasuriddin Mahmud'un kurduğu bir tür mesleki örgütlenme birimi olan Ahilik teşkilatlanmasının topluma kazandırdığı bir uygulama olan bu törenler, şed veya peştemal kuşanma isimleriyle Osmanlı Devleti'nde varlığını devam ettirmiştir.⁵² Bu törenlerin mesire yerlerinde yapılmasına özen gösterilmekte, ilgili esnaf kolunun yeni kethüdalarını seçmesi ve kalfalığa geçmeye hak kazanmış çırakların esnaf defterlerine kayıtları, şed kuşanma törenlerinde gerçekleşmekteydi. Mesire yerinde çadırlar kurup davetlileri karşılamak üzere hazırlıklar yapılmakta, törene özel yemekler pişirilmekteydi.⁵³ 1159/1746-1747'de boyacı ve kazancı esnafı şed kuşanma töreni olmuştur.⁵⁴ 1184/1770-1771'de ise kepenekçi esnafı şed kuşanma töreni Obhoca'da yapılmış, törenler üç-dört gün sürmüştü ve bu törenler sırasında kepenekçi olarak tahminen yüz kadar kalfa kaydedilmiştir. Molla Mustafa davetli olarak bu törene ken-

⁴⁹ Age, Varak 35b, Filan s. 144.

⁵⁰ Age, Varak 12b, Filan s. 85-86.

⁵¹ Kerima Filan, "Eğlence Kültür Mirası Olabilir mi? Saraybosna'da XVIII. Yüzyılda Yaşanan Halk Eğlenceleri", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler*, Cilt 3, T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2007, s. 1364.

⁵² Ziya Kazıcı, "Ahilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 1988, s. 541-542.

⁵³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 298.

⁵⁴ Molla Mustafa, *Mecmuu*, Varak 12a, Filan s. 84.

disinin de katıldığını, törende kırmızı, sarı ve beyaz olarak üç türlü pilav yediklerini, tatlı olarak baklava ikram edildiğini belirtmektedir.⁵⁵ Deri tabaklama işiyle meşgul debbağların kuşanma töreni ise 1189/1775-1776'da gerçekleşmiştir. Yağ ve diğer malzeme pahalı olduğundan debbağ esnafı tören için aralarında külliyetli bir meblağ toplamış, bununla bol miktarda malzeme almış ve bu sayede kutlamalar bir haftadan fazla sürmüştür. Nihayetinde adet olduğu üzere çıraklıktan kalfalığa geçenler kendi ustalarına 2-3 metre (3-4,5 arşın) uzunluğunda birer, ikişer çuha parçası hediye etmiştir.⁵⁶ İyiyol, Saraybosna'daki esnaf eğlenceleri ve peştemal kuşanma törenlerinin işlevleri üzerinde durmakta; eğlendirme ve hoş vakit geçirme temel işlevinin yanı sıra, tertip edilen eğlencelerin, meslek örgütlenmesinde yeni unvanlar kazananları halka duyurma ve ilan etme işlevi gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca bu törenler sayesinde ilişkilerin güçlendirilmesi sağlanmakta ve dualar eşliğinde gerçekleştirilmesi törenlere kutsiyet kazandırmaktadır.⁵⁷

1190/1775-1776'da ekmekçi esnafının şed kuşanma töreni Pyenkavaç bölgesinde yapılmış ve törene kırk-elli kişi katılmıştır. Gayrimüslimlerin önde ve at üzerinde ilerlemesi bazılarını rahatsız etmiş ve kethüdaya bu rahatsızlıklarını bildirdiklerinden kethüda da söz konusu esnafı atlarından indirmiştir. Molla Mustafa gayrimüslimlerin bu duruma kırıldıklarından bahsetmekte ve onlara yapılanı akılsızlık olarak nitelendirmektedir. Aynı yıl dülgelerinin ve berberlerin de şed kuşanma töreni olmuş, ancak Molla Mustafa'ya göre berberlerin kuşanma töreni için acele edilmiştir; zira çıraklıktan kalfalığa geçeceklerin sayısı oldukça azdır.⁵⁸ 1191/1777-1778'de yorgancı esnafının şed kuşanma töreni olmuş, mesire yerinde çadırlar kurulmuştur. Aynı yıl çizmeci esnafının kuşanma töreni olmuş, törene çok büyük bir kalabalık katılmıştır; öyle ki sadece kalfalığa geçenlerin sayısı 330'dur. Ancak hediye edilen çuhalar sebebiyle büyük kavgalar olmuştur. Bu yıl kuyumcu ve saraç esnafının da şed kuşanma töreni gerçekleşmiştir. 1192/1778-1779'da çizmeci şed kuşanma töreni Soğuk Pınar'da olmuş, tören iki-üç gün sürmüştür.⁵⁹ Demirciler de Kovaçık bölgesinde kuşanma töreni yapmışlardır. Molla Mustafa demircilerin kuşanma töreninde misa-

⁵⁵ *Age*, Varak 15b, Filan s. 97.

⁵⁶ *Age*, Varak 25b, Filan s. 121-122.

⁵⁷ Fatih İyiyol, "Molla Mustafa Şevki Başeski'nin Rûznâmesi Işığında Saraybosna'da Halk Kültürü (1756-1805)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı 45, 2011, s. 97.

⁵⁸ Molla Mustafa, *Mecmu'a*, Varak 28b, Filan s. 127.

⁵⁹ *Age*, Varak 30a-30b, Filan s. 131-132.

firleri büyük pilava çağırmadıklarından bahseder. Misafir olarak gelenlerin de usta ve kalfa tarafından karşılanıp herkesin bir çadıra yerleştirilmesinin onlar tarafından yapılması adettenken demirci esnafının bunu yapmadığını belirtmekte ve bu durumu eleştirmektedir.⁶⁰

Kalabalık bir kitleyi bir araya getiren bir diğer organizasyon da panayırlardı. Osmanlı panayırları, yılda bir veya bazen birkaç kez belli zamanlarda yapılan, bir haftadan bir buçuk aya kadar açık kalabilen, gerçekleşen bölgedeki insanların ihtiyacını karşılamak üzere yerli ve yabancı tüccarın mallarını getirip pazarladığı küçük veya büyük ölçekli fuarlardı.⁶¹ Molla Mustafa 1194/1780'deki İskoble panayırından bahsetmekte, bu yıl panayıra halkın ve özellikle de çizmeci esnafının çok mal getirdiğini belirtmektedir. Hatta panayıra bu kadar çok mal götürülmesi sebebiyle pazarda mal azalmıştır.⁶² 1195/1780-1781'de Vişegrad panayırından iki bin düdük getirilmiş; Saray'daki bakkallar bunları alıp çocuklara birer paraya satmıştır. Molla Mustafa bu yüzden mahallelerde gürültüden ortalığın azaba boğulduğunu belirtmektedir.⁶³

Molla Mustafa'nın sıklıkla bahsettiği bir diğer toplanma biçimi olan helva sohbetlerine ilk olarak Mevlevi tarikatının kurucusu Mevlana Celaleddin Rumi'nin yazılarında rastlamaktayız. 15. ve 16. yüzyıllarda özellikle lonca çevrelerinde yaygın olarak gerçekleştirildiği anlaşılan helva sohbetleri, bir ayinin daha küçük ve daha dünyevileştirilmiş hali olarak karşımıza çıkmakta, dini öğeler ile gündelik sohbet bütünleşmekteydi.⁶⁴ Molla Mustafa 1188/1774-1775'te kadılar ile molla efendinin helva sohbeti yaptıklarından bahsetmekte, ağaların da sohbet ve ziyafetlerde bulunup yüzük oyunları oynadıklarını belirtmektedir.⁶⁵ Müellif, 1193/1779-1780'de Atmeydanı'nda Saraç Hasan'ın evinde bir helva sohbetine katılmış; sohbet katılanlar yatsıyı beraber kılmış, sonrasında tekkelerde olduğu gibi bir zikir halkası oluşturup zikirler ve salavatlar getirerek Kuran okumuşlardır. Zikir faslı bittikten sonra yarım saat kadar da bir kitap okumuş, akabinde günlük muhabbete dönmüşlerdir.⁶⁶ Molla Mustafa 1194/1780'de gerçekleştirdiğini söylediği bir helva sohbetine otuz civarında kişinin katıldığını,

⁶⁰ Age, Varak 32b, Filan s. 137.

⁶¹ Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 9.

⁶² Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 37b, Filan s. 150.

⁶³ Age, Varak 40a, Filan s. 156.

⁶⁴ Şurayia Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, s. 232.

⁶⁵ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 23b, Filan s. 118.

⁶⁶ Age, Varak 33b, Filan s. 140.

yedi sofranın kurulduğunu, haftada iki defa bu sohbetlerin yapıldığını, yirmi-otuz tabak yemeğin olduğunu, yüzük oyunu oynandığını, ney üflenip türküler söylendiğini, arada kötü sözlerin de söylendiğini ve bazı azgınlıkların olduğunu belirtmiştir. Kendisini iştirakçiler arasında zikretmediği ve eleştirel bir dil kullandığı için en azından düzenli olarak katılmadığını düşündüğümüz bu sohbetlerde Molla Mustafa kırk-elli kuruş harcandığını belirtmektedir.⁶⁷

Kutlamaların bir diğer ayağını şüphesiz dini bayramlar oluşturmaktaydı. Saraybosna'da Ramazan ayının başlangıcı toplar atılarak halka ilan edilmekteydi. Eğer hilal görülmemişse şahitlerin Şaban ayının otuz tamamlandığına şahitlik etmesiyle Ramazan'ın başladığına delalet edilmekteydi.⁶⁸ Molla Mustafa Zilhicce 1186/Mart 1773'teki Kurban Bayramı şenliklerinde bir çocuğun tüfekte mermi atarken bir kadını yaraladığını, ancak kadının davacı olmadığını belirtmektedir.⁶⁹ Dini tören şeklinde gerçekleştirilen bir diğer gelenek de kuraklık dönemlerinde birlikte yağmur duasına çıkılmasıdır. 1193/1779-1780'de uzun süre yağmur yağmayınca, şehre tellallar salınıp mektep çocukları ile her sabah duaya çıkılacağı duyurulmuştur. Bu şekilde bir ay kadar her gün bir camide dua edilmiş, üç gün de kıra çıkılıp dualara devam edilmiştir. Kıra duaya çıkıldığında az bir yağmur yağmış; ancak sonrasında tekrar kuraklık olmuş ve yeniden duaya çıkılmıştır. Duanın ikinci gününde çok yağmur yağmıştır; öyle ki Molla Mustafa sekiz aydır böyle yağmur yağmamıştı diye not düşmüştür.⁷⁰

18. yüzyıl Saraybosna'sında farklı olana dair ilginin bir tür seyir ve temaşaya dönüştüğü durumlar da mevcuttu. Molla Mustafa'nın aktardığına göre Mısır Bezirganı Hasan Efendi bir deve kuşu ile farklı görünümlü iki koçu Saray'a getirmiş ve para karşılığında halka göstermiştir.⁷¹ Serhat bölgesinden elsiz doğmuş bir kadının Saray şehrine gelerek ayaklarıyla iplik eğirip, örgü işlediğini göstermesi halkın hayli ilgisini çekmiş, bunun üzerine kadın yaptıklarını sergilemek üzere İstanbul'a götürülmüştür.⁷²

⁶⁷ *Age*, Varak 37a-37b, Filan s. 148.

⁶⁸ *Age*, Varak 16a, Filan s. 98.

⁶⁹ *Age*, Varak 21a, Filan s. 113-114.

⁷⁰ *Age*, Varak 34a, Filan s. 141.

⁷¹ *Age*, Varak 7b, Filan s. 76.

⁷² *Age*, Varak 12a, Filan s. 85.

6. Afetler

Diğer şehirler gibi Saraybosna'yı da tehdit eden en büyük tehlikelerden biri yangındı. Genelde yangınlar evlerde yemek pişirirken, atölyelerde çalışırken ve bazen de kış aylarında odalara konulan mangalların yakınındaki eşyaları tutuşturmasıyla meydana geliyordu.⁷³ Yangınlar sadece yaşam alanı olan çok sayıda evi bir anda ortadan kaldırmıyor, aynı zamanda evin içerisindeki el yazması kitaplardan, kıymetli çeyizlik eşyalara kadar materyal kültüre ait çok sayıda eserin yok olmasına sebep oluyordu. Osmanlı Devleti'nde özellikle başkentte görülen yangınlar sebebiyle ekonomik hayatın durma noktasına geldiği ve savaşlar kadar ülke ekonomisinin etkilendiği yangınlar söz konusuydu.⁷⁴ Molla Mustafa'nın aktardığına göre Saraybosna'da 1180/1766-1767'de Cedid Hanı ve çarşısı yanmış; çarşının koşum ve eğer takımları yapan saraçları bu yangından büyük zarar görmüştü.⁷⁵ 1183/1769-1770'te Travnik Kalesi'ne yıldırım düşmüş, kaledeki barutlar tutuşup iç kale bölgesindeki iki-üç yüz evin yanmasına, yirmi-otuz kadar insanın da ölümüne neden olmuştu.⁷⁶ 20 Recep 1186/17 Ekim 1772'de Saray'da Mineci Hanı'ndan köşeye ve yolun karşısında Miljacka Nehri boyunca Frenk Köprüsü'ne kadar olan bölgede yangın çıkmış, her şey yanmıştı.⁷⁷ Safer 1186/Mayıs-Haziran 1772'de bu sefer Saray mahkemesi yanmış, katiplerin yazı masaları ve sicillerin bir kısmı kül olmuştu.⁷⁸ Molla Mustafa 1190/1776-1777'de de çok sayıda yangın olduğunu, hatta birinde Başçarşı Camii'ne bitişik otuz-kırk kadar dükkanın yandığını belirtmektedir.

Molla Mustafa, şehrin eli silah tutan erkeklerinin savaşta olduğu bir dönemde, 25 Ramazan 1202/29 Haziran 1788'de Yahudilerin yaşadığı bölgedeki Yuda Cedid Sinagogu'nun gece saat dört gibi tutuştuğunu belirtmektedir. Kuraklığın yoğun olduğu bu günlerde gerçekleşen yangın, savaş sebebiyle söndürecek insanın az olması yüzünden kısa sürede yayılmış; on yedi han, elli-altmış kahvehane ve saat kulesi yanmıştır. Molla Mustafa bu yangının tahribatını anlatmak için "Fetihten sonra şehirde binlerce yangın olmuştur, böylesi olmamıştı" demektedir. Bedestenler ve mağazalar içle-

⁷³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, s. 274.

⁷⁴ Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", *Büyük Osmanlı Araştırması*, cilt 5: *Toplum*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.688.

⁷⁵ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 8b, Filan s. 78.

⁷⁶ *Age*, Varak 12b, Filan s. 80.

⁷⁷ *Age*, Varak 19a, Filan s. 111.

⁷⁸ *Age*, Varak 21b, Filan s. 115.

rindeki eşya ile birlikte yanmış; Miljacka Nehri'ne varıncaya kadar şehrin kuzey tarafı tamamen kül olmuştur. Molla Mustafa'nın dükkanının da yandığı bu yangında Hüsrev Bey Camii ile bölgedeki kilise büyük zarar görmüştür. Kiliseye sığınan altı gayrimüslim de yangında ölmüştür. Bazıları eşyalarını güvenli olduğu düşüncesiyle kiliseye koyduğu için o eşyalar da yanmıştır.⁷⁹ Halkın, yangınların kutsal mekanlara zarar vermeyeceği inancı, bu dönemde yaygın bir inanıştı. Bu durum zaman zaman yerleşim alan tercihlerini de belirlemekte, halk evlerini ateşin dokunmayacağına inanılan türbe ve yatırlara yakın yerlere inşa etmekteydi.⁸⁰ Cemaziyelevvel 1204/Ocak-Şubat 1290'da Saray'da iki gece üst üste yangın çıkmış, bu yangınlarda bir bakkal başının evi ile bir gayrimüslimin evi yanmış, ayrıca bir genç kız ölmüştür. Bundan birkaç gün sonra deri tabaklayan dükkanların bulunduğu bölgede yangın çıkmış, birkaç dükkan yanmıştır.⁸¹ Şaban 1211/Ocak-Şubat 1797'de tahmis hanları olan Pehlivan ve Feyzi Bey Hanlarında yangın çıkmış ve on, on beş kadar dükkan yanmıştır.⁸²

Molla Mustafa'nın satırlarında sıklıkla yer verdiği bir diğer afet de sel-lerdi. Şehrin ortasından geçen Miljacka Nehri'nin taşması sebebiyle, tarihi çarşiyı da içine alan bölge sık sık sular altında kalmaktaydı. 1180/1766-1767'de Saraybosna'da büyük bir sel olmuş, sel bütün çarşıya yayılmış ve bedestenler su ile dolmuştu.⁸³ 1190/1776-1777'de Miljacka Nehri'nin taşması sebebiyle bendler yıkılmış, nehrin yatağı büyümüş, sel çevredeki ağaçları söküp sürüklemişti.⁸⁴ 1191/1777-1778'de Saraybosna'da yine büyük bir sel olmuş, bu sebeple Başçarşı tamamen çamur ile dolmuştu.⁸⁵ 1204/1789-1790'da sel yüzünden şehrin içinden sanki büyük bir nehir akmıştı. Seksen yıldır böyle bir sel olmadığını belirten Molla Mustafa ancak bu selin zararı kadar faydasının da olduğunu; zira sokaklardaki kırk yıllık pisliği silip süpürdüğünü belirtmektedir.⁸⁶ 1206/1791-1792'de Miljacka Nehri sel sebebiyle yine taşmış, Hünkar Köprüsü yıkılmış, halk Hacı Mustafa'nın yaptırdığı ağaç köprüden geçer olmuştu. Molla Mustafa bu kadar

⁷⁹ *Age*, Varak 56a-56b, Filan s. 189-191.

⁸⁰ Hüseyin Özgür, Sedat Azaklı, "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2001, s. 166.

⁸¹ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 119a, Filan s. 201.

⁸² *Age*, Varak 153b, Filan s. 219.

⁸³ *Age*, Varak 8b, Filan s. 78.

⁸⁴ *Age*, Varak 27b, Filan s. 125.

⁸⁵ *Age*, Varak 32a, Filan s. 135.

⁸⁶ *Age*, Varak 119b, Filan s. 201.

büyük bir taşkınının uzun süredir olmadığını belirtmektedir.⁸⁷ 1207'de de Miljacka Nehri sel sebebiyle yine taşmış, nehir üzerindeki bir ağaç köprü ile bir bendi yıkmıştı.⁸⁸

Çok sık olmamakla birlikte Molla Mustafa'nın bahsettiği bir diğer afet depremlerdir. Düştüğü iki kayıttan biri Saraybosna'ya, diğeri ise İstanbul'a aittir. 1167/1753-1754'te Saraybosna'da yaşanan sarsıntı üç gün boyunca aynı saatte tekrarlamıştır. Molla Mustafa 1179/1766'da İstanbul'da şiddetli bir deprem olduğunun kaydını da düşmüştür.⁸⁹ Söz konusu deprem İstanbul'un tarihinde 1509'dan sonraki en şiddetli deprem olarak anılmaktadır. 22 Mayıs'ta gerçekleşen bu depremden sonra sarsıntılar bir yıl boyunca devam etmiş, 22 Temmuz'da gerçekleşen ikinci sarsıntı ise ilki kadar şiddetli ve yıkıcı olmuştu. Halk uzun süre çadırlarda yaşamak zorunda kalmış; birçok cami, han, saray yıkılmış veya hasar görmüştü.⁹⁰

7. Salgın Hastalıklar

18. yüzyıl boyunca ortalama onar yıllık aralarla çıkan veba salgınları Osmanlı coğrafyasını perişan etmiştir. Molla Mustafa Bosna'yı da etkisi altına alan veba salgınlarından bahsetmektedir. 1175/1761-1762'de önce Çayniçe ve Gorajde'de veba vakaları görülmüş, hastalık bir süre sonra Saray'a da ulaşmıştır. Molla Mustafa üç yıl içerisinde vebadan sadece Saray'da on beş binden fazla insanın öldüğünü belirtmektedir. Veba salgını 1196/1781-1782'de ve 1207/1792-1793'te yine tekrarlamıştır.⁹¹ 1184/1770-1771'de Podgoriçe ve Vidin'de,⁹² ertesi yıl da Glasinçe Srebreniçe, Gorajde, Çelebipazar ve Saray'da veba görülmüştür.⁹³ Molla Mustafa 1191/1777'de İstanbul'da veba salgını olduğunun kaydını düşmüştür. Aynı yıl Sofya, Niş ve Edirne'de de veba salgını görüldüğü haberleri bölgeye ulaşmıştır.⁹⁴ Kaynaklar 1191/1777'de İstanbul'da Haziran ayında tırmanan veba salgınının iki ay boyunca her gün yaklaşık beş bin kişiyi hayattan koparttığını söylemektedir. Kayıp sayısı o denli büyüktür ki, Eylül ayı geldiğinde bir önceki yılın Eylül ayına göre İstanbul her beş sakininden

⁸⁷ *Age*, Varak 144b, Filan s. 206.

⁸⁸ *Age*, Varak 146a, Filan s. 211.

⁸⁹ *Age*, Varak 8b, Filan s. 78.

⁹⁰ Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, 1997, s. 170-171.

⁹¹ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 8a, Filan s. 77.

⁹² *Age*, Varak 15b, Filan s. 98.

⁹³ *Age*, Varak 17b-18a, Filan s. 106-107.

⁹⁴ *Age*, Varak 32a-33a, Filan s. 136-138.

birini kaybetmiştir.⁹⁵ 1197/1782-1783'te Saraybosna en büyük veba salgınlarından birini yaşamıştır. Başlangıçta üç-beş mahallede görülen veba zamanla yayılmış, öyle ki Hüsrev Bey Camii'nden her gün yirmi otuz kişinin cenazesi kalkar olmuştur. Bir ay sonra ölü sayısı daha da artmış; bu camide kaldırılan cenazeler sadece öğle ve sadece ikindide yirmiye, otuza çıkmıştır. Bir yılın sonunda veba salgını hafiflemiştir. Molla Mustafa bu salgında kendisinin de iki kız çocuğunu kaybettiğini, şehirde ise salgından toplamda sekiz bin civarında insanın öldüğünü belirtmektedir.⁹⁶ 1210/1795-1796'da Saray'da birkaç ay müddetince yine veba görülmüş, sonrasında kaybolmuştur. Aynı yıl Serhat bölgesinde de veba vakaları görülmüş, Serhat bölgesinde olup da Saray'a dönen çocuklardan birkaçı bu sebeple ölmüştür.⁹⁷

Molla Mustafa'nın sık telaffuz ettiği salgınlardan biri de çiçek hastalığıdır. 18. yüzyılda çiçek hastalığı bütün Avrupa'yı olduğu gibi Osmanlı topraklarını da etkisi altına almıştı.⁹⁸ Saraybosna'da 1170/1756-1757'de⁹⁹ ve 1180/1766-1767 yıllarında çiçek salgını olmuş;¹⁰⁰ 1184/1770-1771'de çiçek salgını çocuklar arasında yayılmış ve bu salgından seksen kişi ölmüştür.¹⁰¹ 1189/1775-1776'da ve 1196/1781-1782'de çiçek salgını yine tekrarlamış ve bu yüzden çok çocuk ölmüştür.¹⁰² 1203/1788-1789'da Saraybosna ve Dubiçe'de çocuklarda çiçek salgını tekrarlamıştır.¹⁰³ 1181/1767-1768'de ise çocuklar arasında kızamık salgını görülmüş; hastalık 1207/1792-1793'te tekrarlamıştır.¹⁰⁴ 1185/1771-1772'de kabakulak salgını olmuş, hatta Molla Mustafa'nın eşi ve iki çocuğu da bu salgına yakalanmıştır. Eşi çabuk iyileşmiş; ancak kızı hastalığı çok ağır bir şekilde atlatırken, oğlunun boğazında biriken iltihap neşter ile delinip akıtıldığı halde çocuk kurtulamayarak ölmüştür.¹⁰⁵

⁹⁵ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 21-25.

⁹⁶ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 41b-42a, Filan s. 165-169.

⁹⁷ *Age*, Varak 148b, Filan s. 217.

⁹⁸ Haldun Eroğlu, Güven Dinç, Fatma Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Millî Folklor Dergisi*, Sayı 101, 2014, s. 196.

⁹⁹ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 6a, Filan s. 70.

¹⁰⁰ *Age*, Varak 7b, Filan s. 76.

¹⁰¹ *Age*, Varak 15b, Filan s. 98.

¹⁰² *Age*, Varak 24b, Filan s. 120 ve Varak 40b, Filan s. 161.

¹⁰³ *Age*, Varak 118a, Filan s. 196.

¹⁰⁴ *Age*, Varak 9b, Filan s. 80 ve Varak 146b, Filan s. 212.

¹⁰⁵ *Age*, Varak 17b-18a, Filan s. 106-107.

Saraybosna'da 1171/1757-1758 ve 1203/1788-1789 yıllarında sıtma salgını olmuştur.¹⁰⁶ 1174/1760-1761 baharında Saraybosna'ya beş-altı gün boyunca puslu bir hava çökmüş, bu sebeple şehirde küçük-büyük herkes öksürüğe yakalanmıştır.¹⁰⁷ 1186/1772-1773'te de çoğu çocuk öksürüğe tutulmuştur.¹⁰⁸ Aynı durum 1194/1780'de tekrarlamıştır.¹⁰⁹ 1207/1792-1793'te Molla Mustafa yine çocuk öksürüğünden bahsetmektedir.¹¹⁰ 1189/1775-1776'da bir humma salgını olmuş, birçok kişi hastalığa yakalanmıştır.¹¹¹ 1194/1780'de humma hastalığı çok artmış ve özellikle kadın ölümlerine sebebiyet vermiştir.¹¹²

8. Sosyal Huzursuzluklar

Molla Mustafa 1160/1747-1748'de Bosna eyaleti genelinde ve özellikle Saraybosna'da yaşanan isyanlardan bahsetmektedir. Müellifin bahsettiği bu isyan, 1740'larda *taksit* diye isimlendirilen yeni vergilere karşı çıkan Bosnalıların başlattığı isyandır. İsyan hareketi o kadar zapt edilmez bir duruma varmıştı ki, Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa eyaleti terk etmek zorunda kalmıştı. Ali Paşa altı ay sonra yeniden dönmeye muvaffak olduysa da, isyanların şiddeti üzerine yine geri dönmesi gerekti. 1748'de Mostar'da başlayan isyan dalgası, takip eden dönemde Bosna'nın başka yerlerine yayılarak bir dizi vergi isyanına dönüştü. İsyancıları bastırmak üzere, 1752'de Kukaviça Mehmed Paşa yeni vali olarak bölgeye atandı.¹¹³ Vali olarak Mehmed Paşa'nın seçilmesi, hem bölge halkı tarafından iyi tanınması hem de Sultanın kendisine güven duymasıyla alakalıydı.¹¹⁴ Mehmed Paşa 1756'da eyaleti yatıştırmayı başardı; fakat bölge halkının idaresinden duyduğu rahatsızlık, kısa süre sonra görevden alınmasına sebep oldu. Takip eden yıllar, vergi imtiyazlarını korumak isteyen Mostar'daki Müslüman yerel ileri gelenlerin bir dizi isyanına şahitlik etti ve bu isyanlar da ancak valinin büyük bir orduyla bölgeye yürümesi neticesinde bastırıla-

¹⁰⁶ *Age*, Varak 6a, Filan s. 70 ve Varak 118a, Filan 196.

¹⁰⁷ *Age*, Varak 7b, Filan s. 76.

¹⁰⁸ *Age*, Varak 21a, Filan s. 114.

¹⁰⁹ *Age*, Varak 39a, Filan s. 152.

¹¹⁰ *Age*, Varak 146a, Filan s. 211.

¹¹¹ *Age*, Varak 24b, Filan s. 120.

¹¹² *Age*, Varak 37b, Filan s. 149.

¹¹³ Noel Malcolm, *Bosnia-A Short History*, New York University Press, New York, 1999, s. 85-86.

¹¹⁴ Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Brill, Leiden, New York ve Köln, 1997, s. 135.

bildi.¹¹⁵ Molla Mustafa bu sürecin on yıl sürdüğünü ve çatışmalarla geçtiğini, bir müddet sonra isyancı grupların kendi aralarında çatışmaya başlayıp birbirlerini öldürdüklerini belirtmektedir. Molla Mustafa sebep olarak paşaların fakir halka zulmetmeye başlaması üzerinde durmaktadır. Şehir halkının bu zulme sessiz kalmaması bir direnişe dönüşmüştür. Başlangıçta bölgenin başeski ve ayanlarının liderlik ettiği bu direniş zamanla tamamen isyancıların kontrolüne geçmiş ve isyancılar ayanlara da saldırmışlardır.¹¹⁶

Bosna'da çiftlik ve malikane tipi vergilerin sahibi olan ve Bosna beyleri veya ayanları olarak adlandırılan eski Slav kökenli asiller bölgenin en etkin sınıfını oluşturuyordu. Birkaç yüz kişiden oluşan bu grubun altında, ikincil derecede bir asillığe sahip olan, daha küçük topraklara hükmeden sipahi veya yeniçerilerin olduğu ağalar sınıfı vardı. Bu gruplar ağalık ve beylik olmak üzere iki tip mülkü elinde bulundurmaktaydı. Beylikte toprak asilin mülkü olarak kabul ediliyorken, ağalıkta toprak üzerindeki köylüler bazı kullanım haklarına sahipti.¹¹⁷ Molla Mustafa'nın aktardıklarından (,) başlangıçta merkez tarafından atanan valiye karşı ayanlar ile ağaların birlikte hareketi şeklinde başlayan bu isyan dalgasının bir müddet sonra kendi içerisinde muhalefete de dönüştüğü, beyler ve ağaların birbirleriyle çatışmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Molla Mustafa zaman içinde hareketin bir liderinin ortaya çıktığından bahsetmekte ve liderin ayanların evine gece baskınları düzenlemeye başladıklarını belirtmektedir. Kırk üçüncü orta yeniçerilerinin düzenlediği anlaşılan bu baskınlara halkın rızası yoktur; ancak baskınlardan sonra on yıl boyunca eyaletin paşa, zabıt, kadı, ulema gibi önde gelenleri toplumdaki saygınlıklarını kaybetmişlerdir. Ayanların bu tarihten itibaren eyalet meselelerine fazlasıyla dahil olduğunu belirten Molla Mustafa'ya göre paşaların zulmünü def etmek iddiasıyla ayanlar, Avusturya ile sınır hattı olan Serhat kolu da dahil olmak üzere bölgedeki küçük-büyük herkese yeniçeri unvanı vermişler, kapudanları yeniçeri sınıfına dahil etmişlerdir. Kapudanlıktan yeniçeriliğe geçmek istemeyenlerin ise idaresinden sorumlu oldukları kalelerinin üzerine yürümüşlerdir. İsyana en büyük destek Saray şehrinden

¹¹⁵ Noel Malcolm, *Bosnia-A Short History*, s. 86-87.

¹¹⁶ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 6b-7a, Filan s. 70-73.

¹¹⁷ Noel Malcolm, *Bosnia A Short History*, New York University Press, New York, 1999, s. 93-94, Justin McCarthy. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878", *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, (ed.) Mark Pinson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 62-66.

gelmiş; bu sebeple Saray'da isyancılar kontrolü ele geçirmişlerdir.¹¹⁸ Bosna hem Habsburg İmparatorluğu ile hem de Venedik Dalmaçya'sıyla sınır bölgesi olduğu için daha dikkatli bir idareye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bir tür askeri garnizon görevi gören kapudanlık sistemi ilk defa 1558'de Gradiška'da bu düşüncelerle tesis edildi; 17. yüzyılda kapudanlıkların sayısı 29'a ulaştı ve takip eden dönemde de bu artış devam etti.¹¹⁹ Başlangıçta kapudanlık müstakil bir birimken zaman içerisinde Bosna'da yeniçeri örgütlenmesinin bir parçası haline getirildiği, kapudanlıkta görevli askerlerin yerlikulu yeniçerileri adı altında kaydedildikleri görülmektedir.¹²⁰ 1170/1756-1757'ye kadar devam eden bu isyan dönemi onuncu ortanın başeskişi olan ve Molla Mustafa doğrudan söylemese de bu isyana liderlik ettiği anlaşılan Sarı Murad'ın bir grup bezirgan tarafından Ağa Kapısı'na çağırılıp katledilmesiyle neticelenmiştir. Sarı Murad'ın öldürüldüğünü haber alan isyancılar Ağa Kapısı'na gelmiş ve burada çatışmalar yaşanmıştır. Üç-dört gün devam eden çatışmalarda şehir halkı isyancılara karşı harekete geçmiş ve önde gelen isyancıların yakalanıp öldürülmeleri, geri kalanların da şehirden kaçmaları neticesinde isyan hareketi sona ermiştir.¹²¹

Molla Mustafa 1186/1772-1773'te şehirde huzursuzluk yarattıkları söylenen on-on beş civarında kişinin yakalanıp boğdurularak ortadan kaldırıldığını belirtmektedir. Bunlar arasından iki kişinin katil olduğunu söylemekte, ancak diğerlerinin niçin öldürüldüklerini belirtmemektedir.¹²² Visoko'da imam dahil, boğdurulan üç kişinin idam sebebi ise seferiyye imdadiyyesine karşı çıkmaları ve köylüyü de direnişe ikna etmeleridir.¹²³ Savaş yıllarına has bir uygulama olan ve seferlere destek için yapılan vergilendirmeye "imdâdiyye-i seferiyye" denilmektedir.¹²⁴ Molla Mustafa belirtmese de 1186/1772-1773'te talep edilen söz konusu imdadiyyenin 1768-1774 yılları arasında yaşanan ve Osmanlı Devleti'nin önemli miktarda toprak kaybettiği Küçük Kaynarca Antlaşması'yla neticelenen Osmanlı-Rus Savaşı için istenildiği anlaşılmaktadır. Savaşta harcanmak üzere halktan seferiyye imdadiyyesi toplanmasına dair ferman geldiğinde Saray

¹¹⁸ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 7a, Filan s. 73-74.

¹¹⁹ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Saraybosna, 1980, s. 15-17.

¹²⁰ Fatma Sel Turhan, *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 69-72.

¹²¹ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 5b, Filan s. 74-75.

¹²² *Age*, Varak 19b, Filan s. 111.

¹²³ *Age*, Varak 20b, Filan s. 113.

¹²⁴ M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s. 56.

halkı buna karşı çıkmış, büyük bir meclis toplayıp çarşuyu kapatmışlardır. Molla Mustafa akabinde padişah fermanı gelip de vergiye karşı çıkanların isimleri talep edilince halkın itirazdan vazgeçtiğini ve Saray şehrinden bin seksen kuruş vergi toplandığını belirtmektedir.¹²⁵ Seferiyye imdadiyyesine itiraz eden sadece Saray halkı değildir. Foyniça ve Visoko'da da benzer bir muhalefet yaşanmış, durum İstanbul'a yazılınca verginin gerekirse zorla alınmasına dair bir ferman bölgeye ulaştırılmıştır.¹²⁶ 1199/1784-1785'te Bosna'dan yine yüklü miktarda bir seferiyye imdadiyyesi talebi olmuş, un, öküz, akçe gibi talepler listelenerek her yere buyurulduklar gönderilmiştir. Bosna halkı ise söz konusu düzenlemeye karşı çıkmış, hatta Saray'da halk mevcut duruma itirazı havi bir mahzar hazırlayıp kadılardan da bunu mühürlemesini istemiştir. Ancak kadılar, muhtemelen devletin tepkisinden çekindikleri için mühürlemeden mahzarı devlete göndermişlerdir.¹²⁷

Molla Mustafa, İşkodralı Buşatlı Mahmud Paşa'dan büyük bir sita-yişle bahsetmektedir. Mahmud Paşa'nın çok gayretli olduğunu, ayanların zulmü söz konusu olduğunda müdahale ettiğini, gerektiğinde kendi kesesinden harcayarak bölgenin ihtiyaçlarını karşıladığını söylemektedir. Molla Mustafa'nın aktardığına göre bölgede adaletle öne çıkmaya başlanınca, bir sıkıntısı olan kendisine arzuhaller göndermeye başlamış ve cizyeleri onun toplamasını istemişlerdir. Bu talep üzerine paşa da Rumeli ve Bosna'da iki-üç kasabaya kendi adamlarını göndererek ona tabi olmalarını kabul etmiştir. Molla Mustafa bu durumun zalim ayan ve kadılara hoş gelmemesi sebebiyle paşaya iftira edildiğinden ve *huruc-ı alessultan* etmekle suçlandığından bahsetmektedir. Bu suçlamaları yapanlar onun asi ve bagy olduğunu, Selanik, Niş ve Saray'ı zapt edeceğini ve nihayetinde padişah olmak istediğini iddia etmişlerdir.¹²⁸ Molla Mustafa 1201/1786-1787'de bölgeden asker toplanıp Buşatlı Mahmud Paşa üzerine gönderilmesi için Bosna'ya fermanlar geldiğini ve bu habere sevinenlerin halka zulmeden kadılar, haraççılar ile ayanlar olduğunu söylemektedir.¹²⁹

Bu ferman üzerine 1201/1786-1787 yılında Selim Paşa Saray'dan asker talep etmiştir. Molla Mustafa aslında yüz elli kadar askerin yeterli olacağını söylerken, Saraylının on bayrak¹³⁰ asker yazdırdığını, aslında bir

¹²⁵ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 17b-18a, Filan s. 106-107.

¹²⁶ *Age*, Varak 19a, Filan s. 110.

¹²⁷ *Age*, Varak 45b, Filan s. 176.

¹²⁸ *Age*, Varak 49b, Filan s. 179.

¹²⁹ *Age*, Varak 50a, Filan s. 180.

¹³⁰ Müellif kelimeyi tabur anlamında kullanmaktadır. Bayraklardaki asker sayısı yere ve döneme göre

seferberlik talebi gelmeden ve padişah emretmeden bu kadar asker yazılmasının paşa için de tehlikeli bir durum yaratabileceğini belirtmektedir. Şehirde tüccarlar kahvehanelere çağrılıp onların da sefere katılması istenmiş, sefere katılmayanlardan mal talep edilmiş ve bazısından on beş, bazısından yüz beş almak suretiyle şehrin yarısından para toplanmıştır. Anlaşılmaktadır ki halk sonrasında bu emrin padişahтан gelmediğini anlayınca çarşığı kapatmış, Yeniçeri ağasının ve müftünün kapısına dayanıp alınan malları geri istemiştir.¹³¹

Akabinde askerın İşkodra'ya kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Molla Mustafa İşkodra'ya yakın Hot Dağı geçidini Arnavutların taşlarla kapadıklarını söylemektedir. Bosna askerinin buradan geçebileceklerini sandıklarını, ancak perişan olduklarını belirtmiştir. Bu durumun haberi Bosna'ya geldiğinde aslında insanların buna sevindiğini, ancak bütün bunlara sebep olanlardan korktukları için kimsenin bu sevinci gösteremediğini belirtmektedir. Bosna askeri Hot Boğazı'na bir kez daha saldırmış, ancak yine Arnavutlar tarafından püskürtülmüştür. Bunun üzerine asker firar etmiş ve bu sefer Ostrog Boğazı'nda Karadağlıları yağmalamıştır. Molla Mustafa bu durum için "daha önce böyle rezalet yaşanmamıştı" demektedir. Kış yaklaşip da Saray ve Serhat askeri geri dönünce herkesin onlara Buşatlı'yı sorduğunu, onların ise kale içerisinde başı kesilmiş veya Selim Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiş olabilir dediklerini aktarmaktadır.¹³² Sonrasında Buşatlı Mahmud Paşa'nın galip geldiği haberi Bosna'ya ulaştığında belki de bütün Bosna'nın bu habere sevindiğini, bilhassa zayıfların ve fakirlerin haberden mutlu olduğunu belirtmektedir.¹³³ 1775-1796 yılları arasında İşkodra bölgesini yöneten Buşatlı Mahmud Paşa, merkezi hükümetin onu ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerini bertaraf etmeyi başarmış ve 1796'da Karadağ kabilelerine karşı giriştiği bir mücadelede ölünce yerine kardeşi İbrahim Paşa atanmıştır.¹³⁴ Molla Mustafa, Buşatlı'yı öven bir kaside de yazmıştır.¹³⁵

değiştigi için asker sayısı hakkında kesin bir rakam vermek zordur.

¹³¹ Age, Varak 50b-51a, Filan s. 180-181.

¹³² Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 52a, Filan s. 183.

¹³³ Age, Varak 53a, Filan s. 184-185.

¹³⁴ Rossitsa Gradeva, "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoglu and Rhigas Velestinlis", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, (ed.) Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos, University of Crete, Rethymno, 2007, s. 79.

¹³⁵ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 54a-54b, Filan s. 186.

Buşatlı Mahmud Paşa kadar detaylı olmasa da Molla Mustafa'nın de-ğindiği bir diğer şahsiyet, bölge ayanlarından Vidinli Pasvanoğlu Osman Ağa'dır. Osman Ağa'nın Sultanın adamlarından birkaçıyla arasına düş-manlık girdiğinden ve olayların padişaha bu şahıslar tarafından aktarıl-ması yüzünden, üç yüz bin askerin Osman Ağa üzerine gönderildiğinden bahsetmektedir. Molla Mustafa, sevk edilen ordunun Vidin Kalesi'ni sek-iz-dokuz ay boyunca kuşattığını ve kaleye yüz binlerce top ve humbara attığını; ancak yine de kaleyi Pasvanoğlu Osman Ağa'dan alamadıklarını söylemiştir (5 Cemaziyelevvel 1213/15 Ekim 1798).¹³⁶ Vidin Bayraktarı Ömer'in oğlu olarak 1758'de doğan Osman, insanları isyana sürüklemek-le suçlanan ve bu sebeple idam edilen babasının izinden giderek eşkıya çetelerini örgütlemekle suçlanmıştı. Sayısız arkadaşı ve geniş ilişkiler ağı ile Pasvanoğlu Osman Ağa, hem bölgedeki gücünü pekiştirmeyi hem de merkezi yetkililere kafa tutmayı başarmıştı. Bu sebepledir ki devlet, bir taraftan onun yakalanmasını ve idamını emrederken diğer yandan affi için kendisinin ve yakın çevresinin yaptığı müracaatları kabul ediyordu. Devlet Pasvanoğlu Osman Ağa'yı bastırmak için Tepedelenli Ali Paşa'dan yardım istemiş; Ali Paşa da bölgenin diğer birçok güçlü ayanıyla birlikte Osman Ağa'yı Vidin ormanlarına sürmeye muvaffak olmuştu. Ancak III. Selim'in Fransa ile savaşı, devleti Pasvanoğlu ile yeniden barış yapmak zorunda bıraktı. Osman Ağa ölüm tarihi 1807'ye kadar gâh devletle çatışıp gâh ona destek olmaya gelmeye devam etti.¹³⁷

Molla Mustafa'nın zikrettiği bir diğer huzursuzluk ise 1180/1766-1767'de Amasyalı vaiz olarak zikrettiği bir kişinin şehre gelişiyle ve Sa-raybosna Bendbaşa Medresesi'nde müderrislik yapmasıyla başlamıştır. Amasyalı vaizin Kadızadelilerden olduğunu zikreden Molla Mustafa, şah-sın her vaazında dervişleri, şeyhleri ve kadıları olduğu kadar şeyhülisla-mı, kazaskeri ve paşaları da eleştirdiğini belirtmektedir.¹³⁸ Molla Mustafa Amasyalı vaizin çevresinde toplanan gruptan Kadızadeliler olarak bahset-mekte ve onları "muteassıb ve münkirler" olarak anmaktadır.¹³⁹ 17. yüzyıl-

¹³⁶ *Age*, Varak 145b, Filan s. 221.

¹³⁷ Pasvanoğlu Osman Paşa hakkında bkz. Robert Zens, "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807", *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, (ed.) Jane Hathaway, University of Wisconsin, Wisconsin, 2002, s. 89-104, Rossitsa Gradeva. "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoğlu and Rhigas Velestinlis", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, s. 73-94.

¹³⁸ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 36a, Filan s. 145-146 ve Varak 24b, Filan s. 120.

¹³⁹ *Age*, Varak 26a, Filan s. 123.

da İstanbul'da etkili bir siyasi-dini hareket olan Kadızadelilerin¹⁴⁰ 18. yüzyılda Saraybosna'da varlık gösterdiği anlaşılmakta; mecmuada yer alan birçok kayıt Molla Mustafa'nın zikrettiği Kadızadeliler ile sufiler arasında yaşanan çatışmalara değinmektedir.¹⁴¹

9. Savaşlar

Osmanlı Devleti'nin sınırlarında ciddi tehditlere maruz kaldığı 18. yüzyıl boyunca Bosna halkı birçok savaşa iştirak etmiştir. 1182/1768-1769'da Karadağ bölgesini nizama kavuşturmak üzere Silahdar Mehmed Paşa Saray şehrinde tahminen yedi bin, Bosna eyalet sipahilerinden dört bin ve diğer bölgelerden iki bin kişilik bir kuvvetle yola çıkmıştır. Nikşiç Kalesi'ne yakın bölgede Karadağlılar ile çatışıp onları yenmiştir.¹⁴² Dağlık bir coğrafyaya sahip Karadağ, Osmanlı Devleti'nin biraz güçlü olduğu dönemlerde vergisini ödemiş, ancak özellikle Bosna'daki yerel beylerin bir savaş sebebiyle bölgeden ayrılması veya herhangi bir sebeple Bosna'da bir isyan yaşanması durumunda vergi vermeyi kesip Müslüman bölgelerine yağmalarda bulunmuştur. Osmanlı defalarca bölgeye asker sevk edip merkez Çetine'yi ele geçirmişse de, eşkıyalık hareketleri bir süre sonra tekrar başlamıştır. Öyle ki yüzyıllar boyu devam eden Bosna ve Karadağ'ın sınır bölgesindeki iki yönlü akınlar bir yaşam biçimi haline gelmiş; bölgede yağmacılık ve haydutluk, dağların yarı-göçebe insanların yetersiz yaşam koşullarını kolaylaştıran bir unsura dönüşmüştür.¹⁴³ Muhtemeldir ki Karadağlılara yönelik bu savaş, aynı yıl başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda onların Ruslara olan desteğini kırmak ve bölgeyi güvence altına almak için gerçekleşmiştir. Ruslarla yapılacak savaşa katılmak üzere Saraybosna yeniceri ağaları kırk bayrak hazırlayıp yola çıkmış; bölgenin serhat kolundan ise bin iki yüz kişilik bir kuvvet hazırlanıp başlarında Gradiška kapudanı olduğu halde Rusya seferine sevk edilmiştir.¹⁴⁴

Molla Mustafa, 1183/1769-1770'te Hotin Kalesi yetmiş ila yüz bin kadar bir Rus ve Leh gücü tarafından kuşatıldıktan sonra Osmanlı savunması başlayınca, Saray şehrine Osmanlı güçlerinin düşman güçlerini yenmeyi başardığı şeklinde bir haber ulaştığını, ancak ortada bir zafer olmadığını

¹⁴⁰ Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz.; Madelin C. Zilfi, "The Kadizadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul", *The Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 45, 1986, s. 251-269.

¹⁴¹ Kerima Filan, "Religious Puritans in Sarajevo in the 18th Century," *OTAM*, No: 33, Bahar 2013, s. 43-62.

¹⁴² Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 9b, Filan s. 80.

¹⁴³ Christopher Boehm, *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984, s. 39-46.

¹⁴⁴ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 10b-11b, Filan s. 81-83.

sefere katılan askerlerin geri dönmesi neticesinde öğrenildiğini belirtmektedir.¹⁴⁵ Önce zafer haberini kaydeden Molla Mustafa, akabinde haberin yalan olduğunu, Hotin Kalesi kuşatması sırasında çok sayıda İslam askerinin kaçtığını ve başarısızlık üzerine ordu komutanlarından Kahraman Paşa'nın katledilip sadrazamın da azl edildiğini belirtmektedir. Molla Mustafa'nın iddiasına göre yeni sadrazam Moldovan Ali Paşa Hotin'i terk edince düşman askerleri kaleyi zapt etmiştir. Molla Mustafa sadrazamın Bosna askerine izin verdiğini ve ücretlerini de ödeyip memleketlerine gönderdiğini söylemektedir. Ona göre, sulh olmadan askerlerin dönüşü ve paralarının ödenmesi halkın garibine gitmiştir.¹⁴⁶ 1184/1770-1771'de asker yine savaş meydanından firar edip bu şekilde İsmail ve Kulli düşman eline geçmiştir.¹⁴⁷ Neticede Hotin, Bender, İsmail ve Kulli'nin kaybedilmesi Bosna halkında büyük endişelere sebep olmuştur. Molla Mustafa düşmanın Tuna'yı geçmesi durumunda İstanbul'a kadar gidebileceği endişesini dile getirmektedir.¹⁴⁸ Molla Mustafa 1184 ve 1185/1770 ve 1772 yılları arasında Bosna'ya sefere davet yazıları ulaştığını, ancak askerlerin aylıkları gönderilmediği için, fermanla kastedilenin Rumeli askerleri olduğu, Bosna askerlerinin çağırılmadığı iddiasıyla yeniçerilerin sefere gitmediğini belirtmektedir. Ancak benzer bir ferman sipahilere ulaştığında onlar sefere iştirak etmiştir. Düşmanın Vidin'e kadar yaklaştığı haberi geldiğinde bu sefer katılım daha fazla olmuş ve Bosna'dan bin kişilik bir kuvvet harekete geçmiştir.¹⁴⁹

1196/1781-1782'de Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile sınırını teşkil eden Bosna'nın Serhat bölgesinde Avusturyalılar ile bölge halkı arasında çatışma çıkmıştır. Olaylar üzerine Avusturya Devleti Travnik'e elçi gönderip rahatsızlığını bildirmiş; vali Saray şehrinin önde gelenleriyle meseleyi görüştüktan sonra durumu bir rapor olarak İstanbul'a sunmuştur. Ancak Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi valinin yazdıklarını ve Serhatlilerin iddialarını kabul etmemiştir. Molla Mustafa işlerin büyüdüğünü belirterek,

¹⁴⁵ *Age*, Varak 12b, Filan s. 85-86.

¹⁴⁶ *Age*, Varak 12b-13a, Filan s. 85-89. Molla Mustafa azl edilene vezir olarak kaydetmiştir. Ancak kaynaklardan yapılan araştırma Sadrazam Yağlıkcızaâde Mehmed Paşa'nın görevden alındığını ve yerine Moldovan Ali Paşa'nın atandığını göstermektedir. Mesela bakınız: Ömer Bıyık, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 29/2, 2014, s. 509. Molla Mustafa Moldovan Ali Paşa'nın görevini de sadrazamlık yerine vezirlik olarak kaydetmiştir.

¹⁴⁷ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 15b, Filan s. 98.

¹⁴⁸ *Age*, Varak 15b, Filan s. 101.

¹⁴⁹ *Age*, Varak 17a, Filan s. 103.

sonucun ne şekil alacağını kestiremediğini dile getirmektedir.¹⁵⁰ Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki sınırın çok esnek oluşu karşılıklı akınlara imkan vermektedir. Serhat bölgesi olarak adlandırılan sınır hattı, iki imparatorluğun bölgeyi elinde tutma ve korumada karşılaştığı güçlüklerle bağlı olarak kolaylıkla el değiştirebilmekteydi. Bölgedeki seyrek iskan niteliğini aşmak isteyen her iki imparatorluğun çözüm için demografik hareketliliği desteklemesi de söz konusu akınları arttırmaktaydı.¹⁵¹ Avusturyalılar 1202/1787-1788'de Bosna'nın Serhat bölgesine yine saldırdı. Halk büyük bir korkuya kapılmıştı; ancak sonuç korktukları gibi olmadı. Serhat bölgesi halkı çete savaşları düzenleyip karakollarında onları bozguna uğrattı.¹⁵²

Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'na bağlı olarak özellikle Kırım Hanlığı üzerinde oluşturduğu baskılar, çok geçmeden Osmanlı Devleti ile arasında yeni bir savaşa yol açtı. Bu savaşta Avusturya, Rusya ile ittifak yapınca Osmanlı Devleti iki cephede birden savaşmak zorunda kaldı.¹⁵³ Bu süreçte Avusturya'nın 1202/1787-1788'de Dubiçe Kalesi'ni muhasara altına aldığı Molla Mustafa'dan öğrenmekteyiz. Dubiçe kuşatmasını duyan Visoko, Busovaç ve Banaluka halkı ile civardaki Serhatliler kaleye destek için yetişip galip geldiler. Sonrasında Saray askerleri de bölgeye ulaştı; askerler üç-dört ay kadar burada kaldıktan sonra herhangi bir savaş olmadığını görünce çoğu bir şey olmayacağını düşünerek geri döndü. Avusturya tarafı ise askerlerin çoğunun geri döndüğünü, kalanların da hastalıkla boğuştuğunu haber alınca yeniden hücumla geçti ve Dubiçe bu şekilde kaybedildi. Çok sayıda asker şehit olurken, ekserisi Saraylı olan birçok kişi de yaralandı. Molla Mustafa Dubiçe'de bu şekilde yaralanıp sonradan vefat eden sadece Saray'dan yirmi-otuz kişinin olduğunu söylemektedir. Savaşta firarların olduğunu belirten Molla Mustafa bunun sebebinin asker olarak yazıldıktan sonra kimseye harçlık verilmemesine bağlamaktadır.¹⁵⁴

Molla Mustafa Dubiçe bozgunundan daha yeni dönülmüşken bu sefer Novi Kalesi'nin muhasara edildiğine dair haber geldiğini ve sefer zamanı olmadığı için kimsenin gitmek istemediğini belirtmektedir. Molla Mustafa halkta bir suç olmadığını; zira gitmek istenilmemesindeki asıl kabahatin

¹⁵⁰ Age, Varak 41a, Filan s. 164.

¹⁵¹ Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, c. I, s. 145-148; Ahmed S. Aličić, *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Saraybosna, 1996, s. 143.

¹⁵² Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 55a, Filan s. 186.

¹⁵³ Ömer Bıyık, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", s. 510.

¹⁵⁴ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 57a-57b; Filan s. 190-191.

işin başındakilerde olduğunu söylemektedir. 1 Muharrem 1203/2 Ekim 1788’de Novi Kalesi de bu şekilde kaybedilmiştir. Molla Mustafa “balık baştan kokar” atasözünü kullanmakta ve ordunun Una’nın kıyısında uzun süre suların azalması için bekletildiğini; oysa tahtadan yapılacak köprülerle rahatlıkla karşıya geçilebileceğini ifade etmektedir.¹⁵⁵ Aynı tarihlerde Gradiška’nın da istilası haberi gelmiş; bunun üzerine mahalle imamlarından sefere gidecek ve kalacakların defterlerini hazırlamaları istenmiştir.¹⁵⁶ Buşatlı Mahmud Paşa Bosna’ya yardım için tayin olunmuş; o da tahminen on beş bin kadar asker ile Podraşniçe’deki Bosna ordusuna katılmıştır. Molla Mustafa Buşatlı Mahmud Paşa’ya bu dönemde Bosna valiliğinin teklif edildiğini, ancak Buşatlı’nın bunu kabul etmediğini söylemektedir.¹⁵⁷

10. Biyografik Bilgiler

Molla Mustafa’nın mecmuasının ikinci bölümünü oluşturan 58b-98b ile 123a-143c varakları arası, Saraybosna’da Molla Mustafa’nın bazen yakından tanıdığı, bazen de adını bilip vefatını öğrendiği kişiler için 1219/1804-1805’e varıncaya kadar tuttuğu yıllık ölüm kayıtlarından oluşmaktadır. Molla Mustafa ilk kayıta 1171/1757-1758 yılına kadar çevresinden vefat edenlerin toplu listesini sunmakta, akabinde 1171/1757-1758 tarihinden başlayarak her yıl Saraybosna’da bildiği ve duyduğu vefatları isimleriyle zikretmektedir. Yıl tamamlandığında, vefat kaydını düşüğü şahısların toplam sayısını da belirten Molla Mustafa bu tür bir ölüm kaydı oluşturmaktaki amacını, tanıdığı şahsiyetleri hatırd tutmak ve bunu, onların arkalarından rahmet dilemeye bir vesile kılmak olarak belirtmektedir.¹⁵⁸ Listede kadınlara dair düşülen kayıtlar son derece sınırlıdır. Kerima Filan bu durumu dönemin mahremiyet algısına bağlamakta ve toplumda kadınların görülebilirliğine paralel olarak Molla Mustafa’nın gerek eserinde gerekse eserin vefâyât bölümünde kadınların sınırlı yer bulunduğunu belirtmektedir. Molla Mustafa’nın eserinde isimlerine yer verdiği kadınlar kamusal hayatın içerisinde daha fazla yer alan dilenci ve deli kadınlardır.¹⁵⁹

Molla Mustafa yeri geldikçe eserinin ilgili bölümlerinde şahıslara dair biyografik bilgiler sunmakla birlikte, çoğu erkeklerden müteşekkil, yıllık

¹⁵⁵ *Age*, Varak 57b, Filan s. 192.

¹⁵⁶ *Age*, Varak 118b, Filan s. 199.

¹⁵⁷ *Age*, Varak 118b, Filan s. 200.

¹⁵⁸ *Age*, Varak 58b, Filan s. 225.

¹⁵⁹ Kerima Filan, “Saraybosnalı Molla Mustafa’nın Mecmuası Işığında Bir Osmanlının Topluma Bakışı”, (Ed. Hatice Aynur vd), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012, s. 287.

ölüm listesi olarak adlandırabileceğimiz bu bölüm tamamen Molla Mustafa'nın kaydettiği kişilerin isimlerinden, bazen lakap ve mesleklerine dair bilgilerden, bazen de ekonomik durum, dış görünüş, giyiniş tarzı, alışkanlıklar, karakter özellikleri ve ölüm sebepleri gibi detaylardan oluşmaktadır. Bu yönüyle Molla Mustafa'nın zikrettiği sayısız isim, Cornell Fleischer'in "Osmanlı iskeletini, eksikliği çok duyulan ete büründürme, yalnızca kemikleri değil, organları, damarları, duyguları, ritimleri de belirtme, bugün ancak cansız kalıntıları bulunan organik gerçekliği yapılandırma,"¹⁶⁰ olarak ifade ettiği yeni tarih yazıcılığı alanında, klasik tarih kaynaklarını tamamlayan ve başka yerde bulunamayacak detayda bilgiler veren eşsiz bir biyografik bilgi kaynağı sunmaktadır. Bu yönüyle eser, 18. yüzyılda Bosna'da birey algısını, toplumun birey özelinde değer yargılarını ve birey için biçtiği sınırları inceleme imkanı vermektedir. Molla Mustafa'nın eserinden alıntılanmış birkaç örnek, söz konusu ölüm listelerinin 18. yüzyıl Saraybosna'sının insanlarına ve günlük hayatına dair ne zenginlikte bir malzeme sunduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır: "Muyo, mecnun, divane, karnı açuk ve bütün karnı yanmış, giyinmemiş, kürek sakallı idi, sagîr idi, uşaklar bir akçelik sakalından bize ver deyü çağırırlar idi. Ve namaz kılmazdı. Pis gezerdi, piyade başı idi."¹⁶¹ "Molla Bosooğlu, taze, köse sakallı. İslambol'da beş-altı kiselik mal satup akçesin zayı etmekte keyf ve afyona mübtela oldu, vefat şod."¹⁶² "Tanbur Mehmet Başa amma ihtiyar olup vafır fakirlik çeküp kötürüm yatup vefat eyledi; sazlarda gerek yapmak, gerek çalmak, gerek makam bilmek Rumili'de eşi yok idi."¹⁶³ "Yahudi-i meşhur, mütemevvil Çolakoğlu, akıllı bazergan, taundan."¹⁶⁴ "Berber Pojmrda, bekar, ihtiyar, fakir, zelil; dülgerler kethüdası Hasan Ağa anı vafır zaman kahvede hasbi tuttu; tez öldü, çok yatmadı."¹⁶⁵ "Çüçük etmekçi Şolbat, bed-huy; selam verdüğünü kimesne işitmiş yokdur, heman sabul hayr ahşam hayr derdi; tabiatı böyle idi, ihtiyar."¹⁶⁶

Molla Mustafa 1216/1801-1802 senesinde bir felç geçirmiş, bu sebeple vefat edenlerin kim olduğunu sorup öğrenemediğini ve kayıtlarını

¹⁶⁰ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 3.

¹⁶¹ Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 75a, Filan s. 261.

¹⁶² *Age*, Varak 128a, Filan s. 261.

¹⁶³ *Age*, Varak 129b, Filan s. 337.

¹⁶⁴ *Age*, Varak 132a, Filan s. 343.

¹⁶⁵ *Age*, Varak 136b, Filan s. 353.

¹⁶⁶ *Age*, Varak 137b, Filan s. 355.

düşemediğini belirtmiştir. Bu yıla dair düştüğü tek kayıt âmâ Grco Molla Salih'e aittir: "Yirmi avret nikah eyledi; sağlıkta gassal idi; bed huylu idi; âmâ iken bir ihtiyare avret, kulağı pek idi, sağır idi, anı çarşuda elinden tutup gezdürür idi."¹⁶⁷ Muhtemeldir ki bu rahatsızlık Molla Mustafa'nın eskisi gibi kayıt tutmasını engellemiş ve 1217/1802-1803 yılına dair tuttuğu yirmi iki, 1218/1803-1804 yılına dair dört ve 1219/1804-1805 yılına dair on sekiz kişilik ölüm kaydıyla eser, bittiğine dair bir bilgi olmaksızın neticelenmiştir.

11. Sonuç

17. yüzyıl sonunda gerçekleşen ilk toprak kayıplarıyla birlikte 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan dünyayla sınır olduğu coğrafyalar ve özellikle de Bosna kendini bir savunma hattının içerisinde ve zorlu bir yüzyılda buldu. Molla Mustafa'nın 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tutmaya başladığı kayıtlar, bu karışık dönemde halkın günlük yaşayış biçimi, değişen şartların geleneksel yapıyla uyumu ve insanların devlet, şehir, toplum ve ben algısına dair önemli ipuçları vermektedir. Siyasi gücün sultandan siyasi elite ve merkezden taşraya kaydığı, adem-i merkezîyetçi bir yaklaşımın hakim olduğu 17. ve 18. yüzyıllar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezden uzak bölgelerinde yerel ileri gelenlerin gücünün artmasıyla neticelenmişti.¹⁶⁸ Molla Mustafa'nın aktardıklarından Bosna'da bu durumun yansımalarını görmek, valilerin bölgeyi yönetirken karşılaştıkları meselelerden, bölge ileri gelenlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine kadar bunun izini sürmek mümkündür. Bosna gibi büyük bir eyaletin en önemli şehri olan Saraybosna'nın gerek imparatorluk merkezi İstanbul ile etkileşimi, gerekse valilik merkezi Travnik ile ilişkileri, merkez-taşra ilişkileri noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Saraybosna'nın ne kadar güçlü bir sosyal, dini, ticari ve kültürel hayata sahip olduğunu, Molla Mustafa'nın şehrin yapısına dair verdiği bilgiler ve içerisindeki farklı dini grupların birbiriyle olan ilişkilerinden çıkarmak mümkündür.

Padişahların aile bireyleriyle ilgili törenler, bir valinin şehre gelişi sırasında yapılan kutlamalar, dini bayramlarda yaşanan ritüeller, şehrin çeşitli esnaf gruplarının gerçekleştirdiği kuşanma törenleri, evlerde yapılan helva sohbetleri ve insanların seyirlik eğlence olarak algıladığı faaliyetler Bosna'nın belki de yüzyıllardır devam eden geleneksel toplum yapısı-

¹⁶⁷ *Age*, Varak 142b, Filan s. 364.

¹⁶⁸ Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge University Press, New York, 2000, s. 48.

na dair de bilgiler sunmakta, Bosna'da değişen hayat kadar değişmeyen ve geleneksel olanın detaylarına inmemize yardımcı olmaktadır. Dahası bunların imparatorluk merkezindeki kutlamalarla gösterdiği paralellikler, başkentten imparatorluğun uzak eyaletlerine kadar kuşatıcı, geleneksel bir toplum yapısının varlığına işaretler sunmakta ve bunun sınırlarına dair bilgiler vermektedir.

Afetlerden salgın hastalıklara, sosyal huzursuzluklardan savaşlara kadar Bosna halkının mücadele etmek zorunda kaldığı zorluklar ise bu dönemde insanların felaketleri, hastalıkları, isyanları, savaşları ve ölümleri nasıl algıladıklarını ve toplum olarak bunlara ne tür tepkiler verdiklerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Molla Mustafa'nın aktardıklarının izini sürerek Bosna halkının gündelik hayatının rutini kadar, rutini dışındaki meseleleri hakkında bilgi edinebilmekte ve bunlarla ne şekilde başa çıkmaya çalıştıklarını görebilmekteyiz. Eserin içerisinde geçen bin bir çeşit özelliği ile sayısız insan profili ise bize 18. yüzyıl Bosna'sında bireyi tanıma ve kimlikleri dönemin içerisinde bilgilerle yeniden inşa etme noktasında zengin bir külliyat sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aličić, Ahmed S. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Saraybosna, 1996.
- And, Metin. *Kırk Gün Kırk Gece, Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları*, Taç Yayınları, İstanbul, 1959.
- Aruçi, Muhammed. “Saraybosna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 36, 2009.
- Bıyık, Ömer. “Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 29/2, 2014.
- Boehm, Christopher. *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984.
- Donia, Robert, John V. A. Fine. *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed*, Columbia University Press, New York, 1994.
- Emecen, Feridun. “Bosna Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 6, 1992.
- Ercan, Yavuz. “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 1, 1990.
- Eroğlu, Haldun, Güven Dinç, Fatma Şimşek. “Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)”, *Millî Folklor Dergisi*, Sayı 101, 2014.
- Evliya Çelebi. *Seyahatname*, cilt 5, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1315.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kerima Filan, “Religious Puritans in Sarajevo in the 18th Century,” *OTAM*, No: 33, Bahar 2013.
- Filan, Kerima. “Saraybosnalı Molla Mustafa’nın Mecmuası Işığında Bir Osmanlının Topluma Bakışı”, (Ed. Hatice Aynur vd), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012.
- Filan, Kerima. *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa’nın Mecmuası*, Connectum Yayınevi, Saraybosna, 2011.

- Filan, Kerima. "Life in Sarajevo in the 18th Century (According to Molla Mustafa's Mecmua)", (Ed. Vera Costantini, Markus Koller), *Living in the Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, Brill, Leiden ve Boston, 2008.
- Filan, Kerima. "Eğlence Kültür Mirası Olabilir mi? Saraybosna'da XVIII. Yüzyılda Yaşanan Halk Eğlenceleri", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler*, Cilt 3, T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2007.
- Fleischer, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gradeva, Rossitsa. "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoğlu and Rhigas Velestinlis", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, (ed.) Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos, University of Crete, Rethymno, 2007.
- Guer, Jean Antoine. *Moeurs et Usages des Turcs, leur Religion, leur Gouvernement Civil, Militaire et Politique, avec un Abregé de l'Histoire Ottomane*, Paris, Chez Pierre Mortier, Paris, 1747.
- İnalçık, Halil. "Vezir (Osmanlılar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 43, İstanbul, 2013.
- İyiyol, Fatih. "Molla Mustafa Şevki Başeski'nin Rûznâmesi Işığında Saraybosna'da Halk Kültürü (1756-1805)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı 45, 2011.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi I, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 1988.
- Kenanoğlu, M. Macit. "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013.
- Kırımlı, Hakan. "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 25, İstanbul, 2002.
- Kreševljaković, Hamdija. *Kapetanije u Bosni I Hercegovini*, Svjetlost, Saraybosna, 1980.
- Kuzucu, Kemalettin. "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Topumsal Etkileri", *Büyük Osmanlı Araştırması, cilt 5: Toplum*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

- Malcolm, Noel, *Bosnia A Short History*, New York University Press, New York, 1999.
- McCarthy, Justin. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878", *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, (ed.) Mark Pinson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994.
- Mujezinović, Mehmet (ed.). *Mula Mustafa Ševki Bašeskija, Ljetopis (1746-1804)*, Veselin Masleša, Saraybosna, 1968.
- Nagata, Yuzo. *Materials on the Bosnian Notables*, Hakuei Printing, Tokyo, 1979.
- Özgür, Hüseyin, Sedat Azaklı. "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2001.
- Paić-Vukić, Tatjana. "Mecmua İncelemelerinin Sınırları ve Olanakları: Bosna Mecmualarına Bir Yaklaşım", (Ed. Hatice Aynur vd), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012.
- Panzac, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Sel Turhan, Fatma. *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyân (1826-1836)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sezer, Hamiyet. "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, No: 29, Ankara, 1997.
- Sučeska, Avdo. "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Sayı 37, 1987.
- Şen, Ömer. *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Zens, Robert. "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807", *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, (ed.) Jane Hathaway, University of Wisconsin, Wisconsin, 2002.
- Zilfi, Madelin C. "The Kadizadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul", *The Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 45, 1986.

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Hatt-ı Hümayun (BOA HAT) 429/21888,
21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.

Saraybosna Sicilleri, Defter 65, s. 21.

Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği

Ali BAŞARAN¹

Öz

Siyasi ilişkiler ile kültürel ilişkiler arasındaki etkileşime sosyal bilimlerin hangi dalının odaklanması gerektiği belirgin değildir. Uluslararası İlişkilerin Gelenekçi Gerçekçi kuramından vatandaşlar arası kültürel ilişkileri anlamlandırması beklenmezken, Eleştirel kuramdan umulur. Makalede Çarlık ve SSCB devirlerinde siyasi ilişkiler ile kültürel ilişkiler arası etkileşim özetlenip, etkileşim Yeltsin döneminde açıklanıyor. Yeltsin döneminde kültürel ilişkiler beş farklı tipte kategorize ediliyor. Yeltsin döneminde kültürel ilişkilerin serbestleştiğine ve özel kişilerin etkisinin arttığına vurgu yapılıyor.

Anahtar kelimeler: *Rusya, Türkiye, kültürel ilişkiler, Yeltsin dönemi, siyasi ve kültürel ilişkilerin etkileşimi.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İşletmecilik, alibasaran3@hotmail.com

Cultural Relations-Political Relations Interaction: The Case of Turkish-Russian Relations

Abstract

There is lack of clarity as to which branch of social sciences ought to focus on the interaction between political and cultural relations. While the Classical Realist theory of International Relations is not expected to explain cultural relations between citizens, such expectation is expected of the Critical theory. After summarizing interactions between cultural and political interaction during the time of Tsardom and the USSR, an explanation is presented as regards Turkish-Russian interaction in Yeltsin's era. Cultural relations during Yeltsin's leadership is divided into five different types. It is asserted that, during this time, cultural relations between the parties were becoming free, while the impact of private establishments and private persons was rising in the Yeltsin era.

Keywords: *Russia, Turkey, cultural relations, Yeltsin's era, interaction of cultural and political relations.*

1. Giriş

Bu makalenin amacı kültürel ilişkilerin siyasi ilişkilere² etkisi ile siyasi ilişkilerin kültürel ilişkilere etkisini araştırmaktır. Bu etki Türk-Rus kültürel ilişkileri örneğinde izlenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu-Rusya Çarlığı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği-Türkiye kültürel ilişkileri kısaca özetlendikten sonra Yeltsin dönemine yoğunlaşmaktadır. Yeltsin döneminde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile Rusya Federasyonu vatandaşları arasında kültürel ilişkiler açıklanıp kültürel ilişkiler ile siyasi ilişkiler arasındaki etkileşimin ortaya çıkartılması hedeflenmiştir.

Kültürel ilişkiler resmi ve özel olarak ikiye ayrılabilir. Resmi yetkililerce düzenlenen ve maliyeti kamu kaynaklarından karşılanan kültürel faaliyetler resmi kültürel ilişkiler kapsamında değerlendirilebilir. Gerçek kişiler ile özel hukuk tüzel kişilerinin (dernek, vakıf, federasyon, konfederasyon, sendika vb.) düzenlediği ve maliyetini karşıladığı kültürel faaliyetler ise özel kültürel ilişkiler kapsamına alınabilir. İki ülke arasında siyasi sorunlar ortaya çıkınca resmi kültürel faaliyetler yönetimce kolayca yavaşlatılmakta ya da dondurulabilmektedir. Resmi yetkililer özel kişilerin kültürel faaliyetlerine siyasi sorunun tırmanması durumunda müdahale etmektedir.

Uluslararası ilişkiler araştırmaları 1990'lı yıllara kadar çoğunlukla Gelenekçi Gerçekçi kuramın önerdiği yöntemlere göre yapıla geldi. 1990'lı yıllara kadar Osmanlı-Çarlık ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)-Türkiye ilişkileri, Gelenekçi Gerçekçi kuramın araştırmalara yansımaları nedeniyle siyasi sorunlar ve güvenlik yönünden ele alındı. Osmanlı-Çarlık ve SSCB-Türkiye ilişkilerinin iktisadi ve kültürel yönüne fazlaca değinilmedi.³

Osmanlı devrinde başlayıp cumhuriyet devrinde devam eden yöneticiler marifetiyle devletin ve toplumun yenilenmesi (Nizam-ı Cedid) sürecinin, yöneticilerin toplum kültürünü dönüştürme politikasının bir benzerinin Rus Çarlığı ve SSCB'de görüldüğü malumdur. Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB yöneticilerinin hedeflediği toplum (maksatlı hedeflenen toplum,

² Dış politika, dış ilişki alanları için bkz. <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-ve-dis-ekonomik-iliskilerin-yonetimi.tr.mfa> Erişim: 08 Mart 2016.

³ Ali Başaran, "Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri", (Ankara Üniversitesi, 2013), s. 2-3.

teleolojik toplum⁴) farklı olduğundan yurt içine ve yurt dışına yönelik kültür politikaları da farklılaştı. Yeltsin döneminde Rusya’da ve Türkiye’de kısmen toplumların belirlediği, hedeflediği yöneticiler işbaşındaydı.

Makaleyi hazırlarken, Yeltsin dönemi Türkiye-RF kültürel ilişkileri öncelikle hangi anabilim dalının inceleme alanında yer almalı sorularını kendime cevaplandırma gereğini duydum. İki ülke vatandaşları arasında bir ilişki türünü⁵ ele aldığımı düşündüğümünden “Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği” başlıklı bir makalenin Uluslararası İlişkiler anabilim dalının kapsamında olduğunu düşünmem gerektiğini sanıyordum. Ancak Uluslararası İlişkiler bölümlerinde Siyasi Tarih, Uluslararası Hukuk, Uluslararası İlişkiler bilim dalları yer almakta⁶ ve bu disiplinde genelde uluslar arasındaki ilişkileri resmi görevlilerin planlayıp, yönetip ve uyguladığı öğretilmektedir. Öğrencilere, bir devletin yetkililerinin egemenlik alanı dışına ilişkin politika ve uygulamaları Uluslararası İlişkiler biliminin araştırma alanını oluşturduğu anlatılmaktadır. Bu şekilde kabul edildiğinde RF-Türkiye vatandaşları arasındaki ilişkiler Uluslararası İlişkiler anabilim dalının inceleme alanına dâhil değildir. Oysa RF-Türkiye siyasi ilişkilerinin anlamlandırılabilmesi için diğer ilişki türlerinin (iktisadi, kültürel) seyrinin bilinmesi gerekmektedir. Siyasi, iktisadi, kültürel ilişkiler etkileşim halindedir. İktisadi ilişkiler arttıkça, kültürel ilişkilerin de arttığı görülür. Dış ticaret, yatırımlar, nakliyat, turizm, müteahhitlik hizmetleri nedeniyle muhatap ülkede konaklanan, yaşanan gün sayısı artmaktadır. Konaklanan, yaşanan gün sayısı artınca muhatap ülkeye, diline, vatandaşlarına, yaşamına, değerlerine, el sanatlarına, vd. ilgi artmaktadır.

İktisadi ilişkilerin muhatap ülkede bir süreliğine ya da sürekli yaşamayı gerektirmesinden dolayı muhatap ülkede bir topluluk (Levantenler benzeri, koloni, diaspora, lobiler) oluşur. Oluşan bu topluluk geldikleri ülke ile yaşadıkları toplum arasında iletişim vasıtası (köprü) olmaya başlar. Oluşan topluluk bir süre sonra kendi arasında gönüllü kuruluşlar şeklinde (dernek, vakıf, birlik ya da elektronik topluluklar) teşkilatlanır. Bu topluluğun ihtiyaçları karşı ülke yetkililerini harekete geçirir. Topluluk hem

⁴ Falih Rıfıkı Atay, Kurtuluş, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7. A. Afetinan, M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1971, s. 81.

⁵ Uluslararası ilişki türleri üçe ayrılabilir: siyasi, iktisadi, kültürel, bkz. Başaran, “Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri”, s. 1.

⁶ http://www.politics.ankara.edu.tr/?bil=bil_icerik&icerik_id=266&menu=0&ens_birim=2400, Erişim: 6.7.2015.

vatandaşı oldukları hem yaşadıkları ülke yetkililerini etkilemeye başlar. Topluluk anavatanları ile iktisadi ilişkilerini sürdürürken iktisadi ilişkilerin zarar görmemesi için iki ülkede de lobi faaliyetlerinde bulunmaya başlar. Binlerce yıldır bu sürecin yani ticaretin, iktisadi ilişkilerin toplumlar arasında kültürel etkileşime aracılık ettiği görülür. Osmanlı tarihinde Levantenlerin kültürel ilişkilerdeki işlevleri incelendiğinde, günümüzde Türkiye'deki Ruslar ya da Rusya'daki Türklerin işlevleri arasında çok büyük farkın olmadığı⁷ iktisadi ilişkilerdeki artışın kültürel ilişkileri de artırma sürecine ivme kazandırdığını Yeltsin döneminde Türkiye-RF ilişkilerinde de gözlüyoruz.

2. Kültürel İlişkiler ile Siyasi İlişkiler Etkileşimi, Kültürel İlişkiler ve Barış

Kültürel ilişkiler ile siyasi ilişkiler etkileşimini Eleştirel kuramın ele aldığı görülür. Robert Cox'a göre teori daima birileri ve bazı amaçlar içindir.⁸ Uluslararası sistemde anarşi ve güç gibi sabit unsurlar olduğu fikrine karşı çıkan Eleştirel kuram, barışın insan topluluklarının ortak hareket etmesiyle sağlanabileceğini varsaymaktadır. Eleştirel kurama göre mevcut dünya düzenindeki siyasi ve ekonomik yapılar yegâne seçenek değildir ve sorgulanmalıdır. İnsanın özgür düşünmesi ve ülkeler arasında hareket etmesiyle barışın önündeki yapısal engeller kaldırılabilir. Nitekim Eleştirel kuram çizgisinde geliştirilen yaklaşımlar, uluslararası barışın temelinde bireyin özgürleşmesi ve toplumlar arası diyalogun sağlanmasıyla tesis edilebileceğini ileri sürmektedir. Eleştirel kurama göre özgürleşen birey uluslararası barışın sağlanmasında, korunmasında sivil toplum kuruluşları ve sosyal hareketler üzerinden etkili olabilir.⁹

Topluluklar arası iletişim eksikliği pek çok durumda tarafların daha kolay çatışmaya girmesine yol açar. Etkileşim halinde olan toplumlar ise süreç içinde birbirine karşı daha barışçıl hareket eder. Diyalog, toplumların birbirini tanımasına ve karşılıklı fikir alış-verişine zemin hazırlar. Toplumlar düzenli iletişim halinde kaldıkça, muhtemel anlaşmazlıkları giderebilecek ortak bir uzlaşma kültürü meydana gelir. Eleştirel bakış açısı,

⁷ Muharrem Yıldız, "İzmir Levantenleri Üzerine İnceleme", Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, No. 13, (Kış 2012), s. 39, 53.

⁸ Robert W. Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory," *Neorealism and Its Critics*, (ed.) Robert O. Keohane, Columbia University Press, New York, 1986, p. 207.

⁹ Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, "Barış Kavramına Teorik Yaklaşımlar Ve Küresel Yönetişim", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, No. 23, (Bahar 2013), s. 70-71.

toplumların üzerinde uzlaşma sağladığı bir değerler dizisinin ortaya çıkabileceğini ve bu değerler eşliğinde toplumlar arası barışın kalıcı niteliğe kavuşacağını varsaymaktadır.¹⁰

Eleştirel kuram barış için toplumlar arasında iletişime önem verirken Rus-Türk tarihine baktığımızda genelde toplumların erişim, temas, iletişiminin yöneticilerin denetiminde olduğunu görüyoruz. Osmanlı-Çarlık devrinde, Türkiye-SSCB devrinde, Türkiye-RF devrinde kültürel ilişkiler incelendiğinde sadece Gorbacov'la başlayan dışa açılma ile birlikte, Yeltsin dönemi ve sonrasında Türklerin ve Rusların Eleştirel kuramın öngördüğü şekilde ferdi özgürleşip, iletişim ve diyalogun başladığını gözlemliyoruz. Osmanlı-Çarlık devrinde, Türkiye-SSCB devrinde yöneticilerin kültürel ilişkilere müdahale ettiği aşikârdır.

Türkiye-SSCB devrinde hem Türkiye Cumhuriyeti¹¹ hem de SSCB ferdi özgürlükleri kısıtladı. SSCB tüm dünya ile kültürel ilişkileri devlet eliyle düzenlediğinden vatandaşlarının serbest temaslarına Gorbacov dönemine kadar müsaade etmedi.¹² Atatürk cumhuriyeti yöneticileri ise mükemmel vatandaş yetiştirme politikası (modern, komünist olmayan) nedeniyle SSCB kültür politikalarına temkinliydi. 1945'te Türkiye, SSCB'den talepleri nedeniyle uzaklaşp Batıya yöneldi. Yöneticiler eliyle Türk toplumu, SSCB ve komünizm aleyhine yönlendirildi. Yetkililer Türkiye toplumunu SSCB kültür ürünlerine, eserlerine, fikirlerine kapattı. Gorbacov dönemi ve sonrasında SSCB'nin dağıtılmasıyla toplumlar arası ilişkilerin, kültürel alışverişin önü açıldı. Yeltsin döneminde Moskova Büyükelçisi Bilgin Unan bu durumu teyit etti: “*Şimdi kim nasıl bağırırsa bağırsın, Duma'nın Jeopolitik Komitesi'nde ne derlerse desinler işler yürüyor. Çünkü Rusya dünyaya açık bir toplum oldu. Bu sayede barış oluyor, karşılıklı tehdit ve riskler ortadan kalkıyor.*”¹³

1996'da toplumlar arası kültürel alışverişin 1945 sonrası oluşturulan olumsuz önyargıları izale edeceği düşüncesi ortaya çıktı. Moskova Büyükelçisi Bilgin Unan bu durumu şöylece özetledi:

¹⁰ Andrew Linklater, “The Achievements of Critical Theory,” *International Theory: Positivism & Beyond*, (ed.) Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p. 281-282.

¹¹ Ender Kâmil Boyacı, “Atatürk Ve Hukuksal Pozitivizm”, *Yargıtay Dergisi*, No. 1-2, (Ocak-Nisan 1981), s. 58.

¹² Zekeriya Tüysüz, *Siyaset Teorisinde Mükemmeliyetçilik*, Liberte Yayınları, Ankara, 2009, s. 86.

¹³ Bilgin Unan, “Doğru Yoldayız”, *Avrasya İşbirliği Dergisi Perspektif*, Kasım 1996, (1996), s. 8.

“Türkiye ile Rusya arasında, bunların ötesinde ve üstünde çok olumlu ilişkiler var. Ben bunları ‘insani ilişkiler’ olarak tanımlıyorum. Çünkü bu ilişkiler, bizim hükümetlerimizden çok daha fazla, halklarımızı bir araya getiriyor. Hatta halkımızın ilişkileri, hükümetimizin ilişkilerinin önüne geçmiş durumda. (...) Bunu bana St. Petersburg’un eski belediye başkanı Anatoliy Sobçak söyledi. ‘1991’de Rusya’dan bir kişinin serbestçe İstanbul’a gideceğini söyleseler havsalam almazdı. Oysa 1995 yılında sadece St. Petersburg’dan 200 bin kişi gitti’ dedi. Yani çok önemli gelişmeler oldu.”¹⁴

3. Osmanlı-Çarlık Devri Kültürel İlişkileri

Osmanlı tarihi boyunca Karadeniz çevresinde ticaret ve savaşlar mal, para, bilgi, kültür akımını beraberinde sürükledi. Çarlık ve Osmanlı toplumları arasında kültürel etkileşim tüccarlar, esirler, seyyahlar ve hacılar vasıtasıyla sağlandı. Tüccarlar Osmanlı-Rus diplomatik ilişkilerinin kurulmasına konu oldu. Rus Çarı III. İvan’ın II. Beyazıt’a 31 Ağustos 1492’de yazdığı mektubun¹⁵ içeriği Rus tüccarların Osmanlı ülkesinde uğradığı muameleye ilişkindi. Tüccarların yanında esirler de kültürel etkileşime vesile oldu. Şöyle ki; Moskova ile barışçı ilişkilerin son bulduğu 1512’den sonra Rusya’yı {NOTE:hummer}a Tatar akınları süreklilik kazandı. Sadece 1606-1617 yılları arasında Rusya’dan 100.000 esir alındığı ve çoğunun Kefe yolu ile Türkiye’ye sevk olunduğu hesaplandı. Esir azat etmek sevap sayıldığından bir süre sonra esirler Müslüman topluma hür vatandaşlar olarak katıldı. Gelen esirlerin çoğunluğu Slav olduğundan bu tarihi olgu Türk ve Slav halklarının birbirine karışmasına da yol açtı.¹⁶

Tüccar, esir, seyyah, hacılardan başka basılı eserler vasıtasıyla da kültür alış verişi oldu. Yazılı kültür ve edebiyat alanındaki ilişkilerinin tarihi neredeyse üç yüzyıldır. Rusya’da Türkiye’ye dair ilk çalışmalar 18’inci yüzyılın başında yayınlandı.¹⁷ Ruslar daha önce Türkler hakkında Rus seyyahların ve hacıların seyahatnamelerinden ve sefaretnamelerden bilgi ediniyorlardı. 1700’lü yılların ilk yarısında Osmanlılarla ilgili kitapların

¹⁴ “Doğru Yoldayız”, s. 8.

¹⁵ Metin için bkz. İlyas Kara, <http://ismailguler.files.wordpress.com/2010/07/enver.pdf>, Erişim: 22.4.2015 ya da “Basmacılık Hareketinde Enver Paşa’nın Rolü”, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. Ek 1.

¹⁶ Halil İnalık, “Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700”, Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, 12-14 Aralık 1992, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 27.

¹⁷ Vera Feonova, “Rus-Türk Edebiyat İlişkileri”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, No. 35, (2003), s. 19.

yayınlanmasıyla kitabî bilgiler de edinilmeye başlandı. 1724’de I. Petro Türkçeyi öğretmek amacıyla 14-15 yaşlarındaki delikanlıların İstanbul’a gönderilmesine dair bir emir çıkardı, aynı yıl açılan Bilimler Akademisi Türkiye hakkında telif ve tercüme kitaplar yayınlamaya başladı.¹⁸ Türk masalları, hikâyeleri, destanları, bilmeceleri Rusçaya çevrildi. Türk atasözleri ve özdeyişleriyle tanışmaya başlayan Rusya halkları bunların kendilerinininkine ne kadar çok benzediğine her defasında hayret ettiler. Yunus Emre, Mihri Hatun, Nefi, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Celalettin Rumi’nin eserleri Rusçaya çevrildi.¹⁹

Osmanlılar ise 1800’lü yılların ilk yarısında Ruslar hakkında yayınlanan kitaplardan bilgiler edinmeye başladılar. Başka dillerden çevirilerle dolaylı bilgiler alındı. Türkler ve Ruslar birbirlerinin dilini bilmediklerinden 1800’lü yıllarda Fransızca görüşme ve bilgi alma dili oldu. 1829’da Türkiye’de Kaster’in²⁰ “İmparatoriçe Katerina Tarihi” kitabı, 1877’de ise Vizantel’in “Asya’da Çernyayev” adlı Rus korkusu veren kitabı, 1870’lerin ikinci yarısında Ahmet Mithat’ın Fransız kaynaklarından da yararlanarak yazdığı “Rusya Tarihi” kitabı basıldı.²¹

1886’da Griboyedov’un “Akıldan Belâ” oyununu Rusçadan Türkçeye Mizancı Murat Bey çevirdi. Tercüman Murat Bey Rusya’da okuduktan sonra Türkiye’ye göçen bir Dağıstanlı idi. Jöntürk hareketine de aktif katılan²² Mizancı Murat Bey, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü koruyabilmesi için Rusya’nın ya da İngiltere’nin mandası altına girmesinin en uygun yol olduğunu yazıyordu.²³ 1889’da Stokholm’de Şarkiyatçıların uluslararası kongresine Petersburg Şarkiyatçıları Derneği fahrî başkanı olarak katılan Kontes Olga Sergeyevna Lebedeva, orada Ahmet Mithat ile tanıştı. Lebedeva, Ahmet Mithat’ın yardımıyla Türkiye’de Puşkin, Lermantov ve Tolstoy’un kitaplarını tercüme etti, ayrıca “Rus Edebiyat Tarihi” adlı kitapçığı yazıp yayınladı.²⁴

¹⁸ Svetlana N. Uturgauri, “İki Kültürün Teması”, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, 12-14 Aralık 1992, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 83.

¹⁹ Feonova, “Rus-Türk Edebiyat İlişkileri”, s. 19.

²⁰ Fransa’nın Rusya Elçisi Mösyö Kaster, mütercim, divan tercümanı Yakovaki Efendi, Hicri 1244.

²¹ Uturgauri, “İki Kültürün Teması”, s. 81-82.

²² “İki Kültürün Teması”, s. 82.

²³ Altan Aykut, “Türkiye’de Rus Dili Ve Edebiyatı Çalışmaları Rus Edebiyatından Çeviriler (1884-1940) ve Rusça Öğrenimi (1883-2006)”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 46, No. 2, (2006), s. 10.

²⁴ Uturgauri, “İki Kültürün Teması”, s. 83.

Türkiye’de Rus klasik edebiyatının tercümeleri, Puşkin, Gogol, Turgenyev, Çehov, Gorki’nin kitapları çok eskiden beri bilinmektedir. Üstelik kimi zaman Rusya’da kitapların basımından kısa bir süre sonra Türkçe tercümeleri yayınlandı. Örneğin Gorki’nin “Ana” romanı Rusya’da 1906-1907 yıllarında yayınlanırken, Türkçe tercümesi ise 1908 yılında basıldı.²⁵

Gordlevski, aşırı görüşler bir tarafa bırakılacak olursa, her şeye rağmen II. Meşrutiyet döneminde Rusya’yla bir yakınlaşma görüldüğünü söyler. İstanbul’da Türk-Rus komitesi kurulmuş, Rusça kursları açılmış, Rusya’ya geziler düzenlenmesi, eğitim amacıyla gençlerin gönderilmesi planlanmıştı. Osmanlı devlet adamlarından Hilmi Paşa ve Mahmut Esad Rusya’ya giderek Osmanlı Devleti’nin iyi niyetini göstermek istemişlerdi. Lakin V.A. Gordlevski, iki ülke arasında kültür ilişkileri zayıf olduğu için, siyasi ilişkilerin birden düzelmesinin güç olduğunu, her iki tarafta da yabancılaşma ve güvensizliğin egemen olduğunu belirtti. V.A. Gordlevski’ye göre, Rusya’yla yakınlaşmayı isteyen sesler, buna karşı çıkanlara kıyasla kısık kaldı.²⁶

Yazılı eserler yoluyla kültür alışverişinden çok daha fazlası Bolşeviklerden kaçıp Osmanlı topraklarına sığınan Beyaz Ruslar vesilesiyle gerçekleşti. Rusya’daki iç savaşla birlikte tahminen 2 veya 3 milyon kişinin 1917-1920 yılları arasında yurtlarından ayrılmak zorunda kaldığı düşünülmektedir. Rus mültecilerin²⁷ bir kısmı Osmanlı topraklarında bir süre konakladı. 1919’da soyluların gelmesiyle²⁸ başlayan kitlesel mülteci akını, 1920’de Beyaz Ordu mensuplarının gelmesiyle ve aynı yılın sonunda da her gruptan Rus’un İstanbul’a akınıyla devam etti.²⁹ Kimi kaynaklara göre, İstanbul’a gelen Beyaz Rusların sayısı 200.000’i buldu. 1930’ların sonuna doğru çoğu çeşitli ülkelere gitmişti. İstanbul’da Beyaz Rusların günlük ha-

²⁵ Feonova, “Rus-Türk Edebiyat İlişkileri”, s. 19.

²⁶ Aykut, “Türkiye’de Rus Dili ve Edebiyatı Çalışmaları Rus Edebiyatından Çeviriler (1884-1940) ve Rusça Öğrenimi (1883-2006)”, s. 11.

²⁷ Beyaz Ruslara ilişkin belgelerde “mülteci” kullanıldığından Bülent Bakar’ın “mülteci” tabirini tercih ettiği görülür, bkz. Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. XI-XII.

²⁸ Svetlana Uturgauri Beyaz Rusların 1918’de gelmeye başladıklarından söz açar Svetlana Uturgauri, “Beyaz Ruslar Ve Kemalist Türkiye”, 38. ICANAS : (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 11-15 Eylül 2007, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2009, s. 3249.

²⁹ Ruslar Türkleri kendilerine yanlış tanıtan siyasetçilere lanet etmekteydiler. Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, s. 48.

yata etkisi 1940'a kadar devam etti. 1920 ile 1924 yılları arası Beyaz Rus etkisinin en çok hissedildiği yıllardı.³⁰

Beyaz Ruslarla birlikte yaşayan, çalışan İstanbullular onları tanıma fırsatı buldu. 1920 başlarında gelen binlerce Beyaz Rus 1919'da gelenler gibi zengin değildi. Bir an önce iş bulup, çalışmaları gerekiyordu. Rus Ticaret Odası iş idaresi tesis etti ve çok sayıda mülteci kayıt oldu. İçlerinde ziraat uzmanı, hayvan bakıcısı, mühendis, elektrikçi, makinist, şoför, hukukçu, banka memuru, muhasip gibi meslek mensupları vardı. 1920 sonbaharında gelen üçüncü dalga iltica bir öncekinden daha büyük ve daha yoksuldu. Yoksulluk nedeniyle basında ilan vererek iş arayan üniversite mezunu ve birkaç dil bilmesine rağmen herhangi bir işte çalışmaya razı olanlar, piyanistler, yabancı dil dersi vermek isteyen öğretmenler, doktorlar görüldü. İstanbul'daki Türk ve Levanten aileleri yabancı dil bilen çok sayıda mürebbiyeyi ve profesyonel müzisyeni öğretmen olarak işe aldı. Yine yoksulluk nedeniyle mültecilerin beraberinde getirdikleri müşterisi olabilecek eşyalar satılıyordu. Beyaz Rusların sattığı eşyalar vasıtasıyla halk Rus sanatını, eşyalarını tanıma imkânı doğdu. Vrangeli Ordusuyla iltica eden subayların bazıları beraberinde getirdikleri silah ve askeri malzemeleri kaçak satmaya başladılar. 1922'de bazı mağazalarda tamamen Rus malları satılmaktaydı. Satılan mallar arasında mücevherler, gümüş işler, biblo eşyalar, kürkler ve porselenler bulunmaktaydı.³¹

Beyaz Ruslar İstanbul'da aç kalmamak için her türlü işte çalıştı. Seyyar satıcı, tamirci, şoför, fotoğrafçı, abajurcu, seyis, hamal, garson, hizmetçi olan subaylar, generaller, prenseslerin durumu trajikti. Çiçek Pasajının ismi buranın önünde çiçek satan Beyaz Rus kadınlarından kalmadır. Her türlü lükse sahip aristokrat Rus kadınları, Beyoğlu'nda garsonluk yaptı, daha az şanslıları ise kokain satıp, kendilerini pazarladı.³²

Çanakkale'nin Gelibolu ilçesine yerleştirilen Ruslar ayakkabı ve giysi tamir atölyeleri açtı, terzihane kurdu, liman ve fırın işletti, şehrin su şebekesini tamamen elden geçirdi. Askeri okullar kurarak burada hızlıca askeri derslere başladı, öksüz çocukların bakımı için yuvalar (kreşler) kurdu. İlk başlarda paralarının Osmanlı topraklarında geçmemesi sebebiyle Gelibolu ormanlarından ilçeye odun taşıyıp gelir sağladıkları da oldu. Yöre halkına

³⁰ Fatih Özdemir, "İstanbul'dan İnsan Manzaraları: Türk Romanı'nda Beyaz Ruslar", Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences, C. 8, No. 2, (2011), s. 216.

³¹ Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, s. 158-165.

³² Özdemir, "İstanbul'dan İnsan Manzaraları: Türk Romanı'nda Beyaz Ruslar", s. 218.

sporu sevdiren, spor müsabakaları tertip ederek gençleri spora teşvik ettiler. 800 kitaplı bir kütüphane de kurdular.³³

Rusların bir kısmı sanat ve yayın faaliyetlerine başladılar. İstanbul'daki Ruslar bale-sanat okulları, yazlık sinema işletti, amatör tiyatro oyunları vb. pek çok faaliyette giriştiler. Gazete ve dergi çıkarmaya İstanbul'a ve Gelibolu'ya gelir gelmez başladılar. 1920-1922 yılları arasında Gelibolu'da çıkan gazete ve dergilerden bazıları; "Lepta Artillerista", "Konstantinovets", "Luç", "Ogni", "Şakal", "Eşafot", "Gallipoli" idi. Kısa bir süre sonra Ruslar ile Türkler arasında dostluk ortamı oluştu. Rusça sözcükler Türkçede, Türkçe sözcükler Rusçada gündelik dilde kullanılır oldu. Şehirlerde Rusça tabelalar ve kartvizitler dikkat çekmeye başladı. Evlerden Rusça şarkılar, konuşmalar yükselmekteydi hatta Ruslar yaşadıkları evlerin duvarlarına anayurtlarının manzaralarını dahi çizdiler. İstanbul azınlıkları ile olan ilişkileri için aynı şeyleri söyleyebilmek mümkün değildi. Ermenilere mesafeli dururken, Yahudilere temas etmediler.³⁴ Rus mültecilerin İstanbul'a getirdikleri yenilikleri Zafer Toprak şöyle tasvir etti:

*"Çoğu üzerinde ne varsa öylece kaçtığından pislikten, sefaletten bitleniyor. Bu nedenle kadınlar saçlarını kökünden kesiyor; ne buldularsa başlarına geçiriyorlar. ... Ahali Rus kadınların saç biçimini moda belliyor: "Rus başı" adıyla kısa kesilmiş saç revaç buluyor. Dersaadet hanımefendileri bu zavallı göçmenlerin rengarenk örtülerini de taklit ediyorlar. Omuzları yırtık elbiseler çabucak moda oluyor. ... Plaj modasını Rus göçmenler getiriyor. Yüzyıllardır denizden kaçan İstanbul halkı bu kez "Fülürye"ye koşuyor. Burada yarı çıplak Rus dilberleri denize giriyorlar. Eskiden, tarihi çınarlar ve memba suları ile meşhur Fülürye'ye fülürye kuşunu dinlemeye giden halk bu kez deniz banyosu yapıyor. Bu arada "Fülürye" Rus şivesi ile Florya'ya dönüşüyor. Mahremlik giderek kalkıyor; Türk kadınları için de açılma devri başlıyor."*³⁵

Fikret Adil ise aldığı bir haberi aktardı:

"... Geleneksel İstanbul ailelerinden büyük savaşın sarsıntularından kurtulabilmiş olanlar; bu Beyaz Rus "Harem"inin kollarına düştü, orada eridi, bitti. Bu saldırının mahvettiği bir genç tanırdım. Son lirasını harca-

³³ Umut C. Karadoğan, "İşgal Döneminde İstanbul Ve Gelibolu'da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu", Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, No. 57, (2011), s. 149.

³⁴ "İşgal Döneminde İstanbul Ve Gelibolu'da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu", s. 149.

³⁵ Tülay Alim Baran, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXII, No. 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım, 2006).

dıktan sonra aklı başına geldi. Geldi mi dersiniz? Hayır. Aklını tamamen kaybetti ve servetini eriten, kendini büyük düşes diye tanıtan çok güzel bir kadını vurmaya üzere olduğunu haber aldım."³⁶

Fatih Özdemir ise Jak Deleon'dan aşağıdaki satırları aktardı:

*"Takma ben modasını İstanbul'da yayanlar ve dantelli ipek mendillere parfüm damlatma modasını icat edenler de Beyaz Ruslardır. ... 'Monokl' modasını İstanbul'a Almanlar getirmiş, Beyaz Ruslar yaygınlaştırmıştır."*³⁷

4. Türkiye-SSCB Kültürel İlişkileri

Türkiye-SSCB kültürel ilişkilerinin iki başlık altında ayrılması yararlıdır. Atatürk döneminde kültürel ilişkiler SSCB'nin Türkiye'ye rejim ihracına karşı temkinli ancak, hem türü hem de yoğunluğu fazladır. II. Dünya Savaşı sonrası kültürel ilişkiler siyasi sorunlar nedeniyle (SSCB'nin talepleri ve Soğuk Savaş) durduruldu. 1965'den sonra az da olsa başlayıp sürdürüldü.

4.1. Atatürk Dönemi

SSCB'nin ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulması sürecinde bile yetkililer arasında kültürel ilişkilere yönelik adımlar atıldı. RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) hükümeti ile yapılan bir anlaşmaya göre yardım ve danışmada bulunmak üzere Aralık 1921 ile Ocak 1922 döneminde Ukrayna hükümetinin askeri-diplomatik misyonu Türkiye'de bulundu.³⁸ S. İ. Aralov Nisan 1922'de seyyar basımevi ve sinema teçhizatının alınması için Türk ordusuna 20.000 Lira hibe etti.³⁹ III. İcra Vekilleri Heyeti (Ankara hükümeti) ile diplomatik misyonun başında bulunan M. V. Frunze arasında kültürel ilişkileri başlatma teşebbüsü oldu. TBMM eğitim bakanı, Türk gençlerini Rusya'daki yüksek öğrenim müesseselerine göndermek istediklerini Firunze'ye ve Arlov'a bildirdi.⁴⁰ SSCB'nin ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmaları sürecinde 19 yaşında iken 1921 başında Moskova'ya giden Nazım Hikmet 1924'te Türkiye'ye döndü. Na-

³⁶ "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı".

³⁷ Özdemir, "İstanbul'dan İnsan Manzaraları: Türk Romanında Beyaz Ruslar", s. 217.

³⁸ Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, http://www.turkey.mid.ru/20-30gg_t.html, Erişim: 24.7.2015.

³⁹ http://www.turkey.mid.ru/20-30gg_t.html, Erişim: 24.7.2015.

⁴⁰ Raşid Tacibayev, "Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler", Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), 14-15 Mayıs 2010, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 152-153.

zım Hikmet'in sonraki yıllarda seyahatleri devam etti, Sovyet yazarlara ve edebiyat sevenlere Türk edebiyatını ve yazarlarını anlattı.⁴¹

SSCB kültürel ilişkileri tamamen devlet eliyle yürütüldüğünden dış siyasi ilişkilerden ayrışamadı. SSCB, Batılılarca tecrit edildiğinden kültürel ilişkileri dış dünya ile irtibat kurma aracı olarak gördü ve zamanla kültürel ilişkiler SSCB'nin dış politikasının ayrılmaz bir parçasına dönüştü. SSCB'nin kültürel ilişkilerindeki temel amacı komünist fikirlerin yayılması ve benimsenmesiydi. SSCB, komünist fikirlerin Türkiye Cumhuriyetinde uygulanmasına çabaladığında büyük tepki gördü.⁴² Batı medeniyetinin norm ve değerlerini kabul eden Atatürk ve destekçileri Bolşeviklerin dünya sistemi kurulması konusundaki planlarını kesinlikle desteklemediler. Atatürk döneminde kültür ve spor temsilcileri bir araya gelse de her iki taraf devlet yetkililerinin halklar arasında geniş ilişkiler için olanaklar sağlama konusundaki isteksizliğini gizleyemedi.⁴³

Çarlık ve SSCB, Osmanlı ve Cumhuriyet yöneticileri toplumu şekillendirmeyi denediler. III. Selim ile birlikte süregelen modernleşme sürecinin siyasi tezahürü olan Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlıdan miras kalan aydın-bürokrat despotizmi kültürde de etkisini sürdürdü. Aydınlanmacı despotizm toplumun gelenekle ilişkisini koparmaya yöneldi.⁴⁴ SSCB ve Türkiye'de sanat, yöneticileri ve uygulamalarını meşrulaştırma aracı haline getirildi. SSCB'de 1930'ların başında Komünist Parti güdümünde bir sanat akımı olan Sosyalist Gerçekçilik⁴⁵ resmi sanat anlayışı olarak benimsendi. Sanat hem proleter toplumun yaşantısının konu edildiği hem de hedef olarak görülen komünist toplumun propagandasının yapıldığı ideolojik aygıt haline geldi. Sanatçıların hangi konuları işleyip hangi biçimleri kullanılacakları belirlendi, belirlenen kalıplara uymayan sanatçılar yasaklama, sansür ve sürgüne tabi tutuldu. Türkiye'de ise Mustafa Kemal başta olmak üzere devlet adamları ve bürokratlar sanata inkılâpları halka be-

⁴¹ Feonova, "Rus-Türk Edebiyat İlişkileri", s. 20.

⁴² Tacibayev, "Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler", s. 149-150.

⁴³ Mihail Meyer, "XX. Yüzyılın Sonunda Rusya ve Türkiye", *Avrasya İşbirliği Perspektif*, No. 20, (1999), s. 42-43.

⁴⁴ Hasan Bülent Kahraman, "1999-2009: Türkiye'de Kültürün Siyaseti, Siyasetin Kültürü", 1999-2009: Türkiye'de Kültürün Siyaseti, Siyasetin Kültürü, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, s. 2-3.

⁴⁵ Leyla Tağızade, "Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, No. 4, (2006), s. 8.

nimsetmekte faydalanılacak bir aygıt, toplumu dönüştürücü yeni bir ulus (Türk) kimliğinin oluşmasının aracı görevi yüklediler.⁴⁶

Atatürk döneminde Türkiye-SSCB kültürel ilişkileri yetkililerce organize edildi. SSCB, Türkiye’deki rejimi kendi menfaatine, en azından zarar vermeyecek doğrultuya çekmeye çabaladı. Bu bağlamda Atatürk döneminde Sovyet sanatçıları Türkiye’ye en çok 1925-1935 yılları arasında geldi. Muhsin Ertuğrul 1925’te Moskova’ya davet edildi.⁴⁷ M. Ertuğrul Rus temaşasını, sinema yapıtlarını ve yönetmenlerini tanıdı.⁴⁸ 1925-1935 arasında tiyatro, sinema gibi geniş kitlelere hitap eden sanat dallarında dine kapalı bir tavır konulmuştu. Ağustos 1925’te Moskova’da kurulan VOKS (Tüm Birlik Toplumunun Yabancı Ülkelerle Kültürel İşbirliği-Всесоюзное общество культурной связи с границей, ВОКС) teşkilatı vasıtasıyla kültürel ilişkiler yürütüldü. Bu teşkilat SSCB kültürel ilişkilerini SSCB dış politikası araçlarından biri haline getirdi. VOKS başkanı Olga Kameneva, M. Kemal’in eşi Latife Hanımla mektuplaşıyordu.⁴⁹

Türkiye’nin Latin harflerini kabulünde 1926’da düzenlenen Bakü Türkoloji Kongresinin etkisi oldu. Bu kongrede Türk ve Sovyet bilim adamları Türk halklarının dilleri konusunda birlikte çalışmaya karar verdiler. Bu kongreyle SSCB’deki Türk Sovyet Cumhuriyetleri 1926’da, Türkiye ise 1928’de Latin harflerine geçti.⁵⁰ 1927’de Moskova ile Ankara arasında radyo iletişimi tesis edildi. Aynı yıl ilk Sovyet film festivali düzenlendi.⁵¹

Dostluğun simgesi ve SSCB ile Türkiye arasında yeni tip ilişkilerin oluşturulması ve geliştirilmesine yönelik ilk adımların atılmasına yönelik olarak Atatürk’ün talimatıyla 1928’de İstanbul’un Taksim Meydanında heykel kompozisyonu dikildi. Kompozisyonda milli kurtuluş hareketinin

⁴⁶ Yalçın Lüleci, “Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği Arasındaki Sanatsal İlişkiler: “Ankara: Türkiye’nin Kalbi” Belgeseli Örneği”, İnsan ve İnsan, No. 2, (2014), s. 42-43.

⁴⁷ Raşid Tacibayev, *Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 181.

⁴⁸ Emine İnanır, “Türk Sinemasında Rus Etkisi (1920-1940)”, Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (14-15 Mayıs 2010) I. Çalıştay Bildirileri, 14-15 Mayıs 2010, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 177.

⁴⁹ Tacibayev, “Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler”, s. 159-161.

⁵⁰ “Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler”, s. 164.

⁵¹ Rusya Federasyonu’nun Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği, Yeni Rusya Ve Yeni Türkiye İşbirliğinin İlk Adımları (1920-1930’lu Yıllarda Rus Türk İlişkileri) Rusya Federasyonu İle Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilerin Kuruluşunun 90. Yıldönümü Münasebetiyle, Rusya Federasyonu’nun Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği, Ankara, s. 13.

kahramanları ile aynı safta tasvir edilen RSFSC'nin tam yetkili temsilcisi S. İ. Aralov'un figürü vardı.⁵² 1933'de N. Zarhi ve S. Utkevich "Türkiye'nin Kalbi Ankara" filmi çekti.⁵³

Atatürk döneminde Türk ve Sovyet yazarları tanıştı. 1934'te Sovyet yazarlarının ilk kongresine Türkiye'den davet edilen Yakup Kadri ve Falih Rıfkı Atay konuşmacı olarak katıldı.⁵⁴

Türk yetkililerini SSCB ile kültürel ilişkilerde en çok ilgilendiren Türkoloji idi. Mart 1933'te M. Kemal'in isteği üzerine Prof. N. Ya. Marr ve R. L. Samoyloviç Türkiye'ye geldi. Sovyet Türkologları Türkçenin Arapça ve Farsça'dan arındırılması için dil komisyonunun çalışmalarına iştirak ettiler. 18 Ağustos 1934'teki II. Dil Kurultayına meşhur dilbilimciler iştirak etti. Bu yıllarda Türkiye, Türk soydaşlarının yaşadığı SSCB ile hasmane ilişkiler yerine kültürel ve ekonomik ilişkileri artırmanın yararlı olacağını idrak etmişti. 1930'lu yılların ikinci yarısında SSCB'de yaşayan Türk soydaşları nedeniyle Batı'nın Türkiye'yi SSCB'ye kışkırtacağı düşüncesi doğdu. 1937-1938'de Türk cumhuriyetlerindeki bazı aydınlar öldürüldü⁵⁵, 1940 başından itibaren Sovyet Türk cumhuriyetlerinin Latin harflerinden Kril harflerine geçirildi.⁵⁶

4.2. II. Dünya Savaşından SSCB'nin Dağıtılışına Kadar

Atatürk dönemi sonrasında II. Dünya Savaşının getirdiği besbelli güvensizlik, savaş sonrasında ise 1960'lı yılların ortalarına kadar devam eden karışıklık, kültürel ve diğer alanlardaki ilişkilerin hacminin önemli ölçüde daralmasına neden oldu.⁵⁷ 1944'deki siyasi gerilimle birlikte 1944'ten itibaren Çarlık ve SSCB devri eserleri kütüphane ve kitapevlerinden toplanmaya başlandı.⁵⁸ SSCB tehdidi Molotov'un 19 Mart 1945 günü saat 15.00'da Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e Sovyet Hükümeti adına metnini verdiği bildiri ile başladı. SSCB'nin 8 Ağustos 1946'da aslını Türk

⁵² Pyotr Stegny, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde 85. Yıl", *Most*, No. 6, (2005), s. 10.

⁵³ Yeni Rusya ve Yeni Türkiye İşbirliğinin İlk Adımları (1920-1930'lu Yıllarda Rus Türk İlişkileri) Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilerin Kuruluşunun 90. Yıldönümü Münasebetiyle, Rusya Federasyonu'nun Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği, s. 13.

⁵⁴ Feonova, "Rus-Türk Edebiyat İlişkileri", s. 19-21.

⁵⁵ Öldürülen aydınlarla ilgili olarak bkz. Enver Altaylı, Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

⁵⁶ Tacibayev, "Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler", s. 168-172.

⁵⁷ Meyer, "XX. Yüzyılın Sonunda Rusya ve Türkiye", s. 42-43.

⁵⁸ Tacibayev, *Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 218.

Dışişlerine, suretini İngiltere ve ABD'ye verdiği nota ile tehdit sürdü. 1946 sonbaharında Kafkasya'da 190.000, Bulgaristan'da 90.000 yığılan Sovyet askeriyle tırmandı.⁵⁹ SSCB tehdidi siyasi ilişkileri -3, askeri hazırlıkların başlaması seviyesine, kadar indirdi.⁶⁰

1945 ve 1946 yıllarında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin tehditleriyle karşı karşıya kalması Türkiye'yi Batı'ya yöneltti, SSCB Türkiye'yi Batılıların kurduğu bütün siyasi, askeri, iktisadi kuruluşlara katılmaya itti.⁶¹ SSCB tehditleri sürecinde Türkiye yöneticileri ABD ve taraftarlarında artan komünizm düşmanlığından yararlanmak istediler. SSCB yöneticileri ise 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman mesajını Kongreye gönderince, SSCB radyo ve basını Türkiye'nin ABD kontrolüne girdiği yolunda ısrarlı ve hiç de nazik olmayan yeni bir kampanya başlattılar.⁶²

II. Dünya Savaşı öncesindeki temkinli dostluğun yerini 1945-46'da husumet aldı. Bu nedenle yöneticiler Türk halkını komünizme karşı hazırlandılar. Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki komünizm aleyhine bir fetva verdi ve komünizmin ne Müslümanlarla, ne de Müslümanlık ile ilgisi olmadığını, komünistliğe karşı gelebilecek en kudretli silahın ise iman ve ruh kuvveti olduğunu vurguladı.⁶³ 1950'li yıllarda toplumda Sovyet tehdidine karşı ABD'nin Türkiye'nin güvencesi olduğu fikri oluşturuldu. ABD hükümeti Sovyet karşıtı filmlere kaynak aktardı, destekledi.⁶⁴

Soğuk Savaşla birlikte Türkiye, SSCB hakkında bilgileri ve yorumları Batıdan almaya başladı. Soğuk Savaş ile birlikte SSCB ile Türkiye arasında "demir perde" çekildi. Toplumlar arasında doğrudan bağlantı yoktu. Batı aracılığıyla dolaylı bilgiler edinilmeye başlandı. Hâlbuki yüzyıllarca kültürel alışverişe Ermeniler ve diğer azınlıklar ile tüccarlar aracılık etmişti.⁶⁵ Türkiye, Batılı NATO ortakları arasında filizlenen Sovyetolojiyi geliştirmedi. SSCB'nin ise Türkiye uzmanlarının (yani casusların) sayısı, ABD,

⁵⁹ Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 276-306.

⁶⁰ Bkz. Ek 1: Siyasi ve kültürel ilişki türlerinin kartezyen koordinat sistemindeki yeri.

⁶¹ Vefa Kurban, "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, No. 28, (Bahar 2014), s. 255.

⁶² Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 308.

⁶³ Kurban, "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", s. 261.

⁶⁴ Şadi Can Saruhan ve Ata Özdemirci, "Kurum, Ürün ve Marka İmajının Oluşmasında Popüler Kültürün Yeri ve Önemi: Çok Partili Dönemin Yükselen Sektörleri Üzerine Geçmişe Yönelik Bir İnceleme (1950-1980)", 11. Türkiye Yönetim Organizasyon Kongresi, Afyon, 2003, s. 9.

⁶⁵ Mischa Gabowitsch, "Rusya İle Türkiye Arasında Kültürel Bir Mavi Akım Olmayışının Nedenleri," 21.12.2005, <http://www.eurozine.com/articles/2005-12-21-gabowitsch-tr.html>, Erişim: 28.4.2005.

Latin Amerika ya da Arap ülkeleri konusundaki sınırlı sayıda uzmanla karşılaştırıldığında bile mütevazıydı. Kültürel alışveriş tek tük-daha çok Rusçadan Türkçe'ye yapılan-edebi çeviriler ve yazarlar ile eleştirilenlerin resmi makamlarca onaylanmış nadir ziyaretleriyle sınırlı kaldı.

Stalin'in ölümünden/öldürülmesinden (?) sonra SSCB taleplerinden resmen vazgeçse de kültürel ilişkilere yöneticiler müsaade etmedi. Atatürk dönemi sonrası Türk ve Sovyet yazarları arası mübadele 25 yıldan fazla bir süre sonra 1965'te başladı. Moskova'da 1965'te yapılan Asya ve Afrika yazarlar seminerine Türkiye'den katılım oldu. 1965'ten SSCB'nin dağılmasına kadar SSCB'yi 70'den fazla Türk yazarı Türkiye'yi ise 50'den fazla Sovyet yazarı ziyaret etti.⁶⁶ Bu nadir ziyaretlere ancak siyasi iradenin seçtiği ve müsaade ettiği yazarlar iştirak etti. Türk ve Sovyet toplumlarının doğrudan temasları olmadığı için, halklar siyasi iradece yürütülen propagandalar çerçevesinde karşı tarafı algıladılar. 1980'li yıllarda toplumların karşılıklı algılayışlarını Hakan Aksay şöyle özetledi:

*"Eylül 1981'de Sovyetler Birliği'nde öğrenime başladığım sıralarda ortalıkta pek Türk yoktu. Sınıf arkadaşlarım Türkiye'nin haritadaki yerini bilmezdi. Daha yaşlı olanlar, "ABD'nin sadık müttefiki" dedikleri Türkiye'den geldiğim için benimle konuşurken ihtiyatlı davranırlardı. Komşu olmamıza karşın bilinmez ve uzak ülkelere özgü silik bir izlenimimiz vardı. "Aa, hiç Türk görmemiştin" cümlesini çok sık duyurdum."*⁶⁷

Turgut Özal'ın dışa açık ekonomi politikası beraberinde SSCB ile artan iktisadi ilişkiler kültürel ilişkilerin de artmasına aracılık etti. 18 Eylül 1984 tarihli doğal gaz anlaşması⁶⁸ uzun süreli iktisadi bağlar yanında kültürel bağlantılara da yol açtı. Doğal gaz anlaşmasından 2 ay sonra 26 Aralık 1984'de SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Uzun Vadeli Ticaret ve Bilimsel-Teknik İşbirliği Programı imzalandı. Doğal gaz anlaşmasında bedelin %70'ini mal ve hizmetlerle ödeme kolaylığı tanındığından Türkiye'den önce SSCB'ye sonra RF'ye işçi hareketi doğdu. 1990'da iki ülke arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmek üzere "Kültürel İşbirliği Anlaşması" imzalandı.⁶⁹ 15 Ocak 1991'de ise SSCB Devlet Komitesi ile TÜBİTAK arasında 26 Aralık 1984 anlaşmasının yaşama geçirilmesine yönelik

⁶⁶ Feonova, "Rus-Türk Edebiyat İlişkileri", s. 19-21.

⁶⁷ Hakan Aksay, "Türk İmajı: Dün, Bugün... Yarın?", *Avrasya İşbirliği Perspektif*, No. 3-4, (Mayıs 1997), s. 3.

⁶⁸ Anlaşma metni için <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18598.pdf>, Erişim: 4.8.2015.

⁶⁹ Turan Aydın, Olgan Bekar, ve Okan Korkmaz, *Türkiye'nin Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri*, TESEV, Ankara, 1997, s. 83.

1991-1992 yıllarında Bilim ve Teknik Alanında Alınacak Önlemler Programı imzalandı. SSCB tarafından imzalanan anlaşmalar “SSCB’nin devam eden devleti”⁷⁰ RF’ye devroldu.⁷¹

5. Türkiye-RF Kültürel İlişkileri

Türkiye’de yöneticiler Türk halkını Gorbaçov dönemine kadar SSCB rejimi ve toplumuna karşı yönlendirdiler, SSCB rejimi ve toplumu düşmanlaştırıldı. Gorbaçov döneminde toplumlar arası ilişkiler başlayınca Türkler Rusların yöneticilerce anlatıldığı kadar kötü olmadığını anladılar. Aynı şekilde Ruslar da Türklerin anlatılandan farklı olduğunu gördüler.

SSCB ve Türkiye yönetim için vatandaş yetiştirme politikası uyguladı. SSCB yönetimi uygulanan iktisadi politikalarla uyumlu, Sovyet cumhuriyetleri halklarından Sovyet yurttaşı yetiştirmeye yönelik kültür politikası uyguladı. Benzer şekilde Türkiye’de Özal dönemine kadar yöneticiler cumhuriyet tarihi boyunca “modern Türk vatandaşı” (Şarklı bir toplumdaki Garplı bir topluma dönüşüm) oluşturulmaya çabaladı.⁷² Modern Türk vatandaşını oluştururken SSCB’nin kullandığı yöntemlerden etkilendi. Atatürk döneminde yönetime yakın Falih Rıfkı Atay kültür politikası önerilerinde bulundu:

Atay’a göre, inkılabın ruhu aynen Sovyet Rusya’da olduğu gibi güzel sanatların her türü kullanılarak canlı tutulmalıdır. Başta kitap, dergi ve gazete gibi basılı malzemeler olmak üzere, resim, müzik, heykel gibi sanat dalları ile radyo gibi modern cihazların inkılabın hizmetine sunulması gerektiğine dikkat çeken Atay’ın kendisi de özellikle gazete üzerinden inkılap ruhunun canlı tutulması için çabalar. ... Atay’a göre, halkın Kemalizm’in prensipleri doğrultusunda inşası bağlamında son derece etkili olan, aynı zamanda inkılabın canlılığını ve dinamizmini koruyacak propaganda araçları devletin denetiminde belli kanunlar çerçevesinde tek elden kontrol edilmelidir.⁷³

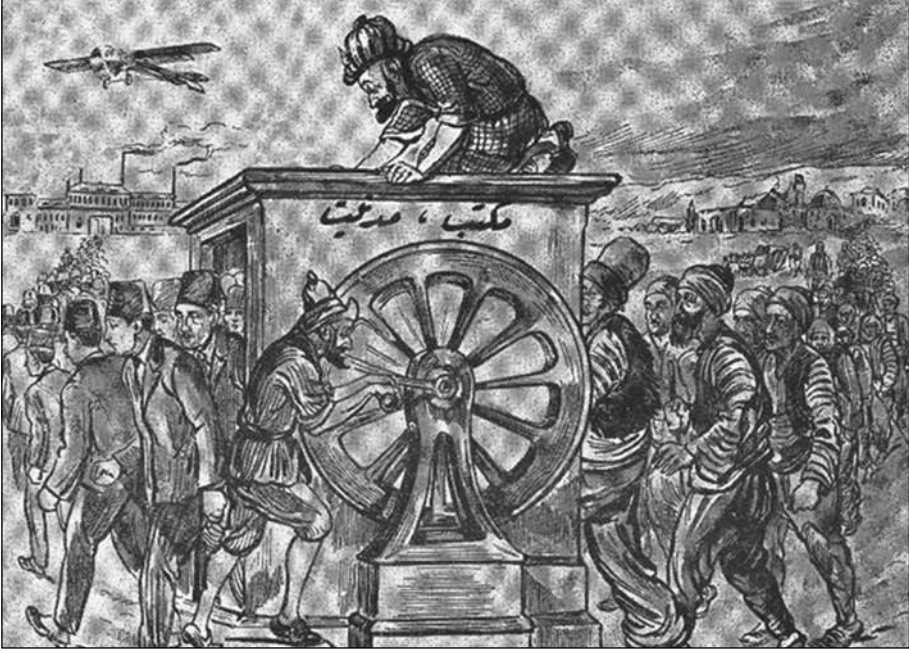
⁷⁰ SSCB’nin dağıtılması sürecinde SSCB’ye haleflik ve “SSCB’nin devam eden devleti” karmaşası için bkz. Başaran, “Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri”, s. 17-19.

⁷¹ M.S. Medvedev, “Rusya ve Türkiye Bilimsel İşbirliğinin Geleceği”, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, Ankara, Türk Tarih Kurumu 1999, s. 215.

⁷² Halkın inkılâp ideolojisi doğrultusunda işlenememesinin en büyük sakıncasının “eski rejime bağlanmış olan sağ” tarafından etki altında bırakılması olduğunu belirten Atay, Kemalist kadronun ilk görevinin bu duruma engel olmak olduğunu vurgular.” Funda Selçuk Şirin, “Ulus Devlet İnşasında Bir Aydın: Falih Rıfkı Atay”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. 10, No. 1, (2010), s. 146.

⁷³ “Ulus Devlet İnşasında Bir Aydın: Falih Rıfkı Atay”, s. 147.

Karikatür 1: Evvela bu makineden geçmek lazım

KARAGÖZ– Çevir Hacivat çevir, bu makine işledikçe milletin gözü açılacak, cehaletten, sefaletten, felaketten kurtulacak, millet bak yeniliğe, terakkiye [ilerlemeye] alışıyor. Ha koluna, buduna kuvvet, çevir Hacivat çevir! (Makinenin üzerinde “Mektep, medeniyet” yazıyor.)⁷⁴

Kaynak: Karagöz, 25.5.1925, http://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/karikaturlerle-cumhuriyet-tarihi,I-qommxT2EK_YwFZVKhqMw/zp3g3d-r7Ey_0ACMDnUznA, Erişim: 25.7.2015.

Türkiye-RF kültürel ilişkileri, SSCB-Türkiye kültürel ilişkilerinden birçok yönüyle farklılaştı. Öncelikle SSCB'nin dağıtılması sonrası artık Sovyet yurttaşı yetiştirme politikası sona erdi. Aynı şekilde 1990'lı yıllarda Türkiye'de Kemalizm gerilediğinden yönetim marifetiyle Kemalist Türk vatandaşı yetiştirme politikası geriledi. Her iki ülkede de özel kişilerin toplumlarının kültürüne etkisi, katkısı arttı.

⁷⁴ Turgut Çeviker, *Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi (1923-2008)*, 1. Cilt-Tek Parti Dönemi ve Demokrat Parti Dönemi (1923-1960), NTV Yayınları, İstanbul, 2012, Karagöz, 25.5.1925, http://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/karikaturlerle-cumhuriyet-tarihi,I-qommxT2EK_YwFZVKhqMw/zp3g3d-r7Ey_0ACMDnUznA, Erişim: 25.7.2015.

SSCB resmi kurumları dış dünya ile kültürel ilişkileri planlayıp yürütmüştü. SSCB’de rejimden bağımsız dernekler, özel işletmeler, özel şirketler bulunmadığından, vatandaşların özgürce yurt dışına çıkışı kısıtlandığından, vatandaşlar rejimin izin verdiği ölçü ve sıklıkta kültürel münasebet kurulabildi. SSCB sonrasında RF’de ise dernekler, vakıflar, özel şirketler, vatandaşlar kültürel ilişkilerde bağımsız rol almaya başladılar.

Bülent Aras ve Vügar İmanov, Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki kültürel ilişkileri yorumladılar. Onlara göre, Rusya’da çalışan binlerce Türk işçi, Türkiye’ye gelen milyonu aşkın Rus turist kültürel etkileşim yaşadı. Kültürel ilişkileri Türk müteşebbislerin Rusya’da açtığı okullar ve evlilikler çerçevesinde değerlendirdiler. Akademik çevrelerde ise yoğun temasın başlamadığını belirttiler.⁷⁵ Türk-Rus siyasi ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde ilerlemesi için toplumların tarihten gelen negatif algısının değişmesi gerektiğini savundular. Aras ve İmanov tarihten gelen bir mirasa Yevgeniy Bahrevski’ye atıfla açıklık getirdiler: “Türk” sözcüğü Rusça’da küfür olarak kullanılıyor ve “ahmak” sözcüğünün tam karşılığı olmasa da, biraz alık bir insanı tanımlıyor. Bir işi “Türk gibi yapmak” o işi anlaşılmaz, acayip bir şekilde, alıkça yapmak anlamına geliyor.⁷⁶

SSCB ile 1990’lı yıllar öncesi Türkiye’de kültür politikalarının planlama şekli benzeşiyordu. SSCB rejiminin uygun görmediği haber, bilgi ve yorumlar SSCB vatandaşlarına ulaşmazdı. SSCB vatandaşlarına ulaşan Türkiye hakkındaki haber, bilgi ve yorumlar rejimin politikasıyla uyumluydu. SSCB’de hem yurt içi hem yurt dışı haberleşme, iletişim ve neşriyat faaliyetleri devlet eliyle yürütülürken RF’de özel kişiler de bu faaliyetleri yürütmeye başladı. Türkiye’de Temmuz 1993’e kadar radyo ve televizyon yayıncılığı devlet tekelindeydi. Batı görüntülü ve sesli eserleri TRT yayınlarıyla vatandaşlara eriştirilirken TRT (dolayısıyla toplum) SSCB eserlerine kapatıldı. Gazete ve dergiler de SSCB’den ziyade Batı yanlısı haber ve fikirlerle doluydu.

5.1. Rusya Federasyonu ile Türkiye Arasında Kültürel Anlaşmalar

SSCB’nin son yıllarına kadar kültürel ilişkiler siyasi iradenin denetimi altında gerçekleştirildi ya da hiç gerçekleştirilmedi. RF’nin bağımsızlığıyla birlikte özel kişiler ve sivil toplum örgütleri kültürel ilişkilerin tarafı oldular.

⁷⁵ Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez bir Türk vatandaşı, Mehmet Togaçar, 31 Mart 1993’de tezini tamamladı.

⁷⁶ Bülent Aras ve Vügar İmanov, “Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği,” *Radikal Gazetesi*, No. 12.9.2004.

Yeltsin döneminde kültürel ilişkileri konu edinen birkaç anlaşma imzalandı. Çok taraflı, hükümetler arası, kurumlar arası ve RF'nin bir cumhuriyeti olan Başkurdistan Cumhuriyeti ile anlaşmalar imzalandı. Bu anlaşmalardan ilki 6 Temmuz 1992'de imzalanan RF Kültür Bakanlığı ile TC Kültür Bakanlığı arasında işbirliği protokolüydü.⁷⁷ 30 Eylül 1992'de TÜBİTAK ile RF Teknolojik Bilimler Akademisi arasında işbirliğini öngören bir anlaşma imzalandı.⁷⁸ 6 Mart 1993'de tarafları arasında Türkiye ve RF'nin daebulunduğu Kültür, Eğitim, Bilim ve Enformasyon Alanlarında İşbirliğine İlişkin Karadeniz Sözleşmesi imzalandı.⁷⁹ RF-Türkiye kültür ilişkilerinin hukuki temelini 19 Temmuz 1994'te imzalanan hükümetler arası kültür ve bilim alanında işbirliği anlaşması oluşturdu.⁸⁰ Anılan anlaşmanın 22'nci maddesi uyarınca kültür, eğitim, bilim, gençlik ve spor alanlarında mübadele programlarının taraflarca hazırlanması öngörüldü. 2 Kasım 1994'te TC Milli Eğitim Bakanlığı ile RF Yüksek Öğrenim Devlet Komitesi Arasında İşbirliği Anlaşması imzalandı. 28 Ağustos 1995'te Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Arasında Silahlı Kuvvetler Personel Ailelerinin Sosyal ve Kültürel Amaçlı Mübadelesine İlişkin Protokol,⁸¹ 07 Haziran 1996'da Ufa'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Başkurdistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticari-Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İşbirliği Anlaşması imzalandı.⁸² 1996 yılından itibaren Rusya Devlet yükseköğrenim kuruluşlarında eğitim görmek üzere Türkiye'ye 15 kişilik burs kontenjanı verildi, ayrıca çok sayıda Türk öğrenci Rusya'da paralı eğitim görmekteydi.⁸³ Yükseköğrenim gören öğrencilerden çoğunun kendi imkânları ile eğitim alması devletin kültürel ilişkilerde özel kişilerin gerisinde kaldığının bir göstergesi sayılabilir.

⁷⁷ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1992/temmuz1992.htm>, Erişim: 18.5.2009.

⁷⁸ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1992/eylul1992.htm>, Erişim: 18.5.2009.

⁷⁹ Anlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?3620>.

⁸⁰ Anlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?3675>.

⁸¹ Anlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2411>.

⁸² Anlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2599>.

⁸³ Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, "Rusya İle Türkiye Arasında Kültür Alanındaki İlişkiler", http://www.turkey.mid.ru/relat_4_t.html, Erişim: 24.7.2015.

Türkiye-RF kültürel ilişkileri 5 ana başlık altında ele alınacaktır: eğitim, sivil kuruluşlar, yayınlar, haberleşme ve iletişim, turizm ve kültür.

5.2. Eğitim

5.2.1. Resmi Eğitim Faaliyetleri

2 Kasım 1994'te Milli Eğitim Bakanlığı ile RF Yüksek Öğrenim Devlet Komitesi Arasında İşbirliği Anlaşması imzalandı.⁸⁴ 1996 yılından itibaren Rusya devlet yüksek öğrenim kuruluşlarında eğitim görmek üzere Türkiye'ye 15 kişilik burs kontenjanı verildi, ayrıca çok sayıda Türk öğrenci Rusya'da paralı eğitim görmekteydi.⁸⁵ 1994'te TC Moskova Büyükelçiliğinin bağlı birimi olarak eğitim müşavirliği açıldı.⁸⁶ 2 Kasım 1994 tarihli antlaşmanın tatbikiyle ilgili Moskova Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliğinin 16 Ekim 2000 tarihli raporunda Türkiye-RF eğitim ilişkileri ele alındı. Raporda tahsis edilen araştırma bursları ve kullanım durumu ilk başlığı oluştuyordu.

Tablo 1: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Tarafından Rusya Federasyonu'na Tahsis Edilen Araştırma Bursları ve Kullanım Durumu

Yıllar	Tahsis edilen burs sayısı	Kullanılan burs sayısı
1996-1997	5	1
1997-1998	5	-
1998-1999	5	2
1999-2000	5	-
2000-2001	5	2

Kaynak: T.C. Moskova Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği, "Türkiye-RF Eğitim İlişkileri", 2000, s.1.

⁸⁴ Anlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2631>.

⁸⁵ "Rusya İle Türkiye Arasında Kültür Alanındaki İlişkiler", http://www.turkey.mid.ru/relat_4_t.html, Erişim: 24.7.2015.

⁸⁶ <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx> Erişim: 9.3.2016.

Tablo 2: Rusya Federasyonu Tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Emrine Tahsis Edilen Bursların Sayısı ve Kullanım Durumu

Yıllar	Lisans	Araştırma	Toplam	Kullanılan Burs Sayısı
1996-1997	10	5	15	3
1997-1998	10	5	15	-
1998-1999	10	5	15	5
1999-2000	10	5	15	1
2000-2001	10	5	15	9

Kaynak: T.C. Moskova Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği, “Türkiye-RF Eğitim İlişkileri”, 2000, s. 1.

Raporda tahsis edilen bursların tam olarak kullanılamamasının nedenleri üç alt başlık altında toplanmaktaydı. İlki tahsis, duyuru ve değerlendirilmede gecikmelerdir. İkincisi tahsis edilen burs aylığının yetersizliği nedeniyle Türkiye’den yeterli sayıda başvuru olmamasıdır, (RF’nin verdiği aylık burs, lisans öğrencilerine 167 Ruble, araştırma ve doktora öğrencisine ayda 417 Ruble, T.C. Hükümetinin ise araştırma bursu olarak Rus öğrencilere 50 milyon TL ödediği belirtilmekteydi). Üçüncüsü RF yetkililerince, Türkiye’den bursa aday gösterilen öğrencilerin başvuru belgelerinin incelenmesi sonucunda, bazı adayların durumlarının burs şartnamesine uymadığı gerekçesiyle başvurularının reddedilmesidir.

Tablo 3: RF Bünyesinde Bulunan Cumhuriyetlere Hükümetimizce Tahsis Edilen Bursların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Burs sayısı
1996-1997	188
1997-1998	183
1998-1999	188
1999-2000	129
2000-2001	128

Kaynak: T.C. Moskova Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği, “Türkiye-RF Eğitim İlişkileri”, 2000, s. 2.

Dördüncü başlık, “Rusya’da ve Türkiye’de verilen diploma, derece ve unvanların denklik işlemleri” idi. 1999-2000 öğretim yılı sonu itibariyle (02/06/2000) T.C. Moskova Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği’nde kayıtlı öğrenci sayısının 793 olduğu bildirilmekteydi. Öğrencilerin öğrenim gördükleri alanlara göre dağılımı ise şöyleydi; %32’si fen, %22’si sosyal, %41’i dil, %5’i diğer. “Rusya Federasyonu’nda öğrenim gören öğrencilerin en önemli sorunlarının başında diploma denkliği işlemleri gelmektedir” ifadesi raporda yer edildi.⁸⁷

SSCB sonrası RF ile birlikte iki ülke arasında ilişkiler gelişti, Türkiye’de Rus edebiyatından sonra Rus diline karşı da büyük bir ilgi uyandı, üniversitelerde yeni Rus dili ve edebiyatı bölümleri açıldı: İstanbul Üniversitesi (1990), Selçuk Üniversitesi (1992), Erciyes Üniversitesi (1993), Gazi Üniversitesi (1995), Fatih Üniversitesi (1996).⁸⁸

5.2.2. Türk Özel Eğitim Kurumları

Yeltsin döneminin ilk yıllarından itibaren Türk özel eğitim kurumları faaliyetlerine başladı. RF ile iktisadi ilişkilerdeki artış RF’de Türk ailelerin yaşamaya başlaması eğitim ihtiyaçlarını doğurdu. Özel kişilerce kurulan eğitim kurumlarına Moskova Büyükelçiliği destek verdi. Bu kurumların Türkiye-RF ilişkilerini uzun dönemde olumlu etkileyeceği, Türkiye’nin RF’de tanıtımına olumlu katkısı olacağı düşüncesi hâkimdi.⁸⁹ RF tarafı, Türk özel eğitim kurumlarını Pan-İslamcılığın ve Turancılığın tezahürü olarak algıladı.

RF’de 1990’lı yılların ilk yarısından itibaren kurularak, faaliyete geçen Tolerans, Ufuk, Serhat, Çağ, Ertuğrul Gazi, Türk Dünyası Araştırmaları ve Toros isimli vakıf ve şirketlere bağlı 1’i ilkökul, toplam 28 özel okul, bir üniversite bölümü (pedagoji) ve 6 dil-kültür merkezi vardı. Söz konusu okullar RF’deki diğer okullarla karşılaştırıldığında eğitim düzeyi yüksek ve araç gereç bakımından hayli donanımlıydı. Bu kurumlarda toplam 4.362 öğrenci eğitim görmekteydi. Söz konusu okullarda yabancı dil olarak İngilizce ve Türkçe okutulmaktaydı. Türkçe dersleri haftada 7 ila 10 saat civarındaydı.⁹⁰

⁸⁷ T.C. Moskova Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği, “Türkiye-Rf Eğitim İlişkileri Raporu”, 16.10. 2000, s. 2.

⁸⁸ Aykut, “Türkiye’de Rus Dili ve Edebiyatı Çalışmaları Rus Edebiyatından Çeviriler (1884-1940) ve Rusça Öğrenimi (1883-2006)”, s. 23-24.

⁸⁹ Belirsiz, “T.C. Moskova Büyükelçisi Sayın Nabi Şensoy Uluslararası Moskova Rus Türk Okulunu 2 Aralık 1998 Günü Ziyaret Etmiştir”, *Tolerans Eğitim Kurumları Bülten*, No. 3, Aralık 1999 (1999), s. 10. Tolerans Vakfı başkanı M. Kemal Şirin’e göre “Eğitim ve ticaretin olduğu yerde düşmanlığa yer yoktur.” “Sözde’ Değil ‘Özde’ Tolerans”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, No. 10, (1998), s. 22.

⁹⁰ “Türkiye-RF Eğitim İlişkileri Raporu”, 16.10. 2000, s. 3.

2 Ekim 1995'te Sankt Petersburg'da Eğitim Komitesi, Çağ Eğitim ve Krassnagrapdeyskova Bölge İdaresi girişimiyle Doğu Kültürü Lisesi açıldı. Öğrenciler Türkçe, Rusça ve İngilizce öğreniyorlardı.⁹¹ Bu liseye gelen öğrenciler Doğu tarihini, Türk dilini inceliyor ve adetlerini öğreniyorlardı.⁹²

Türk özel eğitim kurumlarından önde gelenlerinden birisi Tolerans Vakfı idi. Uluslararası Tolerans Eğitim Vakfı 16 Mayıs 1996'da⁹³ Rus-Türk işadamları ve eğitim gönüllüleri tarafından Moskova'da kuruldu.⁹⁴ Vakfın girişimiyle 15 Ekim 1996'da Moskova'nın güneybatı bölgesinin Leninski Caddesi 45 numarada Moskova Uluslararası Rus Türk Okulu açıldı. Açılışı Moskova Büyükelçisi Bilgin Unan yaptı. Novaçeremuşkinskaya Sokak numara 48-A adresindeki yeni binasına 29 Ekim 1998'de taşındı. İlk yılın birinci döneminde yoğun olarak Türkçe öğretiliyordu. Okulun öğretmen kadrosu Rus ve Türk öğretmenlerden oluşuyordu.⁹⁵ Taha Akyol katıldığı mezuniyet töreni sonrası izlenimlerini yazdı. "... 'Biz Türkler Rusları seviyoruz' dediğimde salondaki Rus öğrencilerle anne ve babalarının alkışını görmeliydiniz."⁹⁶

Türk okullarının RF'deki Türkiye imajının değişimine katkısı oldu. Moskova Hükümeti Eğitim Komitesi Başkan Yardımcılığı görevindeyken 1996'da Moskova'da Türk okulu teklifine muhatap olan daha önce RF Eğitim Bakan Yardımcılığı, Washington'da eğitim yetkilisi görevlerinde bulunan Genrich Dimitriyeviç Kuznetzov'un 1996'daki Türkiye imajı önemliydi:

"On yıl önce, bu genç Türklerle tanışmadan, ben Türkiye'yi hiç tanı-mıyordum. Geri kalmış bir çöl ülkesi, herkesin çarşafı geldiği, çok eşli yaşadığı bir yer zannediyordum. Moskova'ya gelen Türkleri tanıyıp, Türkiye'ye gidince 60'ından sonra Türkiye ve Türklerle ilgili fikirlerim değişti. Artık Türkiye ile gönül bağımız var. Edebiyatınızı bile Türkiye'den kaçmış bir Nazım'dan ibaret biliyorduk, şimdi öyle değil her alandaki zenginliği-

⁹¹ T. A. Çistyakova, "Türkiye Sankt Peterburg'ta," 664 Numaralı Rus-Türk Lisesi Beyaz Geceler Okul Gazetesi, No. 1998, s. 1.

⁹² Aleksandra Litvinova, "Türkiye Rijejka'da," Nevskoe Vremya, No. 14.11.1995.

⁹³ 8 Mayıs 1996'da tescil edildi.

⁹⁴ "Uluslararası Tolerans Eğitim Vakfı", Tolerans Eğitim Kurumları Bülten, No. Ekim (2003), s. 2.

⁹⁵ Svetlana Sergeevna Margunova, "Moskova Uluslararası Rus Türk Okulu", Tolerans Eğitim Kurumları Bülten, No. 3, Aralık (1999), s. 9.

⁹⁶ Taha Akyol, "Moskova'da Türk Okulu," Milliyet Gazetesi, No. 26.6.2003, s. 17.

nizi görmeye başladık. Bendeki en önemli değişiklik insanlara yaklaşımım değişti. ... Bu okuldan mezun olan Rus çocukları, Türkiye, Türk kültürü ve Türkçe aleyhinde hiçbir olumsuzluğu kabul edemezler. ... Daha önceleri bavul ticaretiyle, Antalya 'yla, Mavi Akım 'la Rus halkı Türkiye 'yi tanımaya başlamıştı. Bu okulla da zenginliğinizi görmeye başladılar.”⁹⁷

5.3. Sivil Kuruluşlar

Türk-Rus ilişkilerine SSCB'nin dağılması sonrası gerçek kişiler ve özel kuruluşlar katıldı. Gerçek kişi ve şirketlerin zamanla iktisadi ilişkilerde payı arttıkça kültürel ilişkilerdeki payı da arttı. Yıllar içinde dernek ve vakıflar halinde örgütlenen özel hukuk tüzel kişilerinin kültürel ilişkilere katkısı kamu hukuku kişilerinin katkısını geçti.

RF'de kurulan Moskova-Türk Vakfı, Rusya Türk İşadamları Birliği, Türkiye'de kurulan Rusya Federasyonu ile Dostluk Derneği (RUTİD) kültürel ilişkilere katkıda bulundu. Sivil kuruluşlardan Moskova-Türk Vakfının (MOSTÜRK) arşiv kayıtları temin edilebildiğinden kayıtlara göre kuruluşu ve faaliyetleri aşağıda ele alındı.

5.3.1. Moskova-Türk Vakfı (MOSTÜRK)

15 ay süren hazırlık çalışmaları sonucu Moskova'da faaliyet gösteren 20 Türk işletmesinin katılımıyla 4 Aralık 1995'te MOSTÜRK Vakfı kuruldu. Vakfın amacı Türkiye'nin, Türk halkının sürekli tanıtımını yapmak, Türkiye ile RF arasında kültür-sanat alanlarında yakın işbirliğini sağlamak, RF'deki Türk toplumunun kültürel yaşama katılımını sağlamak, RF'de Türk dostu aydın bir çevre (lobi) oluşturmak, Moskova'da “Türkevi”nin açılması için zemin oluşturmaktır.⁹⁸ MOSTÜRK'ün ilk mekânı Sadovaya-Karetnaya 20, str.2 kv.40 idi.

Vakfın kuruluş ve faaliyet giderleri Moskova'daki Türk işletmelerince karşılanması iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin kültürel ilişkilere, sivil toplum örgütlenmesine dönüşeceğini varsayımını doğrulayan örneklerden birisiydi.

⁹⁷ http://www.turkokullari.net/index.php?Itemid=1&id=93&option=com_content&task=view, Erişim: 19.05.2009.

⁹⁸ Moskova Büyükelçiliği Kültür Müşaviri Ali S. Gitmez'in Büyükelçilik Makamına 12/12/1995 tarihli yazısı. 1995'de açılması için zemin oluşturulan kültür evinin 20 yıl sonra açılacağı müjdelendi, Belirsiz, “Moskova Türk Kültür Merkezi'ne 9,5 Milyon Dolarlık Bina: Bolotnaya No: 7,” 16.4.2015, <http://turkrus.com/69013-moskova-turk-kultur-merkezine-95-milyon-dolarlik-bina-bolotnaya-no-7-xh.aspx>, Erişim: 28.6.2015.

MOSTÜRK 18-23 Ocak 1996 tarihleri arasında Moskova'da "Türk Filmleri Haftası" düzenledi, Rusça seslendirmeli 13 filmi ücretsiz gösterdi. Hafta boyunca Türk ve Rus sinemasıyla ilgili konferanslar verildi. 22 Şubat 1996'da St. Petersburg TV kanalının organizasyonu olarak "Türk Film Günü" düzenlendi. Ayrıca Vakıf 1996 yılı içinde 50 Rus gazeteci, ressam ve fotoğraf sanatçısını Türkiye'de konuk etti. Bu sanatçılara ait eserlerin bir bölümünü 29 Mart 1996'da Kempinsky Otel'de bir hafta süreyle sergiledi. Gazetecilerin Türkiye izlenimleri Rus gazete ve dergilerinde yayınlandı. 29 Haziran 1996'da Moskova nehrinde 65'i Rus sanatçı ve işadamları olmak üzere 130 konuğu bir araya getirdi. 15 Rus ressam ve fotoğrafçı Kemer'e gönderildi ve eserleri film haftası boyunca fuayende sergilendi. MOSTÜRK, Nazım Hikmeti Türkiye ile RF arasında bir bağ olarak algılandı. Nazım Hikmeti anma programları düzenledi.⁹⁹ İzvestia gazetesinde MOSTÜRK'e dair değerlendirme yer aldı:

"Komşu ülkeyi merak eden herkes Moskova'da başarıyla faaliyet sürdüren 'MOSTÜRK' vakfıyla ilişki kurabilecektir. ... MOSTÜRK Moskova'da faaliyette bulunan Türk işadamları ile Rus bilim ve kültür adamları, yazar ve sanatçıların ortak çabalarıyla kurulmuştur. Ressam ve foto sanatçılarının sergileri ve Türk filmleri haftası son zamanların etkinlikleri arasındadır."¹⁰⁰

5.3.2. Rusya-Türk İşadamları Birliği (RTİB)

Türkiye-RF ilişkilerinde işadamlarının önemli bir etkisi vardı. Zamanla RF'deki işadamlarının sayısı arttı. İşadamları bir süre sonra Türkiye'den çok RF'de yaşamaya başladılar. RF'de bir Türk işadamları topluluğu oluştu. Bu topluluk 1997'de Rusya-Türk İşadamları Birliğini kurdu. İnşaatçı Ali İhsan Akıskalıoğlu'nun başkanlığındaki 23 kişilik yönetim kurulu üyelerinin hemen hepsi işadamıydı. 15 Mart 1998'de ilk genel kurulunu toplayan ve iki yıl için yeni RTİB Yönetim Kurulunu seçen birliğin üye sayısı 300'e yakındı. RTİB'in kısa sürede hızla yaygınlaşmasının ve Türkiye-Rusya ilişkilerinde adından söz ettirmeye başlamış olmasının iki nedeni vardı. Birincisi, iki ülke ilişkilerinde işadamlarının sorumluluğu ve etki gücü reddedilmeyecek kadar büyüktü. İkincisi, RTİB, Rus-Türk ilişkilerinin iktisadi, siyasi ve kültürel boyutlarıyla ilgili merkezi Moskova'da-

⁹⁹ Hakan Aksay, "Kırmızı Karanfilli Kapitalistler Nazım Hikmet'i Andı," *Cumhuriyet Gazetesi*, No. 4.6.1997, s. 13.

¹⁰⁰ Aleksandr Vasinski, "Moskova ile Türkiye Arasında Köprü," *İzvestia*, 25.08.1997.

ki hem de Ankara'daki çabalarıyla, organizasyon kimliğini ve yeteneğini kısa sürede herkese kanıtladı. RTİB, Rusya Sanayi ve Ticaret Odaları, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, Moskova Belediyesi ve Federasyon'a bağlı 89 idari birimle kalıcı işbirliği yolunda etkinlikler başlattı. Ayrıca RTİB faaliyetlerine Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, çeşitli bakan, milletvekili, belediye başkanı ve bir dizi etkili kurumun liderinin mesaj veya bizzat katılım yoluyla verdikleri destek etkinliğinin somut göstergesiydi.¹⁰¹

RTİB bir yanıyla, yolu Türkiye'den RF'ye düşen siyaset ve ticaret adamları için bir uğrak yeri oldu. Diğer yanıyla, Türk şirketleriyle ilişkiye geçmek isteyen RF kurum ve firmaları açısından bir köprü konumuna geldi. RTİB'in 1998 faaliyet programı içinde, sektörel ve bölgesel araştırma ve incelemeler yapmak, gezi, seminer, panel ve toplantılar düzenlemektir. Bunlara ek olarak broşür ve kitaplar yayınlamak, iki ülke ilişkileri açısından önem taşıyan fuar ve sergileri tanıtmak, yasal düzenleme ve değişiklikleri, vergi, gümrük ve ihracat sistemleri hakkında aydınlatıcı faaliyetlerde bulunmak, Türk ve Rus firmalarının birbirleriyle işbirliğine girmesi için enformatif altyapı hazırlamak gibi hedefler bulunuyordu. RTİB gerek Rusya'nın 89 idari birim, özerk cumhuriyet ve bölgelerinde, gerekse de Türkiye'nin çeşitli kentlerinde temsilcilikler oluşturulması yolunda faaliyetlerini sürdürüyordu. RTİB Türkiye'nin tanıtımını bir görev olarak görüyordu.¹⁰²

5.3.3. Rusya Federasyonu ile Dostluk Derneği (RUTİD)

RUTİD, 1998 yılında, Rusya ve Türkiye'de faaliyet gösteren Rixos, Colin's ve Petek gibi önemli firma ve şahısların inisiyatifi ile İstanbul'da kuruldu. RUTİD, işadamları arasında paylaşma kültürünü geliştirerek, üyelerinin yurtdışına ve yeni pazarlara açılmasına, dış ticaretlerini geliştirme ve bu sayede RF'de ve Türkiye'de yatırım ve istihdamın artmasına katkıda bulunmayı amaç edinmiş bir sivil toplum kuruluşuydu. Bu çerçevede ülke tanıtım toplantıları, iş gezileri, ikili görüşmeler, bilgilendirme toplantıları, konferanslar ve eğitim seminerleri organize etti. Rusya ve Türkiye'deki sanayici ve işadamlarına destek verdi.¹⁰³

¹⁰¹ Belirsiz, "Rusya'daki Türk İşadamları RTİB Çatısı Altında Toplandı", *Avrasya İşbirliği Perspektif*, No. 10, Nisan (1998), s. 24.

¹⁰² "Büyükelçi Şensoy'la Enine Boyuna", *Avrasya İşbirliği Perspektif*, No. 11, Haziran (1998), s. 9.

¹⁰³ <http://www.rutid.ru/tanitim-filmi> <https://www.youtube.com/watch?t=284&v=G35nemKT4jw>, Erişim: 5.8.2015. ve Mehmet Ali Birand, "Nerelerden Nerelere Geldik..." *Milliyet Gazetesi*, No. 29.1.2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/01/29/yazar/zbirand.html>, Erişim: 5.8.2015.

5.3.4. Laleli Sanayici Ve İşadamları Derneği

RF’de bir Türk işadamları topluluğu oluşup bu topluluk 1997’de Rusya-Türk İşadamları Birliğini kurarken aynı yıl İstanbul Laleli’de LASİAD kuruldu. LASİAD ticarete ilişkin raporlar hazırladı, basına beyanatlarda bulundu, Laleli’de ticarete ilişkin öneri ve sorunları dile getirdi.

5.4. Yayınlar

Yeltsin döneminde RF’de Türkiye konulu yayınlar, Türk vatandaşları ve kurumlarının yayınları ile RF vatandaşları ve kurumlarının yayınları olarak iyiye ayrılabilir.

5.4.1 Türk Vatandaşları ve Kurumlarının Yayınları

1996’da Türk menşeli Perspektif dergisi yayınlanmaya başlandı. RF’de Türkiye kökenli işletmelerin sayısının artması sonrasında Kasım 1996’da Perspektif dergisi tanıtım amaçlı basıldı. Kasım 1996’da yayınlanmaya başlayan Perspektif’in ilk nüshasının (sayı numarası verilmeden yayına başladı, Şubat 1997’deki nüshasına 1 sayı numarası verildi) ardından Şubat 1997’de ilk sayısı “Avrasya İşbirliği Dergisi” adıyla yayınlandı. Dergi Yeltsin döneminde 23 sayı, tanıtım sayısı ile birlikte 24 sayı yayınladı. Sahibi Serhat Baysan, genel yayın yönetmeni Hakan Aksay, yayın koordinatörü Suat Taşpınar idi. İlk sayısından itibaren Türkçe-Rusça yayınlanan dergide siyasi haber ve yorumlar, iki ülke resmi yetkilileriyle mülâkatlar, iki ülke kültürü ve vatandaşlarının tanıtıma yönelik bilgiler, ticari bilgiler ve reklamlara yer verildi. Aylık Türkçe-Rusça bir derginin 1996’da yayınlanmaya başlaması RF’deki Türk iş çevrelerinin aylık bir derginin maliyetlerini (reklamlarını) karşılayacak seviyeye ulaştığının bir kanıtı olarak görülebilir. Masraflarını reklam, tanıtım, destekler (kira, araç ve gereç) vasıtasıyla Türkiye kökenli işletmelerden sağladığından Rusya’da Türkiye kökenli işletmelerin artması, aynı şekilde Türkiye’de Rusya kökenli işletmelerin artmasını teşvik edici bir yayın politikası izledi. Ağustos 1998 devalüasyonundan etkilenmekle birlikte dergi kapanmadı. Genel yayın yönetmeni Hakan Aksay ile 2004-2005’de Moskova’da Rus-Türk Araştırmaları Merkezi (RUTAM) görüşmelerimizde RF’deki Türk iş çevrelerinin gelirlerine bağlı olarak dergi reklam gelirlerinin değiştiği, derginin iş çevreleri olmasa yayınlanamayacağı sonucuna ulaştım. Bu sonuç

Elfine Sibgatullina, “Eğitim Alanında Rusya-Türkiye İşbirliği ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü,” http://www.tasam.org/tr-tr/icerik/4214/egitim_alaninda_rusya-turkiye_isbirligi_ve_sivil_toplum_kuruluslarinin_rolu, Erişim: 23.06.2015.

Türkiye-Rusya iktisadi ilişkilerinin kültürel ilişkileri de etkilediği sonucunu içinde barındırmaktadır. Yeltsin döneminde (Kasım 1996'dan Kasım 1999'a kadar) yayınlanan 24 sayıda işbirliği ve karşılıklı çıkarlara vurgu yapıldı. Türkiye ve Rusya'nın karşılıklı münasebetlerinin olumlu yönleri ortaya konup karşılıklı yararları arttırmanın yolları aranıyordu. Perspektif, işadamlarının ve halkların karşılıklı yakınlaşması yönünde bir yayın politikası takip etti. SSCB devrinden kalan ön yargıların geride bırakılması taraftarıydı. Aşağıdaki alıntılar derginin yayın politikasını özetliyor:

*“Birkaç yıl öncesine kadar RF ile Türkiye halklarının birbirileri hakkında bilgisi fazla değildi. İnsanlar, Karadeniz'in öteki yanında “kötü ve yabancı” bir sistem olduğunu düşünüyordu. Akla hep Türk-Rus savaşları ve bu yüzyıl içindeki gerginlikler geliyordu. Türkiye’de “Moskof gâvuru”, Rusya’da “Türk gibi anlayışsız” deyimleri sıkça kullanılıyordu.”*¹⁰⁴

*“Türkiye ile Rusya, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin, sık sık spekülasyon ve gerginliklere kapı aralayan yorumlara konu olmasına karşın, dergimiz, ilk günden bu yana barış ve ekonomik işbirliği yolunda kullanılmayan potansiyellere işaret ediyor.”*¹⁰⁵

*“İki ülkede de ekonomik ilişkileri geliştirme iradesi var. Ekonomik ilişkiler genişleyince siyasal ilişkiler de doğal olarak gelişecektir. Bu yalnızca iki ülkenin değil bütün bölgenin yararına olacaktır.”*¹⁰⁶

Perspektif dışında Mart 1998'de RTİB'in aylık yayın organı RTİB-Post'un ilk sayısı Türkçe-Rusça yayınlandı. RTİB Türkiye ve Rusya'yi tanıtıcı broşür, kitapçıklar da yayınlıyordu.

5.4.2. RF Vatandaşları ve Kurumlarının Yayınları

RF vatandaşları ve kurumlarının Türkiye konulu yayınları Yeltsin döneminde çok arttı. TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği incelenen dönem boyunca Rus gazetecilerin Türkiye'yi ziyaret etmelerini kolaylaştırma ve ziyaretçilerin RF'de Türkiye ile ilgili olumlu haber yapmalarını sağlama yönünde adımlar attı. RF gazete ve dergilerinde Türkiye'ye ilişkin çokça haber, yorum yayınlandı. Moskova Basın Müşavirliği Türkiye hakkında yayınlanan haber ve yorumları Türkiye'ye ilettiler. Moskova Basın

¹⁰⁴ Hakan Aksay, “Rekabet Değil, İşbirliği Zamanı”, *Avrasya İşbirliği Dergisi*, Kasım (1996), s. 4.

¹⁰⁵ “Amaç, Üzüm Yemek Olmalı”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, Temmuz-Ağustos (1997), s. 2.

¹⁰⁶ Bülent Ecevit, “Başbakan Ecevit'ten Perspektif'e Demeç: ‘Mavi Akım’dan Geri Dönüş Yok!’”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, Ocak (2000), s. 11.

Müşavirliğinin arşivini taradığımızda hemen her gün Türkiye ile ilgili haberlere rastlandığını görürüz.

MOSTÜRK arşiv kayıtlarında, “Türkiye Hakkında Makaleler Raporu”nda, MOSTÜRK’ün katkılarıyla Ocak 1996’dan Aralık 1997’ye kadar Rus gazetelerinde 19 haber, yorumun yer aldığı görünmektedir.

Yeltsin döneminde Türkiye’ye ilişkin gazetelerde artan haber ve yorumlara karşın Feonova Rusya’da kitap yayını ve kitap tercümesi faaliyetlerinin azaldığı sonucuna ulaştı. Rusya’nın aksine Feonova, Yeltsin döneminde Türk yayıncıların okuyucuları çağdaş Rus edebiyatı ile tanıştırma uğraşısında olduğunu tespit etti.¹⁰⁷

5.5. Haberleşme ve İletişim

Türk ve Rus vatandaşlarının birbirileri hakkında bilgi edinme vasıtaları SSCB’nin dağıtılmasından sonra çeşitlendi. Resmi, özel haber ve bilgi kaynaklarına yenileri eklendi. Anadolu Ajansı muhabirlerini Moskova’ya gönderdi, 1992’de TC Moskova Büyükelçiliğinin bağlı birimi olarak Basın Müşavirliği açıldı,¹⁰⁸ TRT programlar yaptı. Özel haber ajansları, gazete temsilcilikleri açıldı. Yeltsin döneminde iki dilde haber, yorum dergileri yayınlanmaya başladı. Türk gazeteleri uçaklarla Moskova’ya ulaştırılıp dağıtıldı. Şahsen 2000 yılı yaz aylarında Черкізовский рынок pazarında Türk gazetelerinin konteynerler içinde satış yapan Türk pazarcılara ulaştığına şahit oldum. Türk televizyonları uydudan Moskova’da izlenebiliyordu. Raporlar, kitaplar yayınlandı. Basılı haber kaynaklarına, bilgilendirmeye elektronik iletişim de eklendi. İki ülke vatandaşlarının seyahatleri sayısında artış, vasıtasız bilgi almayı ve diğerlerine aktarmayı temin etti. İki ülkede eğitim gören öğrenci sayısı arttı. Bunların bir kısmı tezler hazırladı.¹⁰⁹ Bütün bunlar iki ülke vatandaşlarının ötekiler hakkında Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD destekli hükümetler eliyle oluşturulan kalıplaşmış ön yargılarını değişim sürecine soktu. Öteki ülke vatandaşları ve öteki ülkede olup bitenler hakkında Soğuk Savaş sonrasında çeşitli özel kaynaklardan haber ve yorumlar ulaşmaya başladı. İki taraf vatandaşlarından karşı tarafı bizzat görme fırsatı bulanlar kendilerine anlatıldığı kadar ötekilerin düşman olmadığı sonucuna ulaştılar. Şahsen 2000 yılında, 2004

¹⁰⁷ Feonova, “Rus-Türk Edebiyat İlişkileri”, s. 21.

¹⁰⁸ <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx> Erişim: 9.3.2016.

¹⁰⁹ 1991-1999 yıllarında arasında bitirilen YÖK tez merkezine tez adında “Rusya” geçen 31 tez bulunmaktadır. Yine aynı yıllar için tez adında “Rus” geçen 98 tez bulunmaktadır.

ve 2005 yılında Moskova’da bulunduğum sırada Ruslar genel olarak tarafıma olumlu davrandılar.

TC Moskova Büyükelçiliğinin bağlı birimi basın müşavirliği arşivinde 2004-2005’te yaptığım araştırmalara göre basın müşavirliği Haziran 1992’de fiilen açıldı. 1992’de basın müşavirliği RF gazete ve dergilerinde yer alan yazılardan Türkiye’ye tercümelemleri aktarılacakları seçerken Türkiye, Kafkasya, Balkanlar, Orta Asya, Irak, PKK, Kıbrıs ile ilgili haber ve yorumları tercih ettiği ve teleks yoluyla Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü’ne geçtiği tespit edildi. Yine basın müşavirliği RF gazetecilerinin Türkiye ile ilgili olumlu haberlerini teşvik etti.¹¹⁰ Bu kapsamda RF gazetecilerinin Türkiye’ye gitmelerine ve Türkiye makamları ile mülakat yapmalarına geçilen mesajlardan anlaşıldığına göre katkıda bulundu.¹¹¹

Vadim Markusin basını eleştirdi ve barış için atılacak adımları sıraladı:

“Rusya ve Türkiye için önem taşıyan husus, ilişkiler için gerekli enformasyon desteğini sağlamaktır. Kaldı ki maalesef iki ülke kamuoyu arasında sanki doğal bir husumet varmış gibi yeterince yanlış görüşler de gözleniyor.”¹¹²

5.6. Turizm ve Kültür

Turizm, Yeltsin döneminde RF vatandaşları ile Türk vatandaşları arasında kültürel etkileşimde en önemli unsurdu. Artan turist sayısı nedeniyle TC Moskova Büyükelçiliğinin bağlı birimi olarak 1995’te Kültür ve Tanıtma Müşavirliği kuruldu.¹¹³ Milyonları aşan turizm hareketiyle iki toplum doğrudan birbirini tanıma imkânı buldu. Yaklaşık 70 yıl önce İstanbullular 1918-1920 yıllarında Beyaz Rusların mülteci statüsünde Türkiye’ye girişleri ve bir süre yaşamaları sayesinde kültürel etkileşim yaşamışlardı.

SSCB’nin son yıllarına kadar SSCB-Türkiye arasında ziyaretler yok mertebesindeydi. Mihail Sergiyeviç Gorbaçov dönemine kadar SSCB devri boyunca SSCB’den yurt dışına seyahatler kısıtlandığından SSCB-Türki-

¹¹⁰ İzvestia Gazetesi yazarlarından Vladimir Miheev ve Trud Gazetesi yazarlarından Andrey Stepanov 21-28 Aralık 1998 tarihleri arasında Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğünün davetlisi olarak Türkiye’ye geldiler. Belirsiz, Moskova Büyükelçiliği BYEGM Basın Arşivi, No: 0115: 20 Ocak 1998 ve No: 0110: 20 Ocak 1998.

¹¹¹ Moskova Büyükelçiliği BYEGM Basın Arşivi, 21.7.1992 gün ve b.02.1.bye.3.rf.00.00/15 sayılı teleks mesajı.

¹¹² Vadim Markusin, “Enformasyon İşbirliği Alanıdır,” *Krasnaya Zvezda*, No. 11.4.1996.

¹¹³ <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx> Erişim: 9.3.2016.

ye arası ziyaretler de sınırlı sayıda kaldı. Gorbaçov'la birlikte SSCB dışı kapalı bir ülke olmaktan uzaklaştıkça, SSCB vatandaşlarının yurt dışına serbest çıkışı kolaylaştığından Türkiye'ye seyahatler arttı. Gorbaçov'un glasnost politikasıyla KGB kontrolü azaldı,¹¹⁴ SSCB'nin dağıtılması sonrasında, Yeltsin döneminde Türkiye'ye gelen RF vatandaşlarının sayısı katlandı.¹¹⁵ Yeltsin döneminde RF-Türkiye turizm ilişkileri, seyahatler Gorbaçov döneminin mirası üzerinden ilerledi.

1918-1920 yıllarında mülteci statüsünde Beyaz Rusların gelişi Türkler ile Ruslar arasında yüz yüze kültürel alışverişi başlatmışken bir sonraki yüz yüze kültürel alışveriş yaklaşık 70 yıl sonra Gorbaçov'un son yıllarında ve Yeltsin döneminde turist statüsüyle gelen milyonlarca Rus ile Türk arasında yaşandı. Gorbaçov ve Yeltsin dönemlerinde Türkiye'ye gelen Ruslar ile 1918-1920 yılları arasında Türkiye'ye gelen Beyaz Ruslar arasında kültürel etkileşim açısından benzerlikler ve birtakım farklılıklar vardı. 1918-1920 yıllarında Beyaz Ruslar canlarını kurtarmak için gelmişken 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların ilk yarısında gelen Ruslar her ne kadar turist statüsünde Türkiye'ye gelmiş iseler de iktisadi zorunluluklar onları sevk etmişti. 1918-1920 yıllarında gelenlerin çoğu erkeklerden oluşurken Gorbaçov'un glasnost politikası yıllarında ve Yeltsin döneminde gelenlerin çoğunluğunu bayanlar oluşturuyordu. 1918-1920'li yıllarda İstanbul'da yaşayan bayanlar Haraşo olarak adlandırılırken 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yıllarda gelen bayanlar Nataşa olarak adlandırıldı. Haraşolar da Nataşalar da Türk erkeklerini cezbettiler.¹¹⁶ Türk hanımları Haraşolardan şikâyetçi olup dilekçe topladıklarına benzer şekilde Yeltsin döneminde yine Türk hanımları Nataşalardan şikâyetçi olup hatta "Nataşalarla Mücadele Derneği" kurdular.¹¹⁷ Beyaz Ruslardan bazı bayanlar gibi RF vatan-

¹¹⁴ KGB 7'nci direktörlüğü Sovyet vatandaşları ve yabancıları gözetlemekle görevliydi. KGB'nin varlığına 3 Aralık 1991'de resmen son verildi.

¹¹⁵ Nihat Demirtaş ve Ali Başaran, "Rusya Federasyonu Türkiye Turizm İlişkileri, Ağustos 1998 İktisadi Kriz Öncesi, Sonrası Ve Beklentiler", 2. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler Kitabı 6-7 Aralık 2001, İzmir, Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü, İzmir, 2001, s. 278.

¹¹⁶ (Yazarı belirsiz), "Nataşanın Fendi," *Milliyet Gazetesi*, No. 26.11.1993, s. 19.

¹¹⁷ Arife Avcu, "Nataşa Devri Kapandı mı?," *Milliyet Gazetesi*, No. 8.8.1995, s. 5. "1921 yılında Tombalacılarla Mücadele Derneği bile kurulmuş, Beyaz Rus kadınlara ilginin artması sonucunda Asrı Kadınlar Cemiyeti, bu kadınların ahlâksız davranışlarından ötürü sınır dışı edilmeleri için kampanya başlatmıştı, Bkz. Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, s. 217.

daşı bazı bayanlar da çaresizlikten fuhuşa yöneldiler.¹¹⁸ Hakan Aksay üç süreci biri birine bağlıyor:

*“Kitlese olarak tanışma süreci 1990’lı yılların başında ortaya çıktı. Sovyetler Birliği’nin yıkılışına bağlı olarak neredeyse aynı anda yaşanan üç süreçle: Bavul ticareti, fuhuş ve turizm. Bunlar, Rusya’dan ve öteki eski Sovyet cumhuriyetleri ile sosyalist ülkelerden kadınlarla Türkiye toplumunun ve özellikle de erkeklerin tanışması açısından hızlı ve yoğun bir dönemi başlattı.”*¹¹⁹

Beyaz Rusların İstanbul’da bir süre Osmanlılar ile bir arada yaşayıp kültürel etkileşimde buldukları gibi SSCB sonrası RF vatandaşları ile Türk vatandaşları arası kültürel etkileşim süreci başladı. Aynı zamanda RF vatandaşlarının bir kısmı uzun süre Türkiye’de yaşamaya başladıklarından özlemini duydukları yaşam için kurumlar oluşturmaya başladılar. RF vatandaşlarının bir kısmı 1994’ten itibaren Türkiye’de yaşamaya başladı. 1998’de Türkiye’de resmen 2.080 RF vatandaşı çalışmaktaydı.¹²⁰ Gayri resmi çalışanların sayısı bilinmiyordu. Binlerce RF vatandaşı turizm mevsiminde Türkiye’ye gelerek gayri resmi çalışmaktaydı. 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre doğum yeri RF olan Antalya’da 11.021 kişi İstanbul’da ise 3.565 kişi sayıldı.¹²¹ Deniz ve Özgür Antalya’da yaşayan 320 Rus ile yaptığı ankette %8’inin (25,6 kişi) 1994-1999 yılları arasında Antalya’ya yerleştiği bulgusuna erişti. Yerleşen ailelerin çocukları için ilköğretim ve turizm lisesi kısımları bulunan Özel Rus Uluslararası Okulu 2000 yılında Antalya’da faaliyete geçti.¹²²

Gorbaçov dönemi ile birlikte Türkiye’den SSCB’ne girişler de arttı. Tüm SSCB tarihinde Gorbaçov’un son yıllarına kadar az sayıda Türk’e SSCB yönetimi ülke kapılarını açmıştı. Gorbaçov’un son yıllarından itibaren SSCB Türklere ülke kapılarını açtı. Yeltsin döneminde RF’yi ziyaret

¹¹⁸ “...İnsanlar, işsiz, aç ve sefildir. Çaresizlikten böyle yapıyorlar...” Söyleşilen İgor Ligaçev, Söyleşen Nazım Alpman, Milliyet Gazetesi, No. Ocak 19 (1993), s. 19. “Bu kadınlar açısından durum da şöyle: Temel içgüdü cinsellik değil, açlık. Aç olan insan her şeyi yapabilir...” Gül Özbay, “Kimdir Bu Nataşa?,” Milliyet Gazetesi, No. Ekim 191993, s. 2.

¹¹⁹ Hakan Aksay, “Rus Kadınının Sırrı Nerede?,” 31.7.2104, <http://t24.com.tr/haber/rus-kadininin-sirri-nerede,266078>, Erişim: 3.8.2015.

¹²⁰ Oleg A. Kolobov, Aleksandr A. Kornilov, ve Fatih Özbay, Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005, çev. Elnur Osmanov, Vügar İmanov ve Ramil Memmedov, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 45-46.

¹²¹ Ayla Deniz ve E. Murat Özgür, “Rusya’dan Türkiye’ye Uluslararası Göç: Antalya’daki Rus Göçmenler”, Ege Coğrafya Dergisi, C. 19, No. 1, (2010), s. 16.

¹²² “Rusya’dan Türkiye’ye Uluslararası Göç: Antalya’daki Rus Göçmenler”, s. 20-22.

eden TC vatandaşı sayısı 1996'da 160.381'e ulaştı. 1996'da Türkiye'yi ziyaret eden RF vatandaşı sayısı ise 721.083 kişiydi.¹²³

Türkiye'yi ziyaret edip RF'ye memnun dönen milyonlarca RF vatandaşının zihninde Türkiye imajı değişti, SSCB devrinin histerik kalıplarından kurtuldular.¹²⁴ Hakan Aksay, Soğuk Savaş sonrasında Türk-Rus ilişkilerinin hızlanmasıyla birlikte iki halk birbirini tanıyarak, 'Türk gibi anlayışsız' ya da "Moskof gâvuru' gibi köhne" kalıplarından kurtulmaya başladığını belirtti. Rus-Türk İşadamları Birliği'nin VTŞİOM'a yaptırdığı, 1.600 kişilik ankette "Rusya, Türkiye için neyi temsil ediyor?" sorusuna %19 dost, %44 partner, %12 düşman cevabını verdi. "Rus halkının Türkiye'ye bakış açısının son 10 yılda değişti mi? sorusuna %49'u değişmediğini, %12'si iyi yönde değiştiğini, %5'i ise kötü yönde değiştiğini belirtti.¹²⁵ Rus-Türk Araştırmaları Merkezi 2004'te Türkiye'nin yedi kentinde "Rusları nasıl bilirsiniz?" başlıklı bir anketin yapılmasını sağladı. "Ruslar" denince ilk akla gelenler şöyle sıralanıyordu: "hayat kadınları" %33,6; "soğuk" %20,9; "votka" %12,2; "sanat ve kültür" %9,7; "sosyalizm ve komünizm" %9,4. Elbette son on yılda köprülerin altından çok sular aktı, Ruslar ve Türkler birbirini daha yakından tanıdı, önyargılar büyük ölçüde etkisini kaybetti.¹²⁶ SSCB devrinde yaşamayan Rus ve Türk gençlerinin sırtında tarihin yükü hafifti, aralarındaki etkileşim daha hızlıydı.¹²⁷

6. Sonuç

Bir ülkenin toplum düzeni, siyasi rejimi hem yurtiçine yönelik hem de yurtdışına yönelik kültür politikasını etkiler. Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB yöneticilerinin hedeflediği toplum (maksatlı toplum, teleolojik toplum) farklı olduğundan yurt içine ve yurt dışına yönelik kültür politikaları farklıydı. Hedeflenen toplum farklı olsa da Cumhuriyet yönetimi SSCB'nin Sovyet yurttaşı yetiştirme yöntemlerini kendi hedeflediği topluma ulaşma aracı olarak kullandı.

Atatürk döneminde yöneticilerin kontrolünde her nevi kültürel ilişki yaşansa da II. Dünya Savaşı sonuna yakın kültürel ilişkiler donduruldu, iki tara-

¹²³ Kolobov, Kornilov, ve Özbay, Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005, s. 31, 36.

¹²⁴ Talat Öztuzsuz, "Putin'in Vizyonunu Antalya Değiştirdi," *Sabah Gazetesi*, No. 14.2.2013.

¹²⁵ Hakan Aksay, "Rusların Gözüyle Türkler," *Milliyet Gazetesi*, No. 2.4.2004, s. 6.

¹²⁶ "Rus Kadınının Sırrı Nerede?"

¹²⁷ Suat Taşpınar, "Rus Kızların Türk Gecesi," *Radikal Gazetesi*, No. 9.12.2003, ayrıca Suat Taşpınar, *Elde Var Moskova*, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004, s. 70.

fin yöneticileri karşı ülke yönetimi ve halkını düşmanlaştırdı. Öyle ki 1944'ten itibaren kütüphane ve çarşılardan Rus klasikleri Fonvizin, Griboyedov, Puşkin, Lermantov, Gogol, Ostrovsky, Turgenyev, Tolstoy, Saltıkov-Şedrin, Çehov ve diğerlerinin eserleri toplanmaya başlandı.¹²⁸ Yöneticiler toplumun neleri okumaması gerektiğine, nasıl düşünmesi gerektiğine karar verebiliyordu. Toplatılmaktan öte bazı yayınların ülkeye girişi zaten yasaktı.¹²⁹

İki farklı toplum düzeni, siyasi rejim nedeniyle Atatürk dönemi sonlarına kadar dostça ancak temkinli kültürel ilişkiler yürütüldü. Temkinli kültürel ilişkiler II. Dünya Savaşı'nın getirdiği güvensiz uluslararası ortam ve savaşın sonuna yakın Sovyet talepleri nedeniyle geriledi. 1960'lı yılların ortasından itibaren yöneticilerin kontrolünde kültürel münasebetler çok kısıtlı olarak başlatıldı. Bu nedenlerle SSCB-Türkiye toplumları Gorbaçov ve Özal dönemlerine kadar birebir tanışma, kültürel etkileşim fırsatı bulamadılar. Dolayısıyla bu yıllara kadar yöneticiler diğer toplumdan seçtikleri (ayıkladıkları, zararlı olmadığı kanaatine vardıkları) kültürel öğelerin, eserlerin, düşüncelerin kendi toplumlarına aktarılmasına müsaade ettiler.

SSCB'nin dağıtılmasıyla, Yeltsin dönemiyle birlikte, SSCB toplumundan RF toplumuna dönüşüm başladı. SSCB'nin dağıtılması arifesinde ve Yeltsin döneminde iki tarafın yöneticilerinde teleolojik toplum çabaları azaldı. Yöneticilerce Atatürk döneminden beri hissedilen komünist toplum tehlikesinin Yeltsin döneminde son bulmasıyla vatandaşlar arası serbest kültürel etkileşim fırsatı doğdu. Yeltsin dönemine kadar yöneticilerin süzgecinden, sansüründen geçen kültürel ilişkilerin yerini serbest kültürel ilişkiler aldı.

SSCB sonrası Yeltsin döneminde serbest seçimler vasıtasıyla iki toplumu da kısmen toplumun belirleyebildiği, hedeflediği yöneticiler yönetmeye başladı. SSCB'de uygulanan ekonomi politikaları terk edildi. Sovyet yurttaşlığından RF vatandaşlığına geçildi. RF toplumu dışa açıldı. Bu süreçte RF vatandaşları ile TC vatandaşları arasında etkileşim turizm, eğitim, iletişim, yayınlar vesilesiyle çok arttı. Bundan dolayı Sovyet talepleri sonrası yöneticilerce iki toplumda oluşturulan husumet Yeltsin döneminde kısmen izale oldu.

Yeltsin dönemi verileri Eleştirel kuram çizgisinde geliştirilen yaklaşımların ileri sürdüğü uluslararası barışın temelde bireyin özgürleşmesi ve

¹²⁸ Tacibayev, *Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 218.

¹²⁹ Yasak yayınlarla ilgili bkz. *Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 259-271.

toplumlar arası diyalogun sağlanmasıyla tesis edilebileceği tezini doğruladı. Yeltsin döneminde RF’de ve Türkiye’de kısmen özgürleşen birey uluslararası barışın sağlanmasında, korunmasında sivil toplum kuruluşları ve sosyal hareketler üzerinden etkili oldu.

KAYNAKÇA

- Afetinan, A. M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1971.
- Aksay, Hakan. “Amaç, Üzüm Yemek Olmalı”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, Temmuz-Ağustos 1997, s. 2.
- Aksay, Hakan. “Kırmızı Karanfilli Kapitalistler Nazım Hikmet’i Andı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4.6.1997.
- Aksay, Hakan. “Rekabet Değil, İşbirliği Zamanı”, *Avrasya İşbirliği Dergisi*, Kasım 1996, s. 4-5.
- Aksay, Hakan. “Rus Kadınının Sırrı Nerede?”, yayın tarihi 31.7.2104. <http://t24.com.tr/haber/rus-kadininin-sirri-nerede,266078>.
- Aksay, Hakan. “Rusların Gözüyle Türkler”, *Milliyet Gazetesi*, 2.4.2004.
- Aksay, Hakan. “Türk İmajı: Dün, Bugün... Yarın?”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, Mayıs 1997, s. 3.
- Akyol, Taha. “Moskova’da Türk Okulu”, *Milliyet Gazetesi*, 26.6.2003.
- Aras, Bülent ve Vügar İmanov. “Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği”, *Radikal Gazetesi*, 12.9.2004.
- Atay, Falih Rıfkı. *Kurtuluş*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.
- Avcu, Arife. “Nataşa Devri Kapandı mı?”, *Milliyet Gazetesi*, 8.8.1995.
- Aydın, Turan, Olgan Bekar ve Okan Korkmaz. *Türkiye’nin Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri*, TESEV, Ankara, 1997.
- Aykut, Altan. “Türkiye’de Rus Dili Ve Edebiyatı Çalışmaları Rus Edebiyatından Çeviriler (1884-1940) ve Rusça Öğrenimi (1883-2006)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.46, No. 2 (2006), s. 1-27.
- Bakar, Bülent. *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Baran, Tülay Alim. “Mütareke Döneminde İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXII, No. 64-65-66 (Mart-Temmuz-Kasım, 2006), s. 119-140.

- Başaran, Ali. *Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri*, Ankara Üniversitesi SBE Doktora Tezi, 2013.
- Birand, Mehmet Ali. “Nerelerden Nerelere Geldik...”, *Milliyet Gazetesi*, 29.1.2005.
- Boyacı, Ender Kâmil. “Atatürk Ve Hukuksal Pozitivizm”, *Yargıtay Dergisi*, No. 1-2 (Ocak-Nisan 1981), s. 53-59.
- Cox, Robert W. “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *In Neorealism and Its Critics*, edited by Robert O. Keohane, Columbia University Press, New York, 1986, pp. 204-254.
- Çeviker, Turgut. *Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi (1923-2008), 1. Cilt-Tek Parti Dönemi ve Demokrat Parti Dönemi (1923-1960)*, NTV Yayınları, İstanbul, 2012.
- Çistyakova, T. A. “Türkiye Sankt Peterburg’ta”, *664 Numaralı Rus-Türk Lisesi Beyaz Geceler Okul Gazetesi*, 1998, s. 1, 3.
- Demirtaş, Nihat ve Ali Başaran. “Rusya Federasyonu Türkiye Turizm İlişkileri, Ağustos 1998 İktisadî Kriz Öncesi, Sonrası Ve Beklentiler”, *2. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 6-7 Aralık 2001, Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü, İzmir, 2001, s. 278-299.
- Deniz, Ayla ve E. Murat Özgür. “Rusya’dan Türkiye’ye Uluslararası Göç: Antalya’daki Rus Göçmenler”, *Ege Coğrafya Dergisi*, C.19, No. 1 (2010), s. 13-30.
- Ecevit, Bülent. “Başbakan Ecevit’ten Perspektif’e Demeç: ‘Mavi Akım’dan Geri Dönüş Yok!”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, Ocak 2000, s. 10-11.
- Feonova, Vera. “Rus-Türk Edebiyat İlişkileri”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, 2003, s. 19-21.
- Gabowitsch, Mischa. “Rusya İle Türkiye Arasında Kültürel Bir Mavi Akım Olmayışının Nedenleri.”, yayın tarihi 21.12.2005, <http://www.eurozine.com/articles/2005-12-21-gabowitsch-tr.html>.
- Gürün, Kâmuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- İnalcık, Halil. “Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, 1992, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 25-38.
- İnanır, Emine. “Türk Sinemasında Rus Etkisi (1920-1940)”, *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri* (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 173-188.

- Kahraman, Hasan Bülent. “1999-2009: Türkiye’de Kültürün Siyaseti, Siyasetin Kültürü”, *1999-2009: Türkiye’de Kültürün Siyaseti, Siyasetin Kültürü*, 2009, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, s. 1-11.
- Kahraman, Hasan Bülent. “Kemalizm Savaşları”, *Sabah Gazetesi*, 18.3.2009.
- Kara, İlyas. (2015). <http://ismailguler.files.wordpress.com/2010/07/enver.pdf>.
- Kara, İlyas. *Basmacılık Hareketinde Enver Paşa’nın Rolü*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Karadoğan, Umut C. “İşgal Döneminde İstanbul ve Gelibolu’da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu”, *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 57 (2011), s. 135-157.
- Kolobov, Oleg A., Aleksandr A. Kornilov ve Fatih Özbay. *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005*, çev. Elnur Osmanov, Vügar İmanov ve Ramil Memmedov, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kurban, Vefa. “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No. 28 (Bahar 2014), s. 253-282.
- Ligaçev, İgor. “‘Moskova Lağım Suyu Gibi!’”. Söyleşen Nazım Alpman, *Milliyet Gazetesi*, 19.1.1993.
- Linklater, Andrew. “The Achievements of Critical Theory”, in *International Theory: Positivism & Beyond*, edited by Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 279-298.
- Litvinova, Aleksandra. “Türkiye Rijevka’da”, *Nevskoe Vremya*, 14.11.1995.
- Lülecı, Yalçın. “Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği Arasındaki Sanatsal İlişkiler: ‘Ankara: Türkiye’nin Kalbi’ Belgeseli Örneği”, *İnsan ve İnsan*, No. 2 (2014), s. 40-61.
- Margunova, Svetlana Sergejevna. “Moskova Uluslararası Rus Türk Okulu”, *Tolerans Eğitim Kurumları Bülten*, Aralık 1999, s. 9.
- Markusin, Vadim. “Enformasyon İşbirliği Alanıdır”, *Krasnaya Zvezda*, 11.4.1996.
- Medvedev, M.S. “Rusya ve Türkiye Bilimsel İşbirliğinin Geleceği”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, 1992, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 213-218.

- Meyer, Mihail. "XX. Yüzyılın Sonunda Rusya ve Türkiye", *Avrasya İşbirliği Perspektif*, 1999, s. 42-45.
- Özby, Gül. "Kimdir Bu Nataşa?", *Milliyet Gazetesi*, 19.10.1993.
- Özdemir, Fatih. "İstanbul'dan İnsan Manzaraları: Türk Romanı'nda Beyaz Ruslar", *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, C.8, No. 2 (2011), s. 215-262.
- Öztuzsuz, Talat. "Putin'in Vizyonunu Antalya Değiştirdi", *Sabah Gazetesi*, 14.2.2013.
- Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, "Yeni Rusya ve Yeni Türkiye İşbirliğinin İlk Adımları (1920-1930'lu Yıllarda Rus Türk İlişkileri) Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilerin Kuruluşunun 90. Yıldönümü Münasebetiyle" başlıklı broşür, (2010), ayrıca bkz. http://www.turkey.mid.ru/hron/news_t_15.html ve <http://www.turkey.mid.ru/tur/news.html>.
- Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği "Rusya ile Türkiye Arasında Kültür Alanındaki İlişkiler.", http://www.turkey.mid.ru/relat_4_t.html.
- Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya. "Barış Kavramına Teorik Yaklaşımlar ve Küresel Yönetişim", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, No. 23 (Bahar 2013), s. 59-79.
- Saruhan, Şadi Can ve Ata Özdemirci. "Kurum, Ürün ve Marka İmajının Oluşmasında Popüler Kültürün Yeri ve Önemi: Çok Partili Dönemin Yükselen Sektörleri Üzerine Geçmişe Yönelik Bir İnceleme (1950-1980)", *11. Türkiye Yönetim Organizasyon Kongresi*, Afyon, 2003.
- Sibgatullina, Elfine. "Eğitim Alanında Rusya-Türkiye İşbirliği Ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü." (2015). http://www.tasam.org/tr-tr/icerik/4214/egitim_alaninda_rusya-turkiye_isbirligi_ve_sivil_toplum_kuruluslarinin_rolu.
- Stegny, Pyötr. "Türkiye-Rusya İlişkilerinde 85. Yıl", *Most*, 2005, s. 6-60.
- Şirin, Funda Selçuk. "Ulus Devlet İnşasında Bir Aydın: Falih Rıfkı Atay", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.10, No. 1 (2010), s. 137-148.
- Tacibayev, Raşid. *Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tacibayev, Raşid. "Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri* (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 149-172.

- Tağızade, Leyla. “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.3, No. 4 (2006), s. 7-24.
- Taşpınar, Suat. *Elde Var Moskova*, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004.
- Taşpınar, Suat. “Rus Kızların Türk Gecesi”, *Radikal Gazetesi*, 9.12.2003.
- TC Moskova Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği, *Türkiye-RF Eğitim İlişkileri Raporu*, 2000.
- Tolerans Eğitim Kurumları Bülten*, “Uluslararası Tolerans Eğitim Vakfı”, No. Ekim 2003.
- Tüysüz, Zekeriya. *Siyaset Teorisinde Mükemmeliyetçilik*, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.
- Unan, Bilgin. “Doğru Yoldayız”, *Avrasya İşbirliği Dergisi Perspektif*, 1996, s. 8.
- Uturgaui, Svetlana. “Beyaz Ruslar Ve Kemalist Türkiye”, 38. *ICANAS: (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, 2009, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2009, s. 3249-3252.
- Uturgaui, Svetlana N. “İki Kültürün Teması”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, 1992, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 81-85.
- Vasinski, Aleksandr. “Moskova ile Türkiye Arasında Köprü”, *İzvestia*, 25.08.1997.
- Yazarı Belirsiz. http://www.turkokullari.net/index.php?Itemid=1&id=93&option=com_content&task=view.
- Yazarı Belirsiz. Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, http://www.turkey.mid.ru/20-30gg_t.html.
- Yazarı Belirsiz. “Büyükelçi Şensoy'la Enine Boyuna”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, Haziran 1998, s. 9.
- Yazarı Belirsiz. *Moskova Büyükelçiliği BYEGM Basın Arşivi*, 1998.
- Yazarı Belirsiz. “Moskova Türk Kültür Merkezi’ne 9,5 Milyon Dolarlık Bina: Bolotnaya No: 7.” (2015). Yayın tarihi 16.4.2015. <http://turk-rus.com/69013-moskova-turk-kultur-merkezine-95-milyon-dolarlik-bina-bolotnaya-no-7-xh.aspx>.
- Yazarı Belirsiz. “Nataşanın Fendi”, *Milliyet Gazetesi*, 26.11.1993.
- Yazarı Belirsiz. “Rusya’daki Türk İşadamları RTİB Çatısı Altında Toplandı”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, Nisan 1998, s. 24.

Yazarı Belirsiz. “‘Sözde’ Değil ‘Özde’ Tolerans”, *Avrasya İşbirliği Perspektif*, 1998, s. 22.

Yazarı Belirsiz. “T.C. Moskova Büyükelçisi Sayın Nabi Şensoy Uluslararası Moskova Rus Türk Okulunu 2 Aralık 1998 Günü Ziyaret Etmiştir”, *Tolerans Eğitim Kurumları Bülten*, Aralık 1999 1999, s. 10-11.

Yıldız, Muharrem. “İzmir Levantenleri Üzerine İnceleme”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, No. 13 (Kış 2012), s. 36-54.

Ek 1: Siyasi ve İktisadi İlişki Türlerinin Kartezyen Koordinat Sistemindeki Yeri

Makedonya Türk Kimliği Bağlamında Makedonya'daki Türk Sivil Toplum Kuruluşları

Necati ÇAYIRLI¹

Öz

Makedonya'da Türk varlığı, IV. yüzyılda Hun Türklerinin buralara gelişıyle başlar. XIV. yüzyılın ikinci yarısından Balkan Savaşları'na kadar bölge Osmanlı hâkimiyetinde kalır. Gerek krallık Yugoslavya'sında, gerekse Yosip Broz Tito döneminde mağdur durumda olan Türkler; din, dil, eğitim, sosyal ve siyasal örgütlenme gibi hususlarda pek varlık gösteremezler. Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesi (1991) ile diğer milletler gibi Türkler açısından da yeni bir dönem başlamış olur. Bölgede Osmanlı döneminden beri devam eden bir sosyal dayanışma vardır. 1912–1940 yılları arasında Türklerin siyasal, sosyal ve kültürel anlamda örgütlenmesi, dil, eğitim, folklor vb. alanlarda bir araya gelebilmeleri neredeyse imkânsızdı. Bununla birlikte 1924'te 'Sebat Futbol Kulübü'nün kurulması gibi gelişmeler yaşanır. Makedonya Türkleri; 1942'de 'Yücel Teşkilatı'nı kurarlar. 1950'de 'Türk Yazarlar Cemiyeti', 1966'da 'Yeni Yol', 1976'da 'Altın Parmaklar' gibi dernekler var olma mücadelesi verirler. Ardından 1990'lı yılların belirsizliği, çok partili düzene geçiş ve siyasal örgütlenmenin devam ettiği bir dönem başlar. 2015 yılı itibariyle Makedonya'da 20 farklı alanda 5000 civarında kayıtlı STK vardır. Netice itibariyle STK'lar, Makedonya Türklerinin, milli ve manevi kültürünü korumak, haklarını ve ortak çıkarlarını demokratik biçimde savunmak, diğer Makedonya vatandaşlarıyla iyi ilişkiler kurulmasına yönelik çalışmalarda bulunmak, Makedonya'da hoşgörü ve birlikte yaşama zihniyetinin yerleşmesine katkıda bulunmak gibi amaçlar doğrultusunda kurulmuşlardır.

Anahtar kelimeler: *Makedonya Türkleri, Yücel Teşkilatı, Türk STK, Doğu Makedonya, Manastır.*

¹ Ege üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, necaticayirli@gmail.com

Non-Governmental Organizations In Macedonia At the Context of Macedonian Turks Identity

Abstract

Turkish presence begins with the arrival of Hun Turks in 4th century in Macedonia. From the second half of 14th century to the Balkan wars, the region remained under the domination of Ottomans. Turks already in a victimized position, both in the kingdom of Yugoslavia and in the period of Yosip Broz Tito; didn't make any presence felt for the matters of religious, language, educational, social and political organizations. Like other nations, a new period from the point of view of Turks began with the declaration of the independence of Macedonia (1991). There is a social solidarity (waqf percept) at the region going on from the Ottoman period. It was quite impossible for the Turks to come together at the fields of language, education, folklore, organizing at political, social and cultural terms during the years 1912-1940. However, there were developments like the establishment of "Charitable Community of Skopje Turks" from the "Sebat Football Club" at 1924. Macedonian Turks; established "Yücel Organization" in 1942 Associations like "Community of Turkish Writers" founded in 1950, "New Road" in 1966, "Golden Fingers" in 1976 gave the struggle of continuing their existence. Afterwards, it begins a period of ambiguity in the years 1990's, transition to the multi-party system and political organizing. As from the year 2015 there are approximately 5000 registered NGO's at 20 different fields in Macedonia. As a result, NGO's have been established within the purpose of protecting the national and moral culture of Macedonian Turks, defending the rights and common interests in a democratic way, performing works on building good relations with the other Macedonian citizens and contributing to settle the tolerance and mentality of living together in Macedonia.

Keywords: *Macedonian Turks, Yücel Organization, Turkish NGO, East Macedonia, Bitola.*

1. Giriş

Etnik yapısı ve coğrafi hudutları tartışma konusu olan Makedonya, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası, Balkanların etnik, dinsel, kültürel ve linguistik açıdan en karışık bölgelerindendir. Makedonya bölgesi; Ege Makedonya'sı (Yunanistan'da), Vardar Makedonya'sı (bugünkü bağımsız devlet) ve Prin Makedonya'sı (Bulgaristan'da) şeklinde üçe bölünmüş durumdadır.

Makedonya'ya tarih boyunca çeşitli kavimler (Traklar, İllirler, Romalılar, Slavlar...) yerleştiler. IV. yüzyılda Hun Türklerinin buralara gelişini, Avarlar, Bulgarlar, Kıpçaklar, Peçenekler takip ettiler. XIV. yüzyılın ikinci yarısından Balkan Savaşları'na kadar bölge Osmanlı hâkimiyetinde kaldı.

Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle çeşitli vesilelerle göç etmek durumunda kalan Türkler azınlık konumuna düş-tüler. Gerek krallık Yugoslavya'sında gerekse Tito'nun başta olduğu dönemde mağdur durumda olan Türkler, din, dil, eğitim, sosyal ve siyasal örgütlenme gibi hususlarda pek varlık gösteremediler.

Tito'nun ölümüyle (1980) genel anlamda yapıcı ve barışçıl konumunu kaybetmeye başlayan Yugoslavya'nın 1990'ların başında parçalanması ve Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesi (1991) ile diğer milletler gibi Türkle-ler açısından da yeni bir dönem başlamış oldu.

1990'larda başlayan bu yeni dönemde faaliyet gösteren Türk STK'lardan önce, Makedonya Türkleri ve genel olarak sivil toplum örgütlenmeleri hak-kında kısa bilgilere yer vermek kanaatimce yerinde olacaktır.

2. Makedonya Türkleri

Balkanların dolayısıyla Makedonya'nın Türklerle tanışması IV. yüzyılda Hun Türklerinin buralara gelişlerine dayanır.² Hun Türklerini Avar, Bulgar, Kıpçak ve Peçenekler takip ettiler.³ Bölgedeki etkinliklerinin sona ermesinden bir süre sonra XIV. yüzyılın ikinci yarısında ise Osmanlı hâkimiyeti ile beş yüz yılı aşacak olan dönem başlar.

1292 yılından itibaren, Makedonya'nın bazı yerlerine Batı Anadolu'dan gelen Selçuklu ve Osmanlı Türkleri 1382-13852'den sonra yerleşmeye başla-

² Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, C.1, İstanbul, 1973, s. 71-257.

³ Ömer Turan, "Balkan Türklerinin Dini Meseleleri", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel S. s. II, S. 16, Ankara 1997, s. 1744.

dılar.⁴ Türk ailelerin gelişiyle Türk şehir anlayışına uygun şehirleşmede vakıf müesseseleri önemli bir yere sahiptir. Üsküp'teki Yahya Paşa Mahallesi, Manastır'daki Asmalı köyü gibi.⁵

Osmanlı döneminde, Selanik, Üsküp, Manastır, Serez, Köprülü, Kalkandelen, Gostivar gibi şehir ve kasabalardaki nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu.⁶ Ancak Türk hâkimiyetinden sonraki dönemde çeşitli sebeplerle bölgedeki nüfusun azaldığı görülür.

Bugün Türkler, Batı Makedonya'nın Gostivar, Kalkandelen (Tetovo), Ohri, Struga, Manastır (Bitola), Kırçova, Debre bölgelerinden başka, başkent Üsküp (Skopje) ile Doğu Makedonya'nın Köprülü (Veles), Valandova, Usturumca, Radoviş, İştıp bölgelerinde yaşarlar.⁷

II. Dünya Savaşı sonrasında mevcut yönetim, bölgedeki Türk varlığını yok sayarak Debre, Resne, Radoviş, Üsküp gibi bölgelerde ve bunlara bağlı köylerdeki Türklerin Türk olmadıkları iddiasında bulunmaktaydı. Bu arada bazı siyasi gelişmelerin de etkisiyle Arnavutlar da Türkleri 'Türkleşmiş Arnavutlar' olarak göstermeye çalışıyorlardı.

Makedonya Türklerini Doğu ve Batı Makedonya Türkleri şeklinde ayırmak gerekir. Çünkü doğu ile batı birçok yönden farklıdır. Batı Makedonya Türkleri; ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve sair bakımdan daha çok imkâna sahiptirler. Doğu Makedonya Türkleri ise batıdakilere oranla daha zor durumdadırlar. Doğu Makedonya'ya bilinçli olarak bazı hizmetler çeşitli bahanelerle götürülmemektedir. Böylece Türklerin kendi kimliklerini kaybetmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Dedeli, Çalklı, Gökçeli, Alikoç, Kocaali... gibi yerlere başta Türkçe eğitim olmak üzere birçok yönden hizmet tam gitmediğinden dil, din, kültür açısından bölge Türkleri zayıf durumdadırlar. Buna bir de ekonomik sorun eklendiğinde durum daha da vahim bir hal almaktadır.

Bugün Makedonya Türkleri, her türlü olumsuzluğa rağmen, benliklerini ve Türk kültür değerlerini korumaya, milli-manevi unsurlara bağlı kalmaya devam etmektedirler.⁸

⁴ Yusuf Hamza, "Başlangıcından Günümüze Kadar Makedonya Türklüğü", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir Makedonya Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (MAK-GÖÇ), İzmir, 1996, s. 104.

⁵ M. Zeki İbrahimgil, "Makedonya'nın Sosyal-Kültürel Yapısı ve Türk Vakıf Eserlerinin Bugünkü Durumu", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir (MAK-GÖÇ), İzmir, 1996, s. 121-122.

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. 1, Kısım 1, TTK., Ankara, 1963, s. 164.

⁷ Abdurrahman Yaşar, "Bağımsız Devlet Olduktan Sonra Makedonya'da Genel Durum ile Türklerin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumları", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir (MAK-GÖÇ), İzmir, 1996, s. 68.

⁸ Necati Çayırılı, "Makedonya Türkleri", Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı C. IV, *Yeni Türkiye* S. 69, Ankara 2015, s. 4821 - 4835.

3. Sivil Toplum Kuruluşları

3.1. Genel

Genel olarak bakıldığında toplumda; politik, ekonomik ve sivil örgütlenme diye üç alanın varlığından bahsedilebilir. Bu bağlamda toplumu her yönüyle etkileyebilen ve şekillendirebilen sivil kuruluşların varlığı önemlidir.

Sivil Toplum Kuruluşları; ekonomik çıkar veya siyasi iktidarı ele geçirme gayesiyle hareket etmeyen, gönüllülüğün esas alındığı, katı bir örgütlenmeyi öngörmeyen kuruluşlardır. Daha basit bir ifadeyle hükümet /devlet dışı bir örgütlenme şeklidir.

Sivil Toplum Kuruluşları; iktidar düzenini ve onun dayanaklarını insani değerler ve yurttaşlık değerleri açısından sorgulayan, eleştiren, daha iyisini ortaya koymaya çalışabilen bir faaliyet alanıdır. Bir diğer ifadeyle sivil örgütlenme, olumlu veya olumsuz her türlü neticeye sebebiyet verebilecek bir güçtür.⁹ Bu güç, dünya çapında ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde ve akla gelebilecek her alanda faaliyet göstermektedir.

Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) oluşumuna öncülük eden gelişme, 18. yüzyılda İngiltere’de başlayan kölelik karşıtı harekettir. Hareketin örgütlenmesiyle köleliğe karşı (1840) dünya sözleşmesinin imzalanması gerçekleşir. Bunun dışında 1912’de Lahey Haşhaş sözleşmesi, 1945’de BM’de insan haklarıyla ilgili hususların dikkate alınması, 1960–70 yılları arasında çevre ve nüfus sorunlarıyla ilgilenilmesi, günümüzde ise şiddetin engellenmesi, demokratik hakların elde edilmesi, ayrımcılığın durdurulması gibi hususlarda ve daha birçok alanda STK’ların etkin olduğunu görmek mümkündür.¹⁰

Bugün teknolojik, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel vb. alanlardaki hızlı değişim yaşanan dünyadaki mevcut durumun ve toplumda geçerli olan kuralların ve kurumların da etkilenmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda gün geçtikçe önemi artan STK’lar da söz konusu değişimden paylarını alacaktır.

Özelde bahsedilecek olan Makedonya’da da zaman içerisinde sosyal hayatın gereği olarak yardımlaşmak, haklarını korumak veya kendi benliklerini korumak adına bazı derneklerin (vakıfların, cemiyetlerin) faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Muhakkak ki örnekleyeceğimiz bazı örgütlenmeler yukarıda özetlenmeye çalışılan şekliyle tam örtüşmeyebilir. Ancak sosyal, siyasal ve ekonomik şartların gereği olarak tarihin her safhasında insanlar, bazı hususlarda birlik olma bilinciyle örgütlenmeye çalışmışlardır.

⁹ Senat Vraynko Bekiri, “Sivil Toplum” *Haberci*, S.: 2, Vrapçište, Ekim2004, s. 8.

¹⁰ Senat Vraynko Bekiri, “Sivil Toplum” *Haberci*, S.: 1, Vrapçište, Ekim2004, s. 9.

Bölgede Osmanlı döneminden beri devam eden bir sosyal dayanışma (vakıf anlayışı) vardır. Daha çok ihtiyaç sahiplerinin sorunlarının giderilmesine yönelik olan bu zihniyetin Balkan savaşları sonrasında, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde ve Yugoslavya ismiyle anılan dönemde de devam ettiği görülür. Örneğin 1930'da dönemin maarif-vakıf kuruluna sunulan bir raporda 684 Müslüman vakıftan bahsedilir. Ne yazık ki II. Dünya Savaşı sonrasında bu vakıfların etkinliğini kaybetmesiyle milli ve manevi değerlerin korunması iyice zorlaşacaktır.

3.2. 1990 Öncesi

1912–40 yılları arasında Türklerin siyasal, sosyal ve kültürel anlamda örgütlenmesi, dil, eğitim, folklor vb. alanlarda bir araya gelebilmeleri neredeyse imkansızdı. Bununla birlikte 1924'te 'Sebat Futbol Kulübü'nün (Üsküp), 1939'da 'Üsküp Türkleri Yardım Cemiyeti'nin kurulması gibi gelişmeler yaşandı.¹¹

Gerek II. Dünya Savaşının devam ettiği yıllarda ve Bulgar işgalleri esnasında, gerekse sonrasında yaşanan gelişmelerde Türklerin milli ve manevi değerlerini yok sayan bazı uygulamaların olduğu görülür. Zira 1945 sonrasında komünizmin etkin olması Türklerin bazı haklarının kısıtlanmasına, mevcut idarenin Arnavutluk'u yanına çekme politikasıyla Arnavut milliyetçiliğinin artmasıyla da Türklerin Türkleşmiş Arnavutlar olduğu iddialarının gündeme gelmesine neden oldu.¹² 1948 Martından sonra Sovyet yanlısı politikanın değişmesiyle Türklere yönelik bazı olumsuzluklara son verildi. Ancak yaşanan olumsuzluklara rağmen Türkler, ulusal kimliklerine ve Türk Kültür değerlerine bağlı kalmaya devam ettiler. Bu bilinçlenmenin sonucunda Makedonya Türkleri; 1942'de 'Yücel Teşkilatı'nı, 1946 'Zafer Kültür ve Spor Kulübü'nü,¹³ 1947'de 'Murgovets Spor Kulübü'nü, 1948'de 'Üsküp Türk Kültür ve Sanai-i Nefise Cemiyeti'ni, 1948 (veya 1949) Gostivar'da 'Şevkat Derneği'ni, 1950'de 'Türk Yazarlar Cemiyeti'ni, 1966'da 'Yeni Yol Kültür-Güzel Sanatlar Derneği'ni,¹⁴ 1961 (veya 1968) yılında Resne'de 'Kardeşlik Kültür Güzel Sanatlar Derneği'ni,¹⁵ Gostivar'da 1971'de 'Güven Derneği'ni 1976'da 'Altın

¹¹ Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze Kadar Makedonya'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Ekonomik, Kültür-Eğitim Durumu ve Göçler", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir MAK-GÖÇ, İzmir, 1996, s. 50.

¹² Ali Dikici, "AB Yolunda Makedon Polisinde Yaşanan Değişim ve Türk Polisinin Katkıları", *Hikmet*, S. 3, Gostivar, 2004, s. 81.

¹³ Remzi Canova, "Makedonya'da Türk Kültürü Sönüyor mu?", *Vardar*, S. 6, Üsküp, 1994, s. 12.

¹⁴ Suat Engüllü, age, s. 51.

¹⁵ Abdurrahman Yaşar, "Bağımsız Devlet Olduktan Sonra Makedonya'da Genel Durum ile Türklerin Sos-

Parmaklar Derneği'ni, 1977'de 'Mermeri Futbol Kulübü'nü, 1984'te 'İzvari Futbol Kulübü'nü kurdular. Ancak göçlerin ve mevcut yönetimin olumsuz etkileri bu tür faaliyetlerin bir kısmının kısa süreli olmasına ya da sona ermesine yol açtı. Yücel teşkilatı gibi.¹⁶

Bir milleti ayakta tutan en önemli unsurlar; dil, din, kültür, örf ve adetlerdir. Bir insan kendi milletini ayakta tutmak istiyorsa, dilini iyi konuşmalı, dinini, kültürünü, örf ve adetlerini en iyi şekilde bilmeli ve yaşamalıdır. Bu bağlamda kültür, güzel sanatlar, spor, folklor vb. alanlardaki oluşumlarıyla Makedonya Türkleri; dilini iyi konuşmak, dinini yaşamak ve kültürünü en iyi şekilde tanımak, yaşayabilmek ve gelecek nesillere aktarabilmek için yoğun bir gayret sarf ettiler.

Yukarıdaki kısa bilgilendirmenin ardından 1990 öncesinde benliğini Komünizme ve Slavlığa karşı koruyan, milli ve manevi değerlerini yaşatma gayreti gösteren Makedonya'daki Türk sivil örgütlenmelerden bazılarını kısaca belirtmek gerekir.

3.2.1. Yardım Cemiyeti

Üsküplü esnaf, sanatkâr, eşraf ve aydınlar tarafından 1939'da Üsküp'te kuruldu. Ulusal kimliklerini koruma, kültürel değerlerini yaşatıp geliştirme, sosyal örgütlenme ve yardımlaşma amacıyla kuruldu. Cemiyet ayrıca oluşturduğu 'Edebiyat Kolu' ile Mustafa Karahasan'ın 'Fikriye Abla' isimli öyküsünün okunması gibi bazı edebi etkinliklerde de bulunmaktaydı. Cemiyet 1941 yılında Bulgarlarca kapatıldı.¹⁷

3.2.2. Zafer Cemiyeti

Yardım Cemiyetinin devamı olarak 1946'da Zafer Gençlik Kültür ve Spor Kulübü kuruldu. Bu cemiyetinde kurduğu 'Edebiyat Kolu', Nazım Hikmet'in 'Sesini Kaybeden Şehir' adlı eserinde yer alan 'Kerem Gibi' ve 'Dört Kişi ve Dört Şişe' isimli şiirlerini sahneye uyarladı.¹⁸ Ancak, dernek 1946 sonunda kapatıldı.

yo-Ekonomik ve Kültürel Durumları" Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir MAK -GÖÇ, İzmir, 1996, s. 68.

¹⁶ Necati Çayırılı, "Makedonya'daki Türk Kimliğinin/Kültürünün Korunmasında Etkin Olan Türk Sivil Toplum Kuruluşları", Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, 1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı'nda sunulan bildiri, Nisan 2006, Çeşme-İzmir.

¹⁷ Mustafa Karahasan, *Suzan*, (Suat Engüllü'nün ön yazısıyla...) Birlik Yayını, Üsküp, 2002, s. 6,7.

¹⁸ *Birlik*, S. 125, Üsküp, 1946, s. 4.

3.2.3. Yücel Teşkilatı

II. Dünya Savaşı'nın belirsizliği ve yarınların ne olacağına bilinmediği bir dönemde (1941), Türklerin milli varlıklarını, manevi değerlerini örf adet ve geleneklerini korumak ve yaşatmak adına teşkilatın temeli atıldı. Teşkilatın kurulmasında; yıllardır devam eden bazı uygulamalar, Vardar Makedonyası'nın Bulgaristan'a bırakılması, Rus tehdidi ve Komünizmin etkin olmaya başlaması gibi nedenlerin etkili olduğu görülmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılması için Bulgar işgali esnasında yaşanan bir olayın aktarılması yerinde olacaktır: Bulgarlar Üsküp'ü işgal ettikleri dönemde ekmek, kömür vs. ihtiyaç maddeleri hep kuponla dağıtılmaktaydı. Bulgar subayı sırada bekleyen Türk'e, aşağılayıcı bir ifadeyle '*çekil*' diye bağırdı. Bunun üzerine sırada bekleyen Türk, "*Beyefendi ben bu topraklarda 400 yıldır yaşayan bir Türk evladıyım*" der. Bunun üzerine Bulgar subayı daha sert bir tarzda Türk'ü aşağılar.¹⁹ İşte bu acı olay Türklerin, kendi haklarını korumak için teşkilatlanmaya gitmelerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

1942'de kuruluşu gerçekleşen teşkilat, Yugoslavya topraklarındaki siyasi gelişmelerin neticesinde Türk tarihine, Türk kültür ve ananelerine daha sıkı sarılmak istikameti ve ana fikrinde gelişim gösterdi. Bu bağlamda Türk milliyetçisi gençler arasında Türkiye'den getirtilen eserler ile milli şuur yayılıyordu. Başta Atatürk'ün *Nutuk*'u olmak üzere, Mehmet Akif'in *Safahat*'ı, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Namık Kemal ve Yahya Kemal Beyatlı'nın şiirleri en çok okunan eserlerdi.²⁰

Teşkilat eğitim seviyesi yüksek, münevver, ahlak ve fazilet sahibi Türk gençlerinden oluşuyordu. Teşkilata girildiği zaman *Kuran*, *Bayrak* ve *Tabanca* üstüne yemin edilirdi. Bu yeminde "*Türklük ve Türkiye Cumhuriyeti menfaatleri için gerekirse kanımın son damlasına kadar çarpışıp canımı vereceğim.*" ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Teşkilat yapısı olarak gizliliğe dikkat ettikleri ve genel katılımın olduğu zamanlarda içlerinde casusların da bulunabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak faaliyetleri hakkında konuşmama yoluna gittikleri bilinmektedir. Gerek düzenledikleri kurslarda ve etkinliklerde, gerekse piknik ve kır gezilerinde daha çok Türkçe kitaplardan kahramanlık yazıları, tarihi zaferler ve şiirler okunur veya okutularak gelebilecek muhtelif tehlikeleri en aza indirgiyorlardı.²¹

¹⁹ Yıldırım Ağanoglu; *II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi Yücel Teşkilatı*, İstanbul, 2006, s. 30-31.

²⁰ Refik Özer, *Yücelciler*, Şahadetlerinin 50. Yıl Anısına (1948-1998), İstanbul, 1998, s. 6.

²¹ Ağanoglu, age, s. 34-35.

Gittikçe genişleyen teşkilat, II. Dünya Savaşı'nın sona erip bölgeye komünizmin hâkim olmasıyla birlikte yeni idareden Türklerin lehine birtakım haklar koparmağa çalıştı ve bu gayeyle komünist organlara kendi adamlarını yerleştirdi. İlk başlarda devlet tarafından herhangi bir güçlkle karşılaşılmıyordu. Fakat bir süre sonra Türklerin, Büyük Arnavutluk peşinde olanlara karşı bir denge unsuru olarak kullanılmak istendiği anlaşıldı. Ancak Türkleri kullanamayacağını anlayan yönetim, Makedonya Türkleri arasında Atatürkçülüğü ve Türkiye'ye karşı sevgiyi artırmaya yönelik faaliyetlere devam eden Yücel Teşkilatının faaliyetine son verecektir.

Yücel Teşkilatı üyeleri rejimle ilk olarak 1945 yılında Kurban Bayramı arifesinde karşı karşıya kaldı. Yugoslavya'da mesai saatleri saat sekizde başlamasına rağmen bayram gününe özel iki saat geriye alındı. Yöneticiler, bunun Yugoslav ekonomisine katkıda bulunacağı için yaptıklarını söylediler. Aslında amaç, sadece Müslümanların bayram namazına katılmasına mani olmak ve Müslümanlara gözdağı vermektir. Fakat halk bu duruma korkmadan karşı çıktı, çünkü 25 bin kişiyi aynı anda işten kovmaları imkânsızdı. Zaten sonrasındaki gelişmeler dikkatle incelenirse bu tarihten sonra Türklerin daha zayıf bir şekilde organize oldukları şehir ve köylerde bazı uygulamalara tabi tutuldukları görülür. Türk okullarının kapatılması ve Türkçenin olmadığı okullarda eğitimin zorlaştırılması örnek olarak verilebilir. İşte Yücel Teşkilatı'nın hikâyesinin sırlara doğru yolculuğu burada başlar.²²

Gelişmelerden rahatsız olan yönetim Eylül 1947'de bir ihbarı gerekçe göstererek apar topar tutuklamalara, soruşturmalara başlar. Sonrasında acımasız süreçler, akıl almaz cezalar ve infazlar uygulanır. Zamanın ileri gelen tüm aydınları, sağduyu sahipleri, halkın gerçek temsilcileri bir gecede vatan haini ilan edilip, jet mahkeme kararlarıyla hüküm giyerler. Henüz hukuki yapılamamanın bile tamamlanamadığı bir dönemde, terörist-ispioncu teşkilatını kurarak Makedonya'da yaşayan Türkleri Makedonya Halk Devleti'ne karşı organize etmek, devlet düzenini değiştirmeye/yıkmaya yönelik eylem hazırlığında olmak gibi asılsız iddialarla yargılanan Yücelcilerin dördü idama, yüzden fazla mensubu da hapis cezasına çarptırıldılar (1948).²³ Ancak gizliliğe önem veren teşkilat mensuplarının (100'den fazlasının) bir ihbarla yakalanmaları bugün hala cevaplanamayan bir sorudur. Konuyla ilgili olan bazı araştırmacılar; bunun ya içerden birinin ihanetiyle ya da Türkiye'den beklenen ilgiyi göstermeyen bazı siyaset adamlarının durumu dönemin yönetimiyle paylaşmasıyla

²² Salih Murat, Yücelcilerle ilgili yazı dizisi, *Birlik*, Ekim 2003- Mart 2004, Üsküp.

²³ AġanoĖlu, age, s. 38-44.

olduğu görüşünü öne sürerlerse de bunlar kanıtlanamamış iddialardır. Hayatta kalanların da sonraki dönemlerde konuyla ilgili aydınlatıcı beyanatlarda bulunmamaları bazı gerçeklerin karanlıkta kalmasına neden olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁴

İşte yaşadığı toprağa/devlete bağlılık gösteren, işgallere karşı canını hiç sayarak mücadele eden ve sadece kendi benliklerini koruma gayesiyle hareket eden Türkler aslı olmayan bazı iddialarla sindirilmeye çalışıldılar.

Yücel mensupları; yeni Türk harfleriyle ilk Türk gazetesi olan *Birlik Gazetesi*'nin çıkarılması, Üsküp radyosunda ilk Türkçe yayının ve Türkçe eğlence programlarının gerçekleşmesi, ilk Türk öğretmen kurslarının organize edilmesi ve bu kurslardan sayısız öğretmenin yetiştirilmesi, yeni Türk alfabesinin kullanılmasına öncülük etmesi ve ilk okuma kitaplarının hazırlanması gibi birçok faaliyetlerde bulundular.²⁵

1990 öncesi kurulan derneklerden bazıları bugün hala varlıklarını sürdürmektedirler. Bu nedenle, Yeni Yol Kültür Güzel Sanatlar Derneği, Yeni Hayat KGSD, Bahar ve Kardeşlik Kültür Güzel Sanatlar Derneğinden 1990 sonrası gelişmelerde bahsedilecektir.

3.3. Günümüz (1990 Sonrası) ile İlgili Değerlendirmeler ve Türk STK'ları

1990'lı yılların belirsizliğinin, çok partili düzene geçiş ve siyasal örgütlenmenin devam ettiği bir dönemde bazı olumsuzluklara rağmen, Türklerin en azından kültürel, sanatsal ve sosyal alanda örgütlü bir şekilde etkinliklerini arttırmaya çalıştıkları görülür. 2006 yılı itibariyle Makedonya'da 5.000'den fazla kayıtlı STK olduğu belirtilmektedir.²⁶ Bunların arasında 50'nin üzerinde de Türklerin kurduğu STK vardı.²⁷ Makedonya'da Türklerin kurduğu STK'lar ağırlıklı olarak; 'kadın', 'çevre', 'eğitim ve kültür', 'sanat-folklor', 'yardım', 'spor', vb. alanlar da faaliyet gösteriyorlardı. Ancak, izlenen yöntemler ve faaliyetler açısından profesyonelce hareket eden STK sayısı azdı.²⁸ 2015 yılı

²⁴ Av. Salih Murat ile yapılan görüşme, Temmuz 2004, Gostivar.

²⁵ Sabahaddin Zaim, "Türk Dünyasında Balkanlardan Hatıralar", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı II, S. 16, Ankara 1997, s. 1760. ; Ayrıca bkz. Y. Ağanoğlu, *Yücel Teşkilatı*, İstanbul, 2006.

²⁶ Senat Vraynko Bekiri, "Sivil Toplum" *Haberci*, S.: 3, Vrapçište, Kasım 2004, s. 9.

²⁷ Makedonya Türk Sivil Teşkilatları Birliği (MATÜSİTEB) Başkanı Fadıl Hoca ile yapılan görüşme, 4.09.2004.

²⁸ Necati Çayırılı, "Makedonya'daki Türk Kimliğinin/Kültürünün Korunmasında Etkin Olan Türk Sivil Toplum Kuruluşları", Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*'nda sunulan bildiri, Nisan 2006, Çeşme-Izmir.

itibariyle Makedonya'daki Türk STK sayısı 127'dir. Söz konusu kuruluşların bazıları az da olsa Türkiye merkezli bir STK'nın uzantısı veya şubesi olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Bosna, Kosova ve Makedonya'daki gelişmeler Balkanlarda yabancı STK'ların faaliyetlerini arttırmalarına neden oldu.²⁹ Bu bağlamda Makedonya'daki Türk STK'ları aralarında Türkiye'nin de bulunduğu diğer uluslararası STK'larla işbirliği yapmaya başlamışlardır. Geçen zaman zarfında daha da önem kazanan ve faaliyetleriyle daha da güçlenen Makedonya'daki Türk STK'ları ile ilgili çalışmanın güncellenmesi ihtiyacı ortaya çıktı. Böylece faal olsun veya olmasın Makedonya'daki Türk STK'ların listesi güncellenerek tespit edilen 125 STK'nın alfabetik olarak isimleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Sivil örgütlenmeler açısından Makedonya'daki önemli gelişmelerden biri de Kültür Bakanlığı'na bağlı olan ve bu çerçevede dâhilinde çalışmalarını yürüten Etnik Toplulukların Kültürlerini Geliştirme Dairesinin 2003 yılından itibaren çalışmalarına başlamasıdır. Söz konusu daire, kültür sanat alanında Karacaoğlan, Yeni Yol, Bahar, Yeni Hayat derneği gibi bazı Türk derneklerine de destek verdi. Ayrıca Seniha Zeyniloviç'in *Makedonya Cumhuriyeti'nin Demokrasi Sürecinde Türkler* adlı kitabının da yayımlanmasını sağladı.³⁰ Ancak, genel olarak bakıldığında Türk STK'ların Etnik Toplulukların Kültürlerini Geliştirme Dairesi ile çok sıkı bir işbirliği yaptıkları söylenemez. Bu kapsamda verilebilecek en yakın etkinlik, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Konya Büyükşehir Belediyesi, Makedonya Kültür Bakanlığı ve Köprü Derneği ortaklığında 2013 yılında Üsküp'te düzenlenmiş olan Geleneksel Türk El Sanatları sergisidir.³¹

Yakın zamandaki bir diğer gelişme ise Makedonya Cumhuriyeti Başbakanlık Azınlık Haklarını Geliştirme Ajansı'nın kurulmasıdır. Amaç, toplumsal yaşamın tüm alanlarında ülkenin eşit vatandaşları olarak topluluk üyelerinin kendi etnik ve kültürel özelliklerini korumak suretiyle entegrasyonunu sağlamaktır. Bu kapsamda Makedonya nüfusundaki % 20'den az olan toplulukların haklarının düzenlenmesine yönelik yasaların uygulanmasını ve azınlıklara dair hakları denetler.³² 2009 yılında faaliyete geçen ajansın çalışmalarıyla ilgi-

²⁹ Uluslararası alanda faal olan 30.000 STK olduğu belirtilir. *Haberci*, S 1, Vrapçište, 2004.

³⁰ Müşerref Kasım, 'Etnik Toplulukları Kültürlerini Geliştirme Dairesine, Türk sivil kuruluşları yeterince ilgi göstermiyor', *Yeni Balkan*, 25.01.2005, Üsküp.

³¹ <http://www.komek.org.tr/haberdetay.php?haberID=25>

³² Makedonya Cumhuriyeti Başbakanlık Azınlık Haklarının Kalkındırma Ajansı Müdür Vekili Dr. Yusuf Hasani ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

li olarak STK'ların da yer alabileceği çalışmaları olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu bağlamda Makedonya'da Ohri Çerçeve Anlaşması'nın ne şekilde uygulandığının değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmanın düzenlenmesini belirtebiliriz

1990–2015 YILLARI ARASINDA MAKEDONYA'DA FAAL OLAN BAZI STK'LAR

Abdi Bayraktar	Kırçova-Lisiçani
AÇED (Anne Ve Çocukların Eğitimi)	Üsküp
ADEKSAM	Gostivar
Ağlar-Dağlar Derneği	Pırnalı
Akif Yahya Kültür Ve Güzel San. Derneği	Tearçe-Kalkandelen
Ali Bey	Gradaşor - Vasilevo
Altın Nesil	Kalkandelen
Anadolu Kalkınma Vakfı	Üsküp
Âşık Veysel	Buçim - Radoviş
Ayyıldız Derneği	Kalkandelen
Ayyıldız Derneği	Vasilevo-Ustrumca
Bahar- Kültür Güzel Sanatlar Derneği	Valandova
Bereket	Struga/ Labunişte
Çağdaş Dünya Derneği	Resne
Çareder Vakfı	Üsküp
Çelebi Türk Kültür Ve Dayanışma Derneği	Manastır
Çiflik Derneği	Gradaşor - Ustrumca
Debreli Hasan	Debre
Derya Makedonya Türk Kadınlar Derneği	Üsküp
Doğu Makedonya Yörük Türkleri Derneği	Topolnitsa- Radoviş
Dost Derneği	Gradaşor - Ustrumca
Dost Eli Karşiyaka	Studeniciani
Dost Eli	Ustrumca/ Bansko
Dostluk	Üsküp
Doyranlı 2010	Doyran - Eski Doyran
Duhaa Kültürel İktisadi ve Sosyal Yardım Derneği	Kırçova
Eğitim Kültür Ve Spor Vakfı – EKSAV	Üsküp

Em-	İŖtip
Ensar Kültür YardımlaŖma Derneği	Ŗkp
Gayret	Kırçova
Genç Kalemler	A.Banitsa-Gostivar
Genç Kalemler F.K	A.Banitsa-Gostivar
Gönül	Struga
GreŖ Kulübü	Ŗkp
Güven	Gostivar
Hacegan Elit	Resne
Hacegan	Resne
Hamidiye Medresesi	İŖtip
Hayat Reka	Mavrova-RostuŖe
Hayat	Struga
Hıd-Bah-Ŗen	Çalıklı -Valandova
Hisar	İŖtip
Hizmet Derneği	Tearçe- Kalkandelen
IŖık	Yeni Doyran
İkram	RadoviŖ
İLKSAV	Ŗkp
İmago Plus	Ŗkp
İstikbal Derneği	Reka -Skudrinye
İstikbal	Plasnitsa -Kırçova
Jupa Türkleri Derneği	M.Jupa-Novak
Kalkan	Kalkandelen
Kalkovalılar Derneği	Valandova
Karabey Mahallesi	Ohri
Karacaoğlan	Konçe- RadoviŖ
KardeŖlik Kültür Güzel Sanatlar Derneği	Resne
KardeŖlik	Ustrumca
KardeŖlik-Birlik Derneği	Ohrid
KarŖiyaka	Tsvetovo - Ŗkp
Kınalı Kızlar	Kanatlar- Pirlepe
Kocatürk	Kocacık - Debre
Köprü	Ŗkp
Kudret YaŖam	RadoviŖ

Lütfü Türkan	Gostivar
M. Kemal Atatürk	Manastır
Makedonya Atatürkçüler Der.	Üsküp
Makedonya Eskişehirspor Derneği	Üsküp
Makedonya Sanayici Ve İşadamları Meclisi	Üsküp
Makedonya Türkiye Ticaret Odası –MATTO	Üsküp
Makedonya Türk Gazeteciler Birliği	Üsküp
Makedonya Türk İşadamları Birliği MATİB	Üsküp
Makedonya Türk İşadamları Derneği MATİAD	Üsküp
Makedonya Türk Kadınlar Dostluk Derneği	Üsküp
Makedonya Türk Medyaları Geliştirme Derneği	Üsküp
Makedonya Türk Öğretmenler Derneği	Üsküp
Manastır Makedon – Türk Dostluk Birliği	Manastır
MATÜHAKOD (Türk Haklarının Korunması)	Y.Banitsa/ Gostivar
MATÜKAT	Gostivar
Mevlana	Radoviş
Milenium	Vrapçište-Gostivar
Mustafa Paşa Eğitim, Kültür Ve İnsani Yardım Vakfı	Üsküp
Namık Efendi	Y.Banitsa/ Gostivar
Neşe	Radoviş
Niyazi Bey - NEKSAD	Resne
Oğullar Derneği	Gostivar
Osmanlı	Struga
Paşa Derneği	Gostivar
Rumeli-Türk Gençlik Derneği	Kalkandelen
Sabit Yusuf Kültür Ve Sanat Derneği	Gostivar
Sadakat Yardımlaşma Derneği	Gostivar
Selamet Yardımlaşma Derneği	Vrapçište
Studeničani Belediyesi Yağlı Güreş Kulübü	Üsküp
Şafak Vakfı	Gostivar
Şar Dağı	Üsküp
Şefkat Yardımlaşma Derneği	Gostivar
Şefkat Kültür Ve Yardımlaşma Derneği	Gostivar
Şükrü Ramo	Ustrumca
Tek	Vrapçište-Gostivar

Tefeyyüz Spor Kulübü	Üsküp
Tolerans Vakfı	Üsküp
Türk Üniversite Mezunları Birliği	Üsküp
Türk Bairi	Pehçova/ Tsrnik
Türk Kadınlar Teşkilatı 'Hayat'	Struga
Türk Spor Derneği	Kırçova
Türk Ülküsü Kültür Derneği	Koliçani-Üsküp
Türkdogan	Kırçova
Ufuk Derneği	Üsküp
Ufuk	Dedeli
Ufukta Sesler	Kanatlar- Pirlepe
Ultraslan Taraftar Derneği	Gostivar
Uluslararası Balkan Eğitim Derneği	Üsküp
Umut Yolu	Kırçova
Uyanış Kültür Sanat Derneği	Gostivar
Üsküp Eğitim Kültür Vakfı	Üsküp
Üsküp Kadınlar Derneği	Üsküp
Vardar	Üsküp
Vefa Eğitim ve Yardımlaşma Derneği	Radoviş
Yakup Efendi	Debreşte -Pirlepe
Yeni Hayat	Kalkandelen
Yeni Nesil Türkler Derneği	A.Koliçani -Üsküp
Yeni Yaşam	Ustrumca
Yeni Yıldız Türk Derneği	A.Koliçani -Üsküp
Yeni Yol	Üsküp
Yukarı Banisa Trabzonspor F.K	Gostivar
Zafer	Struga
Zeyni Bey	Radoviş
Ziya Gökalp	Konçe
Zor Derneği	Üsküp

Yukarıda belirtilen kuruluşların bazıları faal değildir. Faal olan kuruluşların Türk toplumunun gelişimine az ya da çok katkı sağladıkları muhakkaktır. Bununla birlikte çalışmam esnasında bilgi talebinde bulunduğum kuruluşlardan bana dönüş yapanlara öncelik vermek suretiyle bazı bilgilere yer verilecektir.

Şimdi de millet olma bilincinin önemli unsurlarından, dil, din, kültür, örf ve adetlerin rehberliğinde hareket eden Makedonya’da Türklerin öncülüğünde kurulan bazı Türk Sivil Toplum Kuruluşlarını kısaca tanıyalım.

3.3.1. Yeni Yol

Yeni Yol Kültür Güzel Sanatlar Derneği (KGSD), aslında Mayıs 1948’de kurulan Üsküp Türk Kültür ve Sanai-i Nefise Cemiyeti’nin devamıdır. Özellikle 1948’de ‘Drama Kolu’nun sahnelediği ‘İnandırmak’ oyunu ile Makedonya’daki Türklerin büyük ilgisini çekti. Makedonya’daki Türkleri ve diğer Müslümanları ilgilendiren peçe ve feraceyi ele alan oyun, kadının özgürleşmesi ve toplumun her alanında eşit olması gibi hususlarda da mesajlar vermektedir.³³

Üsküp’ün en önemli ve köklü kültür topluluklarından biri olan, yurtiçi ve yurtdışında düzenlenen birçok festivalde yer alan, Üsküp’te profesyonel Türk tiyatrosunun kuruluşunda etkin olan dernek bünyesinde, folklor grubu, şarkıcı grubu ve orkestra grubu (saz, darbuka, daire, keman vb.) yer almaktadır.³⁴

Sveti Nikole’de düzenlenen Uluslararası Folklor Festivali, Çalıklı Hıdırellez Festivali, Merkez Jupa’da yapılan kutlamalar, Üsküp’te düzenlenen etkinlikler gibi Makedonya’da birçok festivale katılan dernek, kendi örf ve adetlerimizi, kendi müziğimizi, sanatımızı en iyi şekilde sergilemek suretiyle önemli başarılarla imza atmaktadır. Dernek ayrıca Türkiye’deki 23 Nisan ve 19 Mayıs şenlikleri, devlet ve uluslararası çapta düzenlenen folklor gösterileri, uluslararası çocuk festivalleri gibi etkinliklerde yer almaktadır.³⁵

Türklerin önemli buluşma yerlerinden biri olan Yeni Yol, bir topluma ait gelenekleri sergileme ve yaşatabilme mutluluğunu yaşamak ve yaşatmak adına 67 yıldır birçok etkinliğe katılmak suretiyle ilk günkü heyecanla birlik ve beraberliğin, değerlerimizin devamı için varlığını sürdürmektedir.

3.3.2. Kardeşlik Kültür Güzel Sanatlar Derneği

Her şeye rağmen yoluna devam etmeye çalışan derneklerden birisi de 1961 yılında Resne’de kurulan Kardeşlik Derneğidir. Kültür ve sanat prog-

³³ Necati Çayırılı, “Makedonya’daki Türk Kimliğinin/Kültürünün Korunmasında Etkin Olan Türk Sivil Toplum Kuruluşları”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*’nda sunulan bildiri, Nisan 2006, Çeşme-İzmir.

³⁴ http://yeni yol.org.mk/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=13&Itemid=26

³⁵ <http://www.yenibalkan.com/kultur/kuytim-osman-kulturumuz-yasatacagiz-h3208.html>

ramları düzenleyen, Türk adet ve geleneklerini genç nesillere tanıtmayı ve aktarmayı amaçlayan Kardeşlik Kültür Güzel Sanatlar Derneği başarılı konserler düzenlediği gibi yurtiçinde ve yurtdışında da birçok festivale katıldı. Ancak, bazı üyelerinin gurbete gitmesiyle birlikte dernek çalışmalarına ara verdi.

1989 yılında tekrar kurulan ve faaliyetlerine devam eden dernek, Çalıklı Festivaline, Balkan Folklor Festivaline ve Türkiye, Almanya, İsviçre, Danimarka, Bulgaristan gibi ülkelerdeki etkinliklerde yer almıştır. Gostivar, Kalkandelen, Üsküp, Debreşte ve Resne’de çok sayıda konserler düzenleyen dernek bugün hala varlığını sürdürerek Türk kültürünün gelişimine katkı sağlamaya devam etmektedir.³⁶

Makedon-Türk Dostluk ve İşbirliği Derneğinin düzenlediği uluslararası Makedon-Türk İlişkileri ve “Yurtta sulh, cihanda sulh” başlıklı sempozyuma katılan dernek³⁷ bünyesinde saz grubu ve folklor grubu da bulundurmaktadır. Bu bağlamda derneğin; Gurbetçilerle Buluşma Şenliğine, Novak köyündeki etkinliklere, Ohri’de düzenlenen Balkan Festivali’nin final gecesine, Bursa İnegöl’de düzenlenen Uluslararası 16. Ertuğrul Gazi anma ve İnegöl şenliklerine de katıldığını belirtmekte yarar vardır. Dernek bugün hala varlığını sürdürerek Türk kültürünün gelişimine katkı sağlamaya devam etmektedir.

3.3.3. Millenium Eğitim Kültür Ekoloji ve Dayanışma Derneği

Mart 1993’te Vrapçiste/Gostivar’da kuruldu. 1998 yılında getirilen sivil toplum kuruluşları kanununa göre Ocak 2000’de resmen bir STK oldu. Sivil toplumda değişik proje ve aktivitelerle barışın ve demokrasinin tanıtımı, gelişmesi, iyileştirilmesi ve etnik unsurlararası diyalogun desteklenmesi için gençlerle işbirliği yapılması gayesindedir. Ayrıca, herkese gerçek eğitim imkânlarının sağlanması, Türk kadınının eğitiminin artırılması, halkın tarafsız olarak bilgilendirilmesi, farklı milletlere mensup insanlarda güven ve hoşgörünün sağlanması, Makedonya’da yaşayan Türklerin tarihi ve kültürel değerlerinin korunması, yaşam çevresinin korunması için halkın bilinçlendirilmesi azınlık ve insan haklarının uluslar arası standartlara getirilmesi, genel bilinç ve siyasetin geliştirilmesi ve korunması da amaçları arasında yer almaktadır.

Dernek, eğitim, kültür, ekoloji, dayanışma, insan ve azınlık hakları, kadın, etnik tolerans, vatandaşa ek eğitim, web ve IT teknoloji, Grafik ve tasarım komisyonları oluşturmak suretiyle genel hedeflere ulaşmaya çalışmaktadır.

³⁶ http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=9177

³⁷ Nelifer Alçe, Kardeşlik Derneğinin tanıtım yazısı, *Kızıl Elma*, S. 4, Resne, 2003.

Ayrıca, özel tiyatro kursları, özel enstrümantal kursları (saz-geleneksel Türk çalgıları), Makedon dili kursu, İngilizce dili kursu, STK üyelerine özel geliştirilmiş kurslar, Silahsızlanma, Kutlu Doğum Haftası, seminerler, dergi ve gazete yayını faaliyetlerden bazılarıdır.³⁸

3.3.4. Makedonya Türk Kadınlar Teşkilatı - MATUKAT

1997’de Gostivar’da kuruldu. Amaç, Türk kadınının sosyal yapısını milli-manevi değerlere yakışır şekilde daha yüksek bir düzeye çıkarmak, düşünce özgürlüğüne sahip olmasını sağlamak, desteklemek, bağımsız kılmak, kadın haklarına sahip çıkmak, kadınların sağlık durumu ile ilgilenmek, Türk kadınını her yönüyle daha çağdaş bir düzeye ulaştırmak, örf-adet-maddi-manevi değerlere sahip çıkmak ve Türk kadınını topluma kazandırmaktır. Kadının sosyal, ekonomik, kültür, eğitim vb. hususlardaki konumunu belirleyen ya da daha iyi şartlara taşınmasını sağlayan ulusal ve uluslararası pek çok etkinliklere katılan teşkilatın; Doğu Makedonya’da Türklere eşya ve gıda yardımında bulunması, Makedonya çapında “I. Türk Kadın Öğretmenler Kurultayı” düzenlenmesi gibi etkinlikleri örnek verilebilir.³⁹

Makedonya genelinde 8 şubesi bulunan ve 1500’ün üzerinde üyesi olan dernekte, sağlık komisyonu, eğitim komisyonu, iş bulma komisyonu, zanaatçı kadınlar komisyonu, yardımlaşma ve dayanışma komisyonu, kültür ve spor komisyonu ile hediye dağıtma komisyonu bulunmaktadır. Eğitim, sağlık, yardımlaşma, Türk dilini öğretme ve kızların erken evliliğine karşı mücadele etme gibi alanlarda faal olan dernek bir de özel Türk Anaokuluna sahiptir. Arnavut ve Türk çocukların birlikte eğitim aldığı okulda, Türklerin Arnavutça, Arnavutların da Türkçe öğrenmelerine imkân sağlanmaktadır. Okul öncesi eğitimin çocukların başarılı olmaları açısından büyük önem taşıdığını unutmamalıyız.

Ohri, Resne, Üsküp, Gostivar, Manastır, Kırçova ve Doğu Makedonya’daki Çalık köyünde şubeleri olan Türk Kadınlar Teşkilatı, çalışmalarında Türkiyeli ırkdaşlarıyla da işbirliği yapmak suretiyle Türkiye ve Makedonya arasındaki dostluk, dayanışma ve sevgi bağlarının kuvvetlenmesine de katkıda bulunmaktadır.⁴⁰

Annelerle ilgili olarak da danışmanlık hizmeti, mesleki eğitim kurları veren derneğin faaliyetleri arasında, gençlik kolları faaliyetleri doğrultusunda

³⁸ Senad Bekiri ile yapılan görüşme Eylül 2005, Vrapçište; *Haberci Gazetesi* ve *Ekol Dergisi* 2004, 2005.

³⁹ MATUKAT’ın tanıtımı, *Köprü*, Sayı 4, Üsküp, 2002.

⁴⁰ <http://www.hazargrubu.org/etkinlikler/gorusmeler-ziyaretler/742-makedonya-kadinlar-birligi-ziyareti.html>

oluşturulan folklor, dram ve şiir grubu etkinlikleri, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü anma programı, “100 Yıllık Mücadele” adlı defile ile Osmanlı yöresel kıyafetlerinin sunulması⁴¹, Muharrem ayı dolayısıyla aşure etkinliğinin gerçekleştirilmesi, Türk dilini ve kültürünü tanıtmak amacıyla Türkçe kurslarının düzenlenmesi gibi etkinlikler yer almaktadır.⁴²

3.3.5. Abdülhakim Hikmet Doğan⁴³ Eğitim Kültür Ve Sanat Merkezi

Makedonya Türklerinin toplumsal hayatta ve özellikle eğitim, kültür ve sanat alanında daha iyi bir seviyeye çıkartılması amacıyla 1997 yılında Gostivar’da kuruldu. Makedonya’da Türkçe eğitimi teşvik ve geliştirmek de ADEKSAM’ın hedeflerinden biridir. Bu bağlamda anaokullarından başlayarak ilkokul, lise ve üniversite seviyesine kadar Türk eğitim sorunlarının incelenmesi ve bu sorunlar hakkında çözüm üretilmesine gayret göstermektedir. Ayrıca, Türk dili üzerine eğitim yapan okullara öğrenci temin etmek, öğrencilerin üniversite eğitimini kendi ülkelerinde yapmalarını sağlamak gibi amaçlarla burs projesini hayata geçirdiler.

ADEKSAM ayrıca milli ve manevi kültürümüzün tanıtılması yönünde değişik panel ve konferansların düzenlenmesi, Matematik, Kimya, İngilizce ve Türkçe kurslarının açılması gibi etkinlikler de gerçekleştirilmektedir. Atatürk Balkan Üniversitesi’nin kurulması, Makedonya devlet organlarındaki Türklerin katılım oranı, Makedonya eğitim sistemindeki Türklerin katılım oranı gibi tasarı ve hazırlanan raporlarla da dikkati çekmektedir.⁴⁴

Makedonya Türk Sivil Teşkilatları Birliği’nin (MATÜSİTEB) kurulmasında da yer alan, 2009 yılından bu yana yurt hizmetiyle büyük sayıda kız öğrenciyi barındıran dernek, 2015/2016 öğretim yılında 45 kız öğrenciyi kabul etmek suretiyle Kırçova, Debreşte, Merkez Jupa, Novak, Skudrinye, Mogorçe, Lajani, Kanatlar, Aşağı Kosovrasti, Breştani, Bahçebozu, Dedeli ve Çalıklı’dan gelen öğrencilere yönelik olarak yurt hizmetlerini sürdürmektedir.⁴⁵

Özetlemeye çalışılan ana faaliyetlerinin yanı sıra Ramazan ayında bayanlara Kuran kursu düzenlenmesi, Doğu Makedonya, Valandova, Radoviş,

⁴¹ http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=6784

⁴² <https://www.facebook.com/groups/421449651211102/?fref=ts>

⁴³ Makedonya’nın ilk Türk öğretmeni. (bkz. Hamdi Hasan, *Makedonya’da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim Hikmet Doğan*, Birlik Yayınları, Üsküp, 1998.)

⁴⁴ ADEKSAM Başkanı Fadıl Hoca ile yapılan görüşme, Kasım 2001, Eylül 2005, Gostivar.

⁴⁵ <http://www.yenibalkan.com/egitim/ozel-yurtlarla-universite-ogrencilerinin-ev-sorunu-ortadan-kalkiyor-h4693.html>

Doyran ve yörelerine de okul araç ve gereçlerinin dağıtılması,⁴⁶ Türkçe eğitime destek amacıyla 260 öğrenciye kırtasiye malzemelerinin dağıtılması gibi⁴⁷ etkinliklerde de bulunan ADEKSAM, diğer Türk sivil toplum kuruluşlarıyla da yakın işbirliği içerisinde bulunmaktadır.

3.3.6. Hıd-Bah-Şen

Derneğin oluşumu 1993 yılında Doğu Makedonya'daki Valandova Belediyesine bağlı Çalıkli Kasabası Hizmet Birliği tarafından ve seçimle iş başına gelen bir komite öncülüğünde düzenlenmeye başlanan Hıdırellez-Bahar Şenlikleri Festivali ile başlar. Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliği ile de temas halindedir. Düzenlenen festivalin Makedonya Türkeri'nin kültür, eğitim, bilim, spor ve diğer yaşam bölümlerine büyük hizmetler sunduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda Türk Kültürü Festivali ile Türklerin daha bilinçli bir şekilde hareket ettiklerini, daha fazla itibar gördüklerini söylemek mümkündür.

1998 yılında kurulan derneğin amacı kısa vadede, Makedonya'daki Türk - Müslüman varlığını göstermek, uzun vadede ise, Makedonya'daki Türk beraberliğine destek olmaktır. Dernek ayrıca Balkanlardaki soydaşlarla bağları güçlü tutmak, Makedonya'dan Anavatan Türkiye'ye olan göçlerin durmasını, Türk gelenek ve göreneklerini yaşatılmasını sağlamak amacıyla geniş bir kitleye hitap etme çabası içerisindeydi.⁴⁸ Bu kapsamda Makedonya'da, Müslüman Türklerin var olduğunu, bölgede yaşayan Türk insanının, Makedonya'nın asli unsurlarından olduğunu dünyaya göstermek ve tanıtmak amacıyla hareket eden dernek gerçekleştirdiği Hıdırellez-Bahar Şenlikleri Festivali ile Makedonya Türklerinin örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini yıllardır sergilemektedirler. Türklerin ilk resmi festivali olma niteliğini sürdüren bu etkinlik, bölgedeki Türkleri bir araya getiren, kaynaştıran, sosyal ve kültürel zenginlik katan, Türk kültürünün devamına katkı sağlayan, Makedon, Arnavut, Boşnak, Ulah ve diğer toplulukları da bir araya getirerek Türk hoşgörüsünü somut bir şekilde ortaya koyan önemli bir faaliyettir.

Türklerin, yüzyıllar boyunca baharın gelişini kutlamak amacıyla gerçekleştirdikleri şenlikler arasında yer alan ve Orta Asya'dan başlayarak Balkanlar'a kadar uzanan, ortak duyguları, gelenek ve görenekleri en iyi bir

⁴⁶ ADEKSAM Başkanı Fadıl Hoca ile yapılan görüşme, Eylül 2005, Gostivar.

⁴⁷ <http://www.yenibalkan.com/egitim/adeksamdan-kirtasiye-yardimi-h4429.html>

⁴⁸ http://www.hidfestmakedonya.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=3&lang=tr

şekilde sergilemekle birlikte, insanları bir arada tutmayı başaran Hıdırellez Bahar Şenliklerinin uzun yıllardan beri Makedonya Cumhuriyeti topraklarında da yaşatılmasına; Makedonya ve Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlıkları, TC Başbakanlık Tanıtma Fonu Başkanlığı, TİKA Başkanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, TC Güreş Federasyonu ve Ankara Halk Kültürünü Araştırmaları Kurumu, bazı şirket ve şahıslar destek vermektedir.⁴⁹ Halkın ve medya mensuplarının yoğun ilgi gösterdiği 4 gün süren şenlikler kapsamında ayrıca Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu düzenlenmektedir.⁵⁰

3.3.7. Derya Makedonya Türk Kadınlar Derneği

Kadınların toplumdaki haklarını savunmak, siyasette ve devlet organlarındaki katılımlarını çoğaltmak, cinsiyetler arasında eşitlik sağlamak ve kadınlara yapılan işkenceyi önlemek amacıyla 1999 yılında Üsküp'te kuruldu. Kosova kadınlarının faaliyetlerinin desteklenmesi, sağlık eğitimi, yoksul ailelere yardım verilmesi, Doğu Makedonya'daki Türklere sağlık ve diğer desteğin sağlanması, topluluklar arasında hoşgörünün yaygınlaşması gibi etkinlikler de gerçekleştirdi.⁵¹

Değişik konularda çalışma grupları, seminerler, sempozyumlar, kurslar, eğitimler düzenleyen ve insan hakları, azınlık hakları, sağlık vb hususlara yönelik faaliyetlerde de bulunan ve uluslararası toplantılara katılan derneğin Başkanı Suzan Musli, kendisi ile yaptığımız görüşmelerde 50'nin üzerinde projenin/faaliyetin hayata geçirildiğini aktarmıştır. Musli, ayrıca, bu bağlamda gerçekleşen faaliyetlerle, kadınların eğitim seviyesini ve bilincini yükseltmek, yöresel geleneklerin korunmasına katkı sunmak, kültür, sanat ve özellikle yardımseverlik duyarlılığının geliştirilmesi, farklı din ve dillere mensup insanlarla iletişim kurmak gibi neticelere ulaştıklarını ifade etmiştir.

Suzan Musli, derneğin misyonu, vizyonu, hedefleri ve faaliyetlerini şu şekilde özetlemektedir: “*Derneğin ana hedeflerinden biri insan (kadın- azınlık vd) haklarını tarif ederek belirtmektir. Özellikle azınlık haklarını ve kadın haklarını tanımlamak ve kadının sesini duyurmak, onlara karşı saygınlığı artırmak, kadının sosyalleşmesini teşvik etmekle, kadın haklarını daha yüksek*

⁴⁹ Yusuf Söğütülen, Dr. Şenol Tahir İle yapılan Röportaj 6.5. 2014 – Çalıklı, Valandovo / Makedonya.
<http://Sahipkiran.Org/2014/05/22/Makedonya-Turk-Festivali/>
<http://www.rubasam.com/NewsDetail.Asp?NewsID=3928&Title=MAKEDONYA%-92DA-B%DDR-T%DCRK-FEST%DDVAL%DD-VE-MAKEDONYA%92DA-T%DCRKLER>

⁵⁰ http://www.tika.gov.tr/haber/makedonyada_23_hidirellez_bahar_festivaline_destek-6612 ,
<https://www.facebook.com/hidbahsenfes/timeline>

⁵¹ Dernek Başkanı Suzan Musli ile yapılan görüşme, Eylül 2005, Üsküp.

bir seviyeye çıkarmak ve toplumun tüm safhalarına entegre olmalarını sağlamaktır. Bu gibi önemli ve özverili çalışmaları gerektiren faaliyetlerle, kadının birçok konularda eğitilmesi ve bilinçli olmasını sağlamak, tıp-sağlık, cinsiyet, demokrasi, sivil toplumun güçlendirilmesi, çatışma ve anlaşmazlıkların aşılması-çözüm bulunması konusunda bilgiler sunmaktır. Ana hedeflerimiz içerisinde yerel yönetimle birlikte gerçekleştirilmesi öngörülen insan hakları ve azınlık hakları, kadın sorunları, sağlık konuları gibi çalışmalar yer almaktadır. Makedonya’da yaşayan Türkleri önemli konularda bilinçlendirmek amacıyla gerçekleştirdiğimiz faaliyetlerimiz içerisinde; değişik konularda atölye çalışma grupları – seminerler, sempozyumlar, kurslar, eğitimler düzenlemek, kültür, sanat ve özellikle yardımseverlik duyarlılığını geliştirmeye yönelik, farklı din ve dillere mensup insanların da yer aldığı etkinlikler yer almaktadır. Gerçekleştirdiğimiz faaliyetlerden ötürü dernek ve şahsım adına bazı ödüllerin takdim edildiğini de belirtmek isterim.”

Yukarıda özetle verilen bilgiler bağlamında Derya Makedonya Türk Kadınlar Derneğinin gerçekleştirdiği faaliyetlerden bazıları şunlardır: 1) Sağlık eğitimi. 2) ‘Tüberküloz – Verem hastalığına Stop’ projesi. 3) Yardıma muhtaç ailelere sosyal yardım, 4) ‘Erken evliliğin sonuçları’ konulu seminer. 5) Kırsal kesimlerdeki kadınlara psikososyal destek ve sağlık. 6) ‘Güven sağlayalım – hakça temsil çerçeve anlaşması’. 7) Bilgisayar ve İngilizce dil kursları. 8) Makedonya’da Azınlık Hakları başlıklı raporun yazılması ve Strazburg’a gönderilmesi, (Bu kapsamda azınlık eğitim, din, entegrasyon vd. haklar madde madde yazılmak suretiyle Makedonya’da 90 bin Türkün yaşadığı gerçeği Strazburg’da ilk kez gündeme getirildi, 2004). 9) 2007’de İtalya Bolzano’da gerçekleşen azınlıklara dair çerçeve anlaşmasının 15 maddesi çalışmaları ile ilgili toplantıda Makedonya Türk azınlığını ve kadını temsilen Türklerin sorunlarının dile getirilmesi. 10) TİKA’nın desteğiyle sigaraya alkole ve uyuşturucuya dur demek. 11) Makedonya’da Türk kadının durumu ve kadına yapılan şiddetin azaltılması. 12) Kadına iş yaratmak ve eğitim kursları açmak. 13) Makedonya Cumhuriyeti Belediyelerinde eşitlik komisyonlarıyla eğitim çalışmaları. 14) Kadına karşı şiddet, eşitlik, kadın hakları konularda çalışmalar ve anayasa önerileri çalışmaları. 15) 2012 yılında eşitlik hakkında kanun önerilerini veren Interresor Çalışma Komisyonuna hükümet tarafından Dernek Başkanı Suzan Musli’nin seçilmesi ve bunun parlamento tarafından onaylanması (Bu gurup İş ve Emekli Bakanlığına bağlı eşitlik konuları çalışan ve yeni kanun önerileri veren bir çalışma gurubudur.) 16) Makedonya’dan Çayır Belediyesi ve Türkiye’den Gölcük Belediyesi destekleri ile Üsküp’te kadınlara yönelik gerçekleştirilen “Keçe Eğitimi” projesi (Proje ile modern

keçe sanatı Makedonya’da ilk kez görüçüye çıktı.) 17) Makedonya’da aile içi şiddete uğrayan kadınlar-kızlar için daha iyi hizmet verilmesi yönünde standartların yükseltilmesi için gerçekleştirilen toplantı.⁵²

3.3.8. Köprü Kültür Sanat ve Eğitim Derneği

Ocak 2002’de Üsküp ‘Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü’ öğretim üyesi Hayati Yavuzer ve bölüm öğrencileri tarafından çıkarılan *Köprü* dergisi ile ilk adım atılmıştır. Edebiyat, kültür ve sanat dergisinin hedefi, gençleri yazı yazmaya teşvik etmek ve beraber çalışmayı öğretmektir.⁵³

Dergi yayını olarak başlayan süreç Mart 2003’te ‘Köprü Kültür Sanat ve Eğitim’ şeklinde dernekleşerek daha etkin bir konum kazandı. Derneğin Türk öğrencilerinin eğitimine kültürel destek vermek, milli manevi değerlerinin gelişimini sağlamak, değişik bölgelerden gelen öğrencilerin kaynaşmasını sağlamak, kütüphane oluşturmak suretiyle öğrencinin ulaşamadığı yayınları hizmetlerine sunmak, dergi yayınına devam etmek, ilmi ve kültürel toplantılar düzenlemek gibi hedefleri bulunmaktadır.⁵⁴ Kısaca bahsedilen hedefleri hayata geçirme noktasında başarılı bir performans gerektiğini söylemek gerekir.

Bir Ramazan Gecesi, Bir Rumeli Gecesi gibi kültür-sanat-edebiyat ağırlıklı programlar, Yücel Teşkilatı Mensuplarını Anma Programı, “Türkiye’de Öğrenci Olmak” isimli seminer, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi ve İngilizce, Matematik, Osmanlıca kursları düzenlemesi, Şair Aşık Çelebi Kütüphanesi’nin açılması gibi faaliyetler ilk akla gelenlerdir.

Zamanla etkinliğini arttıran dernek, Makedonya’da yaşayan Türk gençliğinin tekrar özgüven kazanmasında, yetenekli ve gayretli gençlerin arkadaşlık, sevgi ve gönül birlikteliği ile kendini daha haklı bir zeminde ifade edebilmesinde başarılı bir performans sergilemiştir. Türklerin Makedonya’da azınlık olduğu gerçeğinden hareketle faaliyetlerini sürdüren, Makedonya’da yaşayan Türk toplumunun huzur ve refahının devletin içindeki genel toplumsal refahla mümkün olacağına inanan ve toplumsal huzur ve refahın sağlanmasında Türklerin dengeleyici unsur olduğu inancını taşıyan bir vizyonla hareket eden bir dernektir. Böylelikle ülkede var olan sorunların, azınlık fakat etkin bir unsur olarak hayatını sürdürdüğü takdirde Türk milletinin toplumsal

⁵² Dernek Başkanı Suzan Musli ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

⁵³ Üsküp’te görevli olan Hayati Yavuzer (Bolu Abant İzzet Baysal Ün.) ile yapılan görüşme, Ocak 2002, Üsküp.

⁵⁴ Dernek Başkanı Hüsrev Emin ve dernek yetkilisi Furkan Murteza ile yapılan görüşmeler, Ağustos – Eylül 2005, Üsküp.

kaynaşmayı, huzuru ve refahı sağlayacağı inancıyla, ilim, irfan, medeniyet, hoşgörü, birlik ve sevgi için *Köprü* olmaktır.

Misyon açısından Köprü Kültür, Sanat ve Eğitim Derneği, Makedonya’da yaşayan Türklerin ve diğer milletlerin sorunlarının çözümünü gençlerde ve eğitimde görmektedir. Bu çerçevede, Makedonya’da yaşayan Türk toplumunun kültürel, milli ve manevi değerlerini muhafaza etmesini ve geliştirmesini sağlamak, ayrıca tarihimizin ve kültürümüzün göstergesi olan eserlerimizin muhafaza ve ihya edilmesi için olanaklar oluşturmak derneğin başlıca hedefleri arasındadır.⁵⁵

Bünyesinde ‘Şair Aşık Çelebi’ Kütüphanesini oluşturan, *Köprü Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* ve *Kardelen Çocuk Dergisi*’ni yayınlayan derneğin yakın zamandaki faaliyetlerinden bazıları şunlardır: 1) Takı, ebru sanatı ve çini ahşap boyama gibi alanlarda düzenlenen kurslar. 2) Üsküp Şiir Gecesi. Makedonya Anayasasında İnsan Hak ve Özgürlükleri konulu konferans. 3) Balkan Savaşlarının 100. Yılında “Osmanlıdan Sonra Balkanlarda Kaybolan Değerler” Sempozyumu. 4) Kardelen Çocuk Kulübü Gezileri. 5) Aile İçinde Sağlıklı İletişimin Önemi konulu konferans. 6) İslam Kültür Antropolojisinde İnsan ve Toplum konulu konferans. 7) “Bu Yalana Beraber Dur Diyelim” sloganıyla düzenlenen Sözde Ermeni Soykırımı protestosu. 8) Geleneksel Türk El Sanatları Sergisi. 9) Kutlu Doğum Haftası Programı. 10) Helal Ve Sağlıklı Gıdada Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri başlıklı konferans. 11) Din, tarih, dil kursları ve kültürel gezileri içeren Kardelen Çocuk Kulübü kursları. 12) Şair Aşık Çelebi Kütüphanesinde düzenlenen edebiyat buluşmaları. 13) Geleneksel iftar programları. 14) Kurban eti dağıtımı. 15) Toplu sünnet etkinliği. 16) Çanakkale Savaşı’nın 100. yıldönümü, Kosova Türk Yazarlar Derneği’nin 20. yıldönümü, kuruluşunun 65. yıldönümü arifesinde bulunan “Doğru Yol” Türk Kültür Sanat Derneği-“Nazım Hikmet” Edebiyat Kolu, Üsküp’ün Köprü Derneği ve Tefeyyüz Okuluyla birlikte, “Sesler Dergisinin 50. Yıldönümü ve Yahya Kemal Beyatlı’nın 57. Ölüm Yıldönümünde” Tefeyyüz Okulunda “Edebiyat Buluşması”nın düzenlenmesi.⁵⁶

3.3.9. Namık Efendi

Ağustos 2002’de Yukarı Banitsa’da (Gostivar’da) kuruldu. Türk halkına yardım, eğitim, kültür, sanat ve spor alanlarında kalkınmanın amaç edindiği dernektir. Bunun yanı sıra. İngilizce, bilgisayar kursu, folklor, panel ve kon-

⁵⁵ (www.koprudernegi.com) için https://www.facebook.com/koprudernegiuskup/info/?tab=page_info

⁵⁶ <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.653229708049232.1073741847.188404174531790&type=3>

feranslar düzenleyen derneğin bir süre *Dere* isimli dergi yayınladığını da belirtmek gerekir.

Dernek Başkanı Hayati Şaban, devamlı bir şekilde eğitim alanında, eğitim seviyesinin artırılması için farklı konularda ve derslerde kurslar düzenlediklerini, TİKA'nın desteğiyle yörelerindeki öğrencilere her yıl kırtasiye malzemeleri yardımıyla bulduklarını ve oluşturdukları bir fon ile ihtiyaç sahibi ve başarılı öğrencilere burs verdiklerini ifade etmiştir. Türk kültürünün ve edebiyatının yaşatılması doğrultusunda Abdülislam Ali Şiir Yarışması, Yahya Kemal'den Necati Zekeriya'ya şiir şöleni, dergi yayını, İlk Adımlar şiir kitabının yayınlanması⁵⁷ gibi farklı organizasyonlar düzenlediklerine dikkat çeken dernek başkanı, bir süre önce kurulan Yukarı Banisa Trabzonspor futbol takımının bölgesel ligde yer almasına destek verdiklerini söyledi. Ayrıca, sosyal ve altyapı projeleri ile kendi beldelerine TİKA VE TDBB tarafından yapılan okul ile ilgilendiklerini de sözlerine ekleyen Hayati Şaban, bugünlerde köy stadi ve geniş bir spor kompleksi için çalışmalarına devam ettiklerini söyledi.⁵⁸

3.3.10. Ensar Kültür Yardımlaşma Derneği

Haziran 2002'de kültür ve yardımlaşma alanında faaliyet göstermek üzere Üsküp'te kuruldu. Kuruluş gayesi; maddi-manevi değerlere sahip çıkmak, Makedonya'daki birlik ve beraberliğin devamını sağlamak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, gelecek nesilleri eğitim ve kültürel açıdan hazırlamak, geçmiş ve gelecek arasında köprü olmak, lise ve üniversite öğrencilerine kurs verilmesi, kırtasiye yardımıyla bulunulması, toplu sünnet organizasyonunun gerçekleştirilmesi, kurban eti dağıtılması, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi, burs verilmesi, din, kültür, tarih vb. konularda paneller düzenlenmesi faaliyetlerinden bazılarıdır.⁵⁹

Dernek 2007 yılında Ensar Kız ve Erkek Üniversite Yurt Projesi kapsamında Makedonya'da yaşayan toplulukların eğitim açısından ilerlemelerine katkı sağlayan Ensar kız ve erkek üniversite öğrenci yurtlarını açtı. Okul zamanında üniversite öğrencilerinin faydalandığı yurtlarda yaz aylarında da geleneksel hale gelen Yaz Kur'an Kurslarını düzenlenmektedir. Kurslara 5, 6, 7 ve 8. Sınıfa devam etmekte olan Arnavut ve Türk öğrenciler katılmaktadır.

⁵⁷ Dernek başkanı Hayati Şaban ile yapılan görüşme, Ocak 2003. Gostivar ; Dere, S. 3, Y. Banitsa 2004, s. 29

⁵⁸ Dernek başkanı Hayati Şaban ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

⁵⁹ Dernek Başkanı Sulyeman Baki ile yapılan görüşme, Ağustos-Eylül 2005, Üsküp.;

<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.942755869096613.1073741883.188404174531790&type=3>

Dini bilinçlenmenin yanı sıra kurslarda öğrenciler için cami ziyaretleri, sosyal ve spor aktiviteleri de organize edilmektedir.⁶⁰

3.3.11. Makedonya Türk Sivil Teşkilatları Birliği- MATÜSİTEB

Makedonya’da yaşayan Türklerin çeşitli amaçlarla kurdukları sivil toplum teşkilatları yıllardır aralarında bir koordinasyon olmadan faaliyet göstermekteydiler. Hedef ve amaçları aynı olsa da, koordinasyonsuz çalışmalar birçok eksikliklere ve teşkilatlar arası gereksiz bir rekabete yol açabilmekteydi. Bu durum, Makedonya Türklerinin kimliğini ve kültürünü korumak, haklarını ve ortak çıkarlarını demokratik bir biçimde savunmak, diğer Makedonya vatandaşlarıyla iyi ilişkiler kurulmasına yönelik çalışmalarda bulunmak gibi hususlarda bir koordinasyonun gerekliliğine yol açmaktaydı. Bu gereklilik üzerine T.C Üsküp Büyükelçisi Mehmet Taşer’in inisiyatifi ile 14 Aralık 2002’de Anadolu Kalkınma Vakfının Üsküp şubesi mekânında 33 STK başkanları ve temsilcileriyle bir toplantı gerçekleştirildi.⁶¹

Makedonya’da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının tek çatı altında birleşip bir güç birliği oluşturulmasını hedefleyen toplantının başında bir basın açıklaması yapan Büyükelçi Taşer, bu toplantının tarihi bir toplantı olduğunu vurguladı. Ayrıca, soydaş sivil kuruluşlarının daha etkin, daha güçlü bir çalışma içine gireceğini de düşündüklerinden böyle bir girişimi başlattıklarını belirtti.

Umut verici bir başlangıç olarak yorumlanan girişim için 2003 yılının ilk aylarında birkaç toplantı daha gerçekleştirildi. Neticede Mart 2003’te MATÜSİTEB kuruldu.⁶² Başkanlığına yönetim kurulunun oybirliği ile Makedonya Türk Kadınlar Derneği Başkanı Sıdika Ağa seçildi.

Danışma organı işlevi görececek olan çatı kuruluşu, Makedonya Türklerinin milli ve manevi kültürünü korumak, haklarını ve ortak çıkarlarını demokratik biçimde savunmak, diğer Makedonya vatandaşlarıyla iyi ilişkiler kurulmasına yönelik çalışmalarda bulunmak ve Makedonya’da hoşgörü ve birlikte yaşama zihniyetinin yerleşmesine katkıda bulunmak gibi amaçlar doğrultusunda kuruldu. Bunun için çaba göstermek ve soydaşların Makedonya Cumhuriyeti’nin anayasal düzenine bağlılıklarını sürdürmelerini temin etmek gayesindedir. Birliğin şimdiki Başkanı Fadıl Hoca’dır. 2005 yılında 39 olan üye dernek

⁶⁰ <http://timebalkan.com/ensar-yaz-kurslari-duzenledi/>

⁶¹ ADEKSAM Başkanı Fadıl Hoca ile yapılan Görüşme, Ocak 2003 Gostivar ve Eylül 2005, Üsküp.

⁶² MATÜSİTEB Başkanı Fadıl Hoca ile yapılan Görüşme, Eylül 2005, Üsküp.

sayısının⁶³ 2015 yılında 65'e ulaştığı görülmektedir.⁶⁴ Ancak, üye olan derneklerin bazılarının aktif olmadığı görülmektedir.

Bunun yanı sıra STK ve buna benzer kuruluşlara destek verebilmek için Makedonya Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı bünyesinde 'Milli Toplulukların Kültürünü Geliştirme ve Doğrulama Dairesi' kurulduğunu, yaşanan güçlüklerle rağmen Türklerin bilinçlenmelerinde etkin olan STK faaliyetlerinin MATÜSİTEB'in de oluşturulmasıyla ayrıca bir güç kazandığını belirtmek gerekir.

Özellikle TİKA'nın desteğiyle⁶⁵ faaliyetlerine devam eden MATÜSİTEB, üye olan bazı derneklerle veya müstakil olarak konferans, burs, kitap yayını, kırtasiye yardımı, konferanslar, milli – manevi günlerin kutlanması, resmi ve sivil temsilcilerin ziyaretleri vd. etkinlikler gerçekleştirmektedir.

MATÜSİTEB, Ekim 2015'te Makedonya Cumhuriyeti Seçim Kanunu Değişiklikler Önerisi ve Hakça Temsil Konularını içeren taleplerini Avrupa Birliği Makedonya Misyonu Temsilcisi ile gerçekleştirdiği görüşmede dile getirmek suretiyle Türk halkının daha fazla milletvekili ile temsil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için Türk seçmenler tarafından bir Türkün seçilip parlamentoda yer almasının ancak tek seçim bölgesiyle mümkün olacağı belirtilerek hakça temsilin önemine de dikkat çekilmiştir.⁶⁶ Bu bağlamda Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliğinin seçim modeli değişikliklerini meclise sunduğunu belirtmekte yarar vardır.

3.3.12. Kocatürk Derneği

Kuruluş amaçlarını, "Büyük göçlerden bu yana yöremizde hiçbir sivil örgütlenmenin olmaması, bölge halkının eğitim, kültür, gelenek, sanat, spor ve diğer alanlardaki değerlere sahip çıkmasını ve geliştirip yaşatmasını sağlamak suretiyle yüzyıllara dayalı yardımlaşma duygusunu, kültürümüzün unutulmağa yüz tutmuş değerlerini yeniden canlandırmaktır. Gençlerimizi bir araya toplayıp çeşitli kötü alışkanlıklardan alıkoymaktır." şeklinde ifade eden Dernek Başkanı Hüseyin Kaplan, 2003 yılından beri diğer sivil toplum kuruluşlarıyla da işbirliği kurup, düzenlenen çeşitli etkinliklere katıldıklarını ve kendilerini en iyi şekilde ifade edebilmek için çaba sarf ettiklerine dikkat çekmektedir.⁶⁷

⁶³ MATÜSİTEB I. Bülteni 2003-2005, Üsküp 2005.

⁶⁴ http://matusiteb.org.mk/?page_id=668

⁶⁵ <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf>

⁶⁶ <http://timebalkan.com/kemal-nazim-akla-ziyan-olur/>

⁶⁷ Dernek Başkanı Hüseyin Kaplan ile yapılan Görüşme, Ekim 2015.

Hazırlamış oldukları web sayfasında misyon ve vizyon açısından dernek kendini şöyle tanımlamaktadır: “Sadece Balkanlara değil, bütün dünyaya kültür mirasları bırakmış olan Osmanlı’nın kültürünü canlandırıp yaşatmak. “Zor işler yapılır, imkânsızlar zaman ister” ilkesini doğrulamak. Yardıma muhtaç olanlara yardım edip ihtiyaçlarını gidermekle sınırsız hizmet etmek... Çalışmalarımızla başkalarını da yolumuzdan yürümelerini teşvik etmek... Türkleri ve Türkçeyi sevdirmek... Derneğimiz, öngörölmüş hedefleri zamanında, titizlikle ve dürüst biçimde gerçekleştirecek... Yöremizin her alanda gelişebilmesi için girişimci olup her çeşit katkıda bulunacaktır.”⁶⁸

Kültür ve spor faaliyetleri, gıda ve eşya yardımı, kurban eti dağıtımı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı etkinliği, Merkez Jupa “Mustafa Kemal Atatürk” ve Kocacık “Necati Zekeriya” bölgesel okullarında okul malzemesi dağıtımı, TİKA’nın desteği ile Üsküp’te düzenlenen beş günlük “Uluslararası Proje Döngüsü Yönetimi” eğitimine (seminerine) katılımda bulunulması gibi etkinlikler dernek faaliyetlerinden bazılarıdır.⁶⁹

3.3.13. Yakup Efendi⁷⁰ Derneği

2004 yılında faaliyetlerine başlayan dernek, 2005 yılından beri TİKA’nın desteğiyle Türkçe kursları gerçekleştirmektedir. Dernek Başkanı Cemil Sadullah, kurs sonunda öğrencilerle kısa bir müsamere ve Makedonya çapında kısa bir gezi gerçekleştirdiklerini söyledikten sonra şöyle devam etmiştir: “2005 yılında halkın dileğiyle köy okulumuzda öğrenciler (çocuklar) resmen Türkçe eğitim görmeye başladılar. 2005 yılına kadar okulda öğrenciler Makedonca eğitim görüyorlardı ve 2012/13 yılında köyümüzde Türkçe eğitim gören ilk neslimiz çıktı. Bununla birlikte 2012/13 yılında köyün %100’ünün Türk sayıldığını belirtmeliyim. Derneğimizin Bursa merkezli, Yeşil Bursa Halk Oyunları ve Bahar Şenliği isminde iki kardeş derneği vardır.”

Derneğin kurslardan başka Türkiye’ye yönelik gerçekleştirdikleri gezileri, kültürel etkinlikleri, 21 Aralık Türkçe Bayramı ve 23 Nisan kutlamaları gibi örnek verebileceğimiz faaliyetleri de bulunmaktadır.⁷¹

⁶⁸ <http://www.kocaturkkocacik.org/anasayfa/ana/yeni.html>

⁶⁹ <http://www.kocaturkkocacik.org/etkin/gunce/15.html>

⁷⁰ Debreşte Köyünde uzun yıllar imamlık yapan bir şahsiyettir. Yakup Efendi’ye gösterilen saygının bir ifadesi olarak derneğe O’nun adı verilmiştir.

⁷¹ Dernek Başkanı Cemil Sadullah ile yapılan Görüşme, Ekim 2015.

3.3.14. İstikbal Derneği

Dernek Başkanı Fikret İbraimi'ye göre İstikbal Derneği, "Karmaşık Balkan etnik mozaiğini oluşturan unsurlardan biri de kendini Türk kimliği içinde gören, fakat Türk dilini konuşamayıp Slav dilinin farklı ağızlarını kullandıkları için farklı çevreler tarafından, kendi amaçlarına uygun olarak bazen Pomak, bazen Torbeş, bazen Goran, bazen Makedon-Müslüman olarak isimlendirilen, Makedonya'nın Mavrovo ve Rostuşe belediyesi sınırları içerisinde yaşayan Türklerin, kimlik ve kültürlerini korumak ve devam ettirebilmek için kurulan bir dernektir."

Yıllardır nüfusun yüzde yetmişinin Türk olduğu, ancak resmi verilerde yüzde otuz civarında gösterilmeye devam ettiği bu bölgede yaşayan halk, Türk dilinin kendi çocuklarına öğretilmesi için çabalamaktadır. Bu çabalara Fikret Bey ve onun gibi Türkiye'de eğitim görmüş gençlerin de destek vermesiyle 2004 yılında İstikbal Derneği kurulmuştur. Böylelikle Türkçe kurslar verilmeye başlanmıştır. Mevcut Makedon yönetimin yaptırımlarından dolayı bir süre Türkçe kurslara ara verilmiş ise de TİKA'nın desteğiyle kurslara devam edilmektedir.

İstikbal Derneği, ayrıca Türkiye'ye kültürel gezi düzenlenmesi, öğrencilere kırtasiye yardımlarının yapılması, kurban faaliyetlerinin organize edilmesi, gerçek Osmanlı'nın ve Yeni Türkiye'nin daha iyi anlaşılması için toplantıların tertip edilmesi, Türkçenin dinlenmesi ve yaygınlaşması için evlere çanak anten dağıtılması gibi faaliyetlerde bulunmak suretiyle Türk kültürünün yaşaması ve yaşatılması için gayret göstermektedir.⁷²

3.3.15. Doğu Makedonya Türkleri Derneği

Osmanlı'nın Balkanları fethiyle 14. yüzyılda Karaman'dan gelen ve Doğu Makedonya'nın dağlık kesimlerine yerleşen Yörük Türkleri, Osmanlı sonrası dönemde hizmetin yeterince gitmediği, yolun olmadığı, çocukların eğitimden mahrum bırakıldığı dağ köylerinde yaşamak zorunda kaldılar. Yugoslavya döneminde kentlerde yaşayan Türkler, yoğun baskılardan dolayı topraklarını, evlerini bırakarak anavatana göç ederken Yörük Türkleri daha ziyade dağlık bölgelerde yaşadıklarından adeta unutuldu ve genel olarak göçe zorlanmadılar. Aradan geçen uzun yıllara rağmen kendilerine özgü kıyafetleri ve yaşam tarzları ile kültürlerini, dillerini ve geleneklerini yaşatmak için yoğun bir çaba sarf etmek zorunda kalan Doğu Makedonya Türkleri,⁷³ 2004 yılında

⁷² Dernek Başkanı Fikret İbraimi ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

⁷³ http://www.zaman.com.tr/dunya_makedonyanin-yoruk-turkleri-geleneklerini-yasatmaya-devam-edi-

kurdukları dernek ile kimliklerini korumak ve devam ettirmek adına önemli bir adım attılar. Bu bağlamda 2007 yılından itibaren düzenlemeye başladıkları Yörük Türkleri Festivali ayrıca önem arz etmektedir. Zira anavattan, Batı Trakya'dan gelen misafirlerin varlığı, onların yalnız olmadıklarının somut göstergesi idi.⁷⁴

Aşure etkinliği, güreş müsabakaları, kurban organizasyonu, folklor gösterimi, kültür sempozyumu gibi değişik etkinliklerde de bulunan Doğu Makedonya Türkleri Derneği'nin bir diğer önemli faaliyeti de Toplu Sünnet Törenidir. Tören, Radoviş Vefa Derneği, Kartbintsi Ağlar Dağlar, İştip EM Derneği, Gradoşor Ali Bey, Kalkovo Kalkovalılar Derneği ve Köprülü Yeni Hayat Derneği'nin ortaklığında geleneksel olarak Veles, Radanya, Pırnalı, Radoviş, Kalugeritsa, Bansko, Kalkovo ve Gradoşor'da 200 civarında çocuğun sünnet edilmesi ile gerçekleşti.⁷⁵

3.3.16. Selamet Kültür Eğitim ve Yardımlaşma Derneği

Vrapçište kasabası (Gostivar)'da 2004 yılında kurulmuş olan derneğin Başkan Yardımcısı Cemal Vraynko Mustafi amaçlarının, Türk-Müslüman gençlerin eğitime katkı sağlamak, Makedonya genelinde maddi - manevi hizmetlerde bulunmak, Türk-İslam kültürüne sahip çıkmak ve yaşatmak olduğunu söylemektedir. Bu arada 150'nin üzerinde üyeye sahip olan ve 11 yıldır faaliyette bulunan derneğe TİKA tarafından bilgisayar ve diğer donanımın sağlandığını ve öğrencilerin hizmetine sunulduğunu da belirtmek gerekir.

Konumu ve sosyal yapısı itibarıyla halkın dinine, dillerine ve eskilerden beri devam eden kültürlerine sahip çıkması ile Makedonya'daki Türklüğün ve İslam'ın korunmasının mümkün olacağına dikkat çeken Mustafi, toplumun gelişmesinin eğitim düzeyinin artması ile mümkün olacağını ve bu bağlamda Vrapçište halkının kendi kültürlerine sahip çıkmak için son zamanlarda sesini daha fazla duyurmaya başladığına dikkat çekmektedir.⁷⁶

2004 yılından beri faal olan Türk kültürünün zenginliğini bir çatı altında toplama gayretindeki derneğin bazı çalışmaları şunlardır: Kurban bayramlarında kurban kesiminin yapılması ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, kültürel etkinliklerde bulunulması, izcilik kulübünün kurulması doğrultusunda Kalkan

yor_693828.html

⁷⁴ <http://www.birlikgazetesi.info/haber-arivi/79.html>

⁷⁵ <https://www.facebook.com/Do%C4%9Fu-Makedonya-T%C3%BCrkleri-Derne%C4%9Fi-102403226589618/timeline/>

⁷⁶ Dernek Başkan Yardımcısı Cemal Vraynko Mustafi ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

derneği ile beraber Türkiye İzcilik Federasyonunun ev sahipliğinde Çanakka-
le ‘Milli Bilinç Kampı’, İstanbul ve Erzurum izci kamplarına izcilerin gönde-
rilmesi, Mayıs 2015 T.C. Başbakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Makedonya
ziyareti sırasında hediye sözü verdiği Kuran-ı Kerimler, Türk Bayrakları ve
Türkçe Sözlüklerin Vrapçište halkına dağıtılmasıdır.⁷⁷

3.3.17. Abdi Bayraktar Eğitim Kültür Sanat ve Yardımlaşma Derneği

Kırçova yöresinde Plasnitsa Belediyesine bağlı Lisiçani köyünde 2005
yılında kuruldu. Yöredeki ilk Türk Derneği vasfını taşıyan derneğin amacı
ve misyonu, bölge halkına destek verebilmek, bölgede Türkçenin ve Müslü-
man-Türk kültürünün devamını sağlamaktır.

Derneğin Lisiçani, Plasnitsa-Preglovo, Çelopetsi, Srbyani, Drugovo, Kır-
çova merkez ve Biçintsi’de gerçekleştirdiği kurban organizasyonu, ihtiyaç sa-
hiplerine yardım edilmesi vb. etkinliklerini örnek verebiliriz.⁷⁸

3.3.18. Jupa Türkleri Derneği

2006 Yılında kültür, sanat, yardımlaşma ve eğitim derneği olarak kurul-
du. Dernek Başkanı Erşen Kartal, folklor ekibiyle festivallere katıldıklarını,
festivaller düzenlediklerini, küçük futbol turnuvaları ve güreş müsabakaları
tertiple ettiklerini, Geleneksel Gurbetçi Buluşması düzenlediklerini, böylelik-
le Türk kültürü ve geleneklerinin de yaşatılmasına destek verdiklerini ifade
etti. Ayrıca yardımlaşma, kurban kesimi, yöre halkının (yol, su çeşmesi vb)
ihtiyaçlarının karşılanması gibi faaliyetlerde de bulduklarına dikkat çekti.⁷⁹

3.3.19. Kalkan Eğitim, Kültür ve Sanat Derneği

Türkçe eğitim sorununu halledebilmek amacıyla 2007 yılında kurulmuş
olan dernek aynı zamanda Türkçenin Kalkandelen’de konuşulması ve yaygın-
laşması içinde gayret göstermektedir. Dernek Başkanı Cengiz Destan’ın ifade-
sine göre, *“kuruluş amaç ve hedeflerine ulaşmış, başarısını daha da geliştirme-
nin çabası içinde günden güne daha fazla çalışan Kalkan Derneği, Makedon-
ya’nın en başarılı Türk STK’larından. 2014 yılından itibaren sadece bölge
Türkleri tarafından bilinen bir dernek olmaktan çıkan dernek, Makedonya’da
yaşayan diğer milletler tarafından da yakından takip edilmekte ve her kesimde
büyük ilgi uyandırmaktadır.”*

⁷⁷ <https://www.facebook.com/kydselamet.vrapciste>

⁷⁸ <https://www.facebook.com/groups/abeksayd/?fref=ts>

⁷⁹ Dernek Başkanı Erşen Kartal ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Kalkan İzcilik Kulübünün kurulması, 1580 kitabın (tarih, edebiyat, çocuk edebiyatı, dini eserler, tıp ile alakalı vd.) yer aldığı Türkçe Kütüphanenin kurulması, Türkçe kurslar verilmesi, burs verilmesi, kırtasiye yardımı, konferans, 23 Nisan Çocuk Bayramı etkinliği gibi birçok faaliyet gerçekleştirdiklerini belirten Kalkan derneği Başkanı Destan, kuruluşundan bu yana TİKA'dan da aldıkları destek sayesinde özellikle eğitime daha çok destek verebildiklerini aktarmaktadır.⁸⁰

Dernek açtığı web sitesi ile yapmış oldukları ve yapacakları çalışmalar hakkında halkı daha kolay bilgilendirmeyi, dernek kampanyalarını resmi olarak duyurabilmeyi ve yurt dışı kuruluş ile destekçileriyle daha kolay iletişime geçmek gayretiyle faaliyetlerini devam ettirmektedir. Şüphesiz ki bu çalışmalar, hem maddi hem de manevi yönden Makedonya Türklerine destek olan T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ve Türkiye İzcilik Federasyonu'nun yanısıra Kalkandelen Belediyesi gibi kurumların desteğiyle devam edecektir. Ayrıca gönüllü olarak çalışan, sürekli hazırda olan yönetimin, çalışma grubunun ve Kalkandelen halkının katkısını da belirtmek gerekir.

3.3.20. Mustafa Kemal Atatürk Makedon-Türk Dostluk Derneği

Manastır'lı bir gurup genç aydın tarafından 2007 yılında kurulan dernekte farklı etnik gruplardan kişiler görev yapmaktadır Türklerin yanı sıra Arnavut, Boşnak ve Romanların da bulunduğu derneğin 200'ün üzerinde üyesi bulunmaktadır. Başkan Şenol Memiş derneğin başlıca amacını bize şöyle aktarmıştır: *“Çağdaş Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün eserini yaşatmak ve yükseltmek, Makedonya-Türkiye işbirliğine ivme kazandırmak, Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin milli kimliğini korumak ve geliştirmek ve bu toplumda onları entegre etmektir. Bir diğer hedefimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğini, ilkelerini halka tanıtmaktır. Kültür mirasımız olan Osmanlı eserlerini korumak ve Türk kültürünü, geleneklerini ve dilini Manastır'da yaşatmak da doğal amaçlarımız arasındadır.”*⁸¹

Kuruluşundan bu yana birçok faaliyete imza atan derneğin bazı faaliyetleri şunlardır: Manastır ve civarında Osmanlı Döneminden Kalan Tarihi Kültür Anıtları Projesi kapsamında üç dilde (Makedonca, Türkçe ve İngilizce) “Benim Şehrim” temalı bir monografi çalışmasının yayınlanması, 10 Kasım

⁸⁰ <http://www.yenibalkan.com/egitim/kalkan-derneginden-turkce-egitime-destek-h4492.html>

⁸¹ Dernek Başkanı Şenol Memiş ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Atatürk'ü anma programlarını düzenlenmesi, Türk derneklerinin işbirliği ile Türkçe kurslarının düzenlenmesi, ihtiyaç sahiplerine insani yardımda bulunulması, Makedon fotoğraf sanatçılarının Türkiye'de, Türk fotoğrafçıların Manastır'da sergi düzenlemelerine destek verilmesi, Türk mutfağının eşsiz yemeklerinin Manastır'da tanıtılması için stantlar açılması, Manastır'daki Türk öğrencilerin Makedonca dilinde eğitimlerine devam etmek zorunda kalmalarından dolayı anadillerini unutmalarını engellemek için kurslar gerçekleştirilmesidir. Bu kursların Manastır'da Makedonca okuyan Türkler tarafından büyük ilgi gördüğünü böylelikle özellikle genç neslin Türkçe yazma ve dilbilgisi öğrenme imkânına kavuştuğunu belirtmek gerekir.⁸²

3.3.21 Ufuk Derneği

2008 yılında Üsküp'te kurulan derneğin Başkanı İlhan Rahman, Makedonya Türklerinde bir eksiklik olan gençlik, demokrasi ve insan hakları konularında çalışmaya gayret ettiklerini, Makedonya Türk Gençliğine ve Makedonya Türlerine hizmet etmek için faaliyetlerini sürdürdüklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda Makedonya Türk gençliğinin sivil toplumda söz sahibi olmaları için gençliğe farklı eğitim programları düzenleyerek gençleri sivil toplum teşkilatlarına kazandırmaya çalıştıklarına da dikkat çekmektedir.⁸³

Derneğin başlıca amaçları arasında Makedonya'da dağınık bir coğrafyada yaşayan Türklerin birbirine yakınlaştırılması, gençler arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi, Türk gençliğinin eğitimine daha fazla önem verilmesi, gençlerin sosyal kişiliklerinin geliştirilmesine katkıda bulunarak topluma uyumlu olmalarının sağlanması, toplumun demokratikleşmesi için demokrasi kültürüne katkıda bulunulması, ortak akıl ve adalet ölçüsünde bireyin özgürlük alanının genişletilmesi, buna dayalı sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi, AB gençliği ve Türk Dünyası gençliği ile etkin etkileşimin sağlanması ve temel yaşam becerileri eğitiminin gerçekleştirilebilmesi gibi temel gençlik sorunları üzerinde yoğun bir şekilde işbirliği yapılması yer almaktadır. Derneğin ayrıca gençliğin çağdaş yaşamda girişimci ve dinamik kimliklerini ön plana çıkarmak ve bu doğrultuda bilimsel teknolojik ve sanatsal gelişmeyi ve değişime açık özgür düşünen, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, araştıran, üreten bireyler olmasını sağlamak için de çalıştıklarını belirtmek gerekir.⁸⁴

⁸² http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=9263

⁸³ Dernek Başkanı İlhan Rahman ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

⁸⁴ <http://ufukdernegi.org/v2/index.php/hakkimizda>

Ufuk Derneği'nin bazı faaliyetleri ise şunlardır: Her yıl geleneksel olarak gençlik yaz kamplarının düzenlenmesi, Makedonya'da Türkler konulu panel düzenlenmesi, Makedonya'daki Türk gençlerinin topluma kazandırılması amacıyla gerçekleşen "Bilinçli Gençlik" projesi, farklı görüşleri aynı platformda buluşturmak suretiyle demokrasi kültürüne katkı sağlamak için Özgür Düşünce Projesinin gerçekleştirilmesi, *Ufuk* dergisinin yayınlanması, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı etkinlikleri, Balkan Savaşları'nın 100. yılı münasebetiyle gerçekleştirilen etkinlikler.⁸⁵

3.3.22. Makedonya – Türkiye Ticaret Odası –MATTO

2008 yılında kurulan Makedonya – Türkiye Ticaret Odası'nın kuruluş amacı, üyelerinin faal oldukları alanlar başta olmak üzere, iş faaliyetlerinin büyümesi, geliştirilmesi ve istikrarlı bir şekilde başarılı sonuçların elde edilmesi yönünde Türk İşadamlarına hizmet verebilmektir. Genel sekreterlik, araştırma - geliştirme, hukuk, tercümanlık, vize vb. oluşturulan birimleri ve web sitesi ile Makedonya ve Makedonya dışında faal olan Makedonya Türk İşadamlarına maksimum hizmet sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda dış ve iç yatırımlara yönelik olarak gerek Makedonya, gerekse Türkiye merkezli yatırımcılara işbirliği vd. alanlarda destek vermek ve imkânları arttırmaya dönük faaliyetler yürütmektedir.

Başvuruları değerlendirip yönlendirerek, gerekli görüşmeleri yapan, Makedonya'da yatırım yapmak isteyen İşadamları için istatistiki araştırmalar yaparak sektörel bazda veriler sunan, yatırımcıların hukuki işlemlerini takip ederek sorunların çözümünde yardımcı olan, gerekli olan evrakları Türkçe ve Makedoncaya çevirmek suretiyle İşadamlarına gerektiğinde tercüme yapan, Makedonya'da yatırım yapacak İşadamları, çalışma ve öğrenim amaçlı Makedonya'da bulunan öğretmen, öğrenciler için vize prosedürleri hususunda işlem yapan, üyelerin ilgilendiği sektörle ve Makedonya Türkiye makroekonomik bilgileri ile ilgili her türlü detayı sunmak suretiyle bilgileri sürekli güncelleyen ve yeni gelişmeler konusunda bilgilendirmeler MATTO tarafından yürütülmektedir.⁸⁶

Türkiye ile Makedonya arasındaki ticaret bağlantılarının geliştirilmesi yönünde çalışmalarda bulunan MATTO'nun faaliyetlerinden bazıları şunlardır: 1) Türkiye'deki İşadamları, Ticaret Odası vb. kuruluşlarla işbirliği protokolünün imzalanması. 2) Tecrübe Aktarımı Konferansının düzenlenmesi, 3) Üsküp'te düzenlenen Türk İhraç Ürünleri Fuarı. 4) Türkiye'den

⁸⁵ <http://www.ufukdernegi.org/faaliyet-raporlari/5-ufuk-dernei-2010-faaliyet-raporu.html>

⁸⁶ <http://matto.com.mk/files/dokumenti/Tuzuk/Tuzuk%2024.%2001.2015%20tarikli.pdf>

gelen işadamlarına Makedonya'daki yatırım imkânlarının anlatılması ile ilgili program ve iş forumlarının düzenlenmesi. 5) Yabancı Yatırımcılar Konseyi Başkanı ile yapılan görüşmeler doğrultusunda Makedonya ekonomisinin gelişmesine katkı vermek için ortak faaliyetlerde bulunulması üzerinde mutabakata varılması.⁸⁷

3.3.23. Paşa Gençlik Kültür ve Sanat Derneği

Dernek yönetiminden Ahmet Sipahi'nin belirttiğine göre Paşa Derneği, toplumsal yaşamda hissedilen eksikliğin giderilebilmesi doğrultusunda, özellikle eğitim ve kültür alanlarındaki etkinliklerin düzenlenmesinde gönüllü çalışmaların yeterli olmamasından dolayı 2009 yılında kurulmuştur. Ahmet Sipahi, ayrıca derneğin amaçları, faaliyetleri ve hedeflerinden bazılarını şöyle özetlemektedir: *“Kültür ve sanat alanlarındaki etkinlikleri organize etmek ve katkıda bulunanları teşvik etmek; Türk halkının eğitim, kültür ve sanat yaşamlarındaki şuurunu yükseltmek ve bu alanlarda faaliyetler yürütmek; diğer Türk derneklerinin düzenleyeceği kültür ve sanat etkinliklerini desteklemek; devletimizdeki hizmet ve yardımlaşma kurumları ile devletimizin dışındaki aynı amacı taşıyan diğer kültür ve sanat kuruluşları ile ilişkiler kurmak ve ilişkileri güçlendirmek; anayasa, kanunlar ve kurumlar çerçevesindeki sistemin kuruluş şeklinde, Makedonya Cumhuriyetinde yaşayan Türk halkının kültürünü, dilini ve adetlerini devam ettirmek ve Makedonya Cumhuriyetinde yaşayan Makedon, Arnavut ve ortak çıkarları olan diğer halklarla kültür ve sanat alanında işbirliği köprüleri kurmak ve bu halklarla etkin çalışarak Makedonya Cumhuriyetinde beraber yaşamak; gayemiz, daha iyi organize olup kültürümüzü, geleneklerimizi ve adetlerimizi ve de ayrıca milli varlığımızın kanıtı olan Türkçemizi muhafaza etmek ve bütün dünyada yaşayan Türklerle aynı adımları atarak kültür eğitimimizi geliştirmektir.”*⁸⁸

Öğrencilere burs verilmesi, dernek kütüphanesi için kitap kampanyasının düzenlenmesi, Satranç Turnuvası düzenlenmesi, Ramazanda iftar verilmesi, ihtiyaç sahiplerine yardım kampanyası düzenlenmesi, Almanca, Fransızca ve İtalyanca dillerinde hızlandırılmış kurslar düzenlenmesi şeklinde örnek verebileceğimiz faaliyetlerden bazılarıdır. Dernek ayrıca 21 Aralık Türkçe Eğitim Bayramı, Kutlu Doğum Haftası, Türk Filmleri Haftası gibi etkinliklere de katılımında bulunmak suretiyle destek vermektedir.⁸⁹

⁸⁷ <http://matto.com.mk/index.php/faaliyetlerimiz/index.1.html> <http://matto.com.mk/index.php/faaliyetlerimiz/3475.html>

⁸⁸ Dernek Yönetiminden Ahmet Sipahi ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

⁸⁹ <https://www.facebook.com/pasa.dernegi/timeline>

3.3.24. Genç Kalemler Derneği

Genç Kalemler 2010 yılında Gostivar'a bağlı Aşağı Banisa köyünde kurulan bir dernektir. Dernek Başkanı Onur Abdi, Genç Kalemlerin öncelikli hedefinin Makedonya Türk halkına ve tüm Makedonya'ya eğitim, kültür, sanat ve spor alanında yenilikler getirmek suretiyle eksiklikleri gidermek olduğunu ve bu yüzden kuruluşundan itibaren birçok faaliyet gerçekleştirdiğini belirtmiştir.⁹⁰ Derneğin yakın zamandaki en önemli girişimlerinden birisi de 15 yıllık aranın ardından Aşağı Banisa'da Genç Kalemler Spor Kulübünün kurulmasına öncülük etmesidir. Amatör kümede mücadele eden kulüp, aynı zamanda Genç Kalemler Derneği bünyesinde çalışmalarına devam etmektedir.⁹¹

Bu arada yeri gelmişken 2015 yılında Aşağı Banisa'da kurulan Genç Kalemler Futbol Kulübünün yanı sıra aynı bölgede, Yukarı Banisa'da futbola gönül verenlerin girişimiyle kurulan Yukarı Banisa Trabzonspor takımının varlığından da söz etmek gerekir. Oyuncuların tamamını Türklerin oluşturduğu Yukarı Banisa Trabzonspor Kulübü 2015 yılında 10 takımın mücadele ettiği Makedonya 4. Bölgesel Gostivar liginde yer almıştır.

Genç Kalemler Derneğinin diğer faaliyetlerinden bazıları şunlardır: Geleneksel olarak düzenlenen İftarlar, "Makedonya'da Türkçe Eğitim" konulu konferans, 'Bugün Ne Giysem Mori Aba' oyununun da sergilendiği Kültür Eğitim (şiiir, tiyatro, folklor) Programı, Genç Kalemler Tiyatro Grubu ve İlahi Grubunun yer aldığı Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri, "18 Mart Çanakka- le Zaferi Şehitleri Anma Günü" programı, "Türkiye'ye Öğrenci Gönderme" projesi kapsamında Edirne Trakya Üniversitesine eğitim almak için öğrenci gönderilmesi, Kurban Organizasyonu, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi, burs verilmesi, piknik düzenlenmesi, çocukların şiiire olan merakını arttırmak, şiiire ve edebiyata daha yakın olmalarını sağlamak amacıyla şiiir yarışmalarının düzenlenmesi.⁹²

3.3.25. Umut Yolu Kültür, Sanat, Eğitim ve Spor Derneği

Türk üniversiteli gençlerin girişimiyle 2010 yılında kurulan dernek, her hangi bir maddi çıkar gözetmeyen, her hangi bir partiye bağlı olmayan, halkın serbest birleşmesiyle faal olan bir yapı olarak kendini tanımlamaktadır. Dernek Başkanı Eyyub Eyyub, "*kısa sürede başarı sağlamış olan derneğimiz 70 metre karelik ofisiyle Kırçovalı gençlerin dünyaya açılan kapısı*

⁹⁰ Dernek Başkanı Onur Abdi ile yapılan görüşme, Temmuz 2014.

⁹¹ <http://www.yenibalkan.com/spor/turk-futbol-takimi-kuruldu-h4428.html>

⁹² <https://www.facebook.com/genckalemler.mk?fref=ts>

olmaya devam etmektedir. Bu birliğin başlıca amacı Türk dilini ve Türklerin kültür ve geleneklerini korumak, öğrenimi daha yüksek seviyeye kaldırmak, insaniyeti teşvik etmek, demokrasiye saygı göstermek, hayat ortamını daha iyi duruma getirmek ve Makedonya'da yaşayan Türklerin ve başka halkların yaşam ortamlarını daha iyi duruma getirmek ve Türk gençlerin her alanda ikinci sınıf vatandaş olarak gösterilme yaklaşımını ve büyük oranda etkili olan asimile politikanın etkisini azaltmak adına derneğimiz çeşitli eğitim ve kültür faaliyetler yürütmektedir.” şeklindeki ifadeleriyle derneğin oluşumunu özetlemektedir.

Umut Yolu Derneğinin etkinliklerinden bazıları şunlardır:

1) TİKA destekli ücretsiz Türkçe kurslar verilmesi. 2) Yunus Emre Türk Kültür Merkezi desteğiyle “Kırçova Türk Sinema Geceleri” ve “Kırçova Türk Şiir Geceleri”nin düzenlenmesi. 3) Çeşitli konularda seminerler düzenlenmesi. 4) Karaman'a gerçekleşen kültür gezisi. 5) Ramazan ayında İlim Yayma Cemiyeti desteğiyle İzmit- Sakarya ve İstanbul da Kur'an kursu verilmesi. 6) Makedonya Türk Sağlıkçılar Buluşması.⁹³

3.3.26. Uyanış Kültür Sanat Derneği

Kültür sanat sektöründeki gerilemeye bir tepki olarak 2012 yılında kurulan derneğin amacı, Gostivar Türklerinin kültür ve sanat alanında tekrar uyanışını sağlamaktır.⁹⁴ Bu bağlamda derneğin kuruluşuna etki eden tepkinin şehirde bir süre sanatsal etkinliğin olmamasından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Ayrıca, 2011 yılında hazırlanan Işığın Değeri adlı kısa filmle Türkiye'deki film festivaline katılanların da derneğin kuruluşunda yer aldığı görülmektedir.

Gostivar'da yaşayan babası tarafından terk edilmiş, annesi ve kardeşine bakmakla mükellef olan genç bir delikanlının hayat hikâyesinin anlatıldığı *Haydar Haydar* adlı beş perdelik tiyatro oyunu, Gostivar ve çevresindeki gençlerin kültür ve sanat alanında kalkınmalarına destek verecek projeler tasarlayan derneğin ilk icraatlarından biridir.⁹⁵

Gelecek dönem projeleri arasında fotoğrafçılık ve ressamlığa da yer verecek olan derneğin kültürel ve sanatsal faaliyetler kapsamındaki bir diğer

⁹³ Dernek Başkanı Eyyub Eyyub ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

⁹⁴ <https://www.facebook.com/groups/uksdmk/?fref=ts>

⁹⁵ <http://www.makedonyaturkleri.com/haberler-1836-haydar-haydar-adli-oyun-yenilikci-gostivar-tiyatrocularindan.html#.Vio6XH7hCUk>

etkinliği dernek üyeleri tarafından hazırlanmış olan “Abe Kaynana” isimli tiyatro oyunudur. Dernek iki yıla yakın bir sürede, 4 tiyatro oyunu, 2 kısa film, bir uzun metrajlı film ve bir tane de tiyatro tanıtım filmini hayata geçirdi. Gostivar’lı esnaflardan aldıkları destek ile ses stüdyosu ve yapım şirketi kuran dernek faaliyetleri için bir miktar kaynak da oluşturdu.⁹⁶

3.3.27. Debreli Hasan

2012 yılında kurulan Debreli Hasan Eğitim, Sanat, Spor ve Yardımlaşma Derneği, Makedonya’nın batısında Arnavutluk sınırında yer almaktadır. Genelde faaliyetlerini, 2002 nüfus sayımına göre 14.561 kişinin yaşadığı Debre’de sürdürmektedir. Çok kısa bir süre içinde 50’den fazla üyesi ile Debre şehrinin önemli bir STK’sı haline gelen derneğin, LCD televizyon, masa üstü bilgisayar, diz üstü bilgisayar, yazıcı vb. teknik donanım ile ofis mobilyası ihtiyacı TİKA tarafından giderilmiştir. Böylelikle dernek, bölge halkı için daha nitelikli faaliyetlerde bulunma imkânına kavuşmuştur.⁹⁷

3.3.28. Makedonya Atatürkçüler Derneği

Mustafa Kemal Atatürk’ün “*İki Mustafa Kemal vardır. Biri ben et ve kemik, geçici Mustafa Kemal. İkinci Mustafa Kemal, onu ‘ben’ kelimesiyle ifade edemem; o ben değil, bizdir! O, memleketin her köşesinde yeni bir fikir, yeni bir hayat ve büyük ülkü için uğraşan aydın ve mücadeleci bir topluluktur. Ben onların rüyasını temsil ediyorum. Benim girişimlerim, onların özlemini çektikleri şeyleri tatmin içindir. O Mustafa Kemal sizsiniz, hepinzsiniz. Geçici olmayan, yaşaması ve başarılı olması gereken Mustafa Kemal odur.*” şeklindeki ifadesinden hareketle, Atatürk’ü rehber edindiklerini söyleyen dernek başkanı Halil Abdullah, ‘Ali Abdullah’ Kültür eğitim ve sanat derneği isminin 2012 yılında yapılan genel kurul toplantısında, oybirliğiyle alınan karar doğrultusunda Makedonya Atatürkçüler Derneği olarak değiştirildiğini ifade etmiştir.⁹⁸

Yurtiçi ve yurtdışı birçok etkinliğe katılan derneğin düzenlediği faaliyetleri; dernek bünyesindeki gençlik teşkilatı ve bazı üniversite öğrencilerini kapsayan, Kalkandelen Alaca Camii ve Harabatı Baba Tekkesi ile Şar Dağı Tanıtımı gezisi, Çanakkale savaşı ve onun önemine değinen Çanakkale Zaferi Konferansı,⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatının yıldönü-

⁹⁶ http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=9861

⁹⁷ <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf>

⁹⁸ Dernek Başkanı Halil Abdullah ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

⁹⁹ <http://minberhaber.mk/makedonya-ataturkculer-dernegi-uskupte-canakkale-zaferini-konferansla-andi/>

mü vesilesiyle düzenlenen “Rumeli Yiğidi Atatürk” Konferansı ve resim sergisinin açılması, 29 Ekim, 23 Nisan, 19 Mayıs vesilesiyle etkinlikleri, düzenlenmesi şeklinde özetlemek mümkündür.¹⁰⁰

3.3.29. İmago Plus Derneği

2013 yılı başlangıcında kurulan derneğin Başkanı Zemrijet Bali Veseli, özel ihtiyacı olan çocuklara karşı yardım çeşitliliğini geliştirme yönünde çalışmalarda bulduklarını, amaçlarının ülkedeki eğitimden yoksun kalan çocuklarla çalışmak olduğunu, şimdiye kadar farklı etnik gruplara ait (Türk, Arnavut) insanların bazı bilgileri Makedonca konuşanlardan öğrenebildiklerini, İmago Plus kadrosu ile artık farklı etnik gruplarla kendi ana dilinde eğitimin sağlanabildiğini ve başarılı olduklarını söyledi. Bu bağlamda İmago Plus’un söz konusu etkinliğinden yararlanan çocukların sayısının 87’ye ulaştığını belirtmek gerekir.

Dernek başkanı, az miktardaki bütçe aynı zamanda down sendromu, çocuk felci, otistik, ADHD, ADD, PDD, NOS ve disleksi rahatsızlıkları olan çocuklara yönelik çocuğun gelişimine uygun özel programlar hazırlama gayretinde olduklarını ve 51 çocuğun yardımlarını beklediklerini ifade etmek suretiyle ilgililerin desteğinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, Çayır Belediyesinin kendilerine tahsis ettikleri iki sınıfta eğitimlerini devam ettirmeye çalıştığına vurgu yapan Bayan Veseli, diğer çocukların gerekli yardımı alması için hem sınıflara hem de fazla ekipmana ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir.¹⁰¹

Özel ihtiyacı olan çocuklara özel terapiler oluşturma yeteneğine ve bilgisine sahip olan terapistlerin yetiştirilmesini sağlayan İmago Plus Derneği, öğrenme eksikliği yaşayan çocuklara yardım ederek onların toplumla bütünleştirilmesine önemli ölçüde katkı sunmaktadır. Derneğin Aralık 2015 itibarıyla düzenlediği bir diğer etkinlik, “Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitimi ve öğretimi” başlıklı konferanstır.

3.3.30. Türk Ülküsü Kültür Derneği

Tüzüğündeki esasları Türk ülküsünü temel alarak oluşturan dernek 2015 yılında kurulmuştur. Dernek Başkanı Dawer Nurettin, Türk kültürünü, yaşayışlarını hayata bakışlarını, Türk tarihini Makedonya’da yaşayan Türklere ve diğer milletlere tanıtmak, burada Türklüğünü unutmuş ya da zedelemiş insanlara yeniden kimliklerini kazandırmak amacıyla faaliyete geçtiklerini belirtmektedir. Başkan Nurettin, ayrıca dernek olarak hedefle-

¹⁰⁰ <https://www.facebook.com/groups/makedonyaataadernegi/?fref=ts>

¹⁰¹ Dernek Başkanı Zemrijet Bali Veseli ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

dikleri etkinlikleri şu şekilde özetlemektedir: “*Türk okullarının kitap kıyafet kalem gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak ve oradaki insanlara yalnız olmadıklarını hissettirmek, dar günlerinde yardımlarına koşmak; sıcak ve samimi toplantılar ve söyleşiler düzenlemek suretiyle sorumluluklarımız yerine getirebilmek için Türkiye’den gelen Türk öğrenciler ve Makedonya vatandaşı olan Türklerle böyle bir oluşum içine girdik. Bizim çalışmalarımız her hangi bir siyasi partiye bağlı değildir. Tamamen Türkçe ve Türk kültürüne katkı sağlama gayretindeyiz.*”

Bugüne kadar dernek, Hocalı katliamını anma, Ermeni terörünü lanetleme, köy ziyaretleri kapsamında ihtiyaçların tespiti ve imkân dâhilinde yardım edilmesi, terörü lanetleme mitinginin düzenlenmesi gibi etkinlikler gerçekleştirmiştir. Ayrıca, sosyal ve toplumsal mesaj içeren projeler kapsamında, ilk kez Makedonya topraklarında 3 Mayıs Türkçülük gününü kutlayan bir dernektir.¹⁰²

3.3.31. Sabit Yusuf Kültür ve Sanat Derneği

Makedonya, Kosova ve Türkiye’de tanınan, edebiyatçı ve *Birlik* gazetesinin emektarlarından Sabit Yusuf’un anısını yaşatmak için Gostivar gençleri tarafından Türk kimliğinin ve kültürünün devamı amacıyla 2015 yılında kurulmuştur. Derneğin hedefi; edebiyat, spor, sanat, kültür ve folklor alanlarında etkin olmak, gençlere sanatı sevdirmek, yetenekli gençlere yeteneklerini geliştirme fırsatını sunmak, kalıcı bir folklor, tiyatro ve müzik grubu oluşturmaktır.

Yeni kurulmuş bir dernek olmasına rağmen folklor grubuyla Bolu’daki festivale katılmak suretiyle başlattıkları faaliyetlerine, *Züleyha* adlı oyunu en kısa zamanda sergilemek, Sabit Yusuf anısına konser düzenlemek; yetişkinler ve gençler için şiir yazma yarışması düzenlemek ayrıca planladıkları etkinliklerden bazılarıdır. Bu bağlamda bir milletin vardığını sürdürülebilmesinin önceliklerinden birinin kültürünü yaşatmak olduğunu belirtmemiz gerekir.¹⁰³

4. Sonuç

Gerek 1990’lı yılların belirsizliğinin, çok partili düzene geçiş ve siyasal örgütlenmenin devam ettiği dönemde, gerekse bazı olumsuzlukların yaşandığı 2000’li yıllarda, Türklerin en azından kültürel, sanatsal ve sosyal alanda örgütlü bir şekilde etkinliklerini arttırmaya çalıştıkları görülmektedir. Bugün Makedonya’da 5000’den fazla kayıtlı STK’nın 118’ini Türk-

¹⁰² <https://www.facebook.com/turkulkusukulturdernegi/?fref=ts>

¹⁰³ http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=10149

lerin kurduğu STK'lar oluşturmaktadır. Makedonya'da Tşrklerin kurduğu STK'lar ağırlıklı olarak; 'kadın', 'çevre', 'eğitim ve kşltşr', 'sanat-folklor', 'yardım', 'spor' vb. alanlar da faaliyet gşstermektedirler. Ancak, izlenen yşntemler ve faaliyetler aıısından profesyonelce hareket eden STK sayısı azdır.

Kısaca faaliyetlerine değinilen STK'ların, zamanla yaşanan belirsizliklere rağmen Makedonya Tşrklerinin; kimliklerini koruyabilmek adına kşltşrel, sanatsal, sosyal vb. alanlarda örgştlenerek etkinliklerini artırdıkları gşrşlmektedir. Ayrıca, bşlgedeki gençlerin de birlikte hareket ederek STK'ların içinde yer almaları Tşrklşk bilincinin, birlik ve beraberliğin devam edeceğinin de en gşzel örneklerindedir. Bu bağlamda Ohri, Struga, Resne, Őskřp, Gostivar ve diğer bşlgelerdeki gençlerin birlikte hareket ederek Tşrk Tarihi ve Kşltşrşyle ilgili dşenledikleri konferanslar, Atatşrk'ř anma programları; Tşrklşk bilincinin, birlik ve beraberliğin devam edeceğinin en gşzel örneklerindedir. Őrneklemeye çalışılan STK'lar bize Makedonya Tşrklşğşnşn, Tşrk kşltşrşnşn devamı hususunda iyi yşnde çalışmaların olduğunu gşstermektedir.

Tşrk Sivil Toplum Kuruluşlarının faaliyetlerinin yanı sıra varlığıyla ayrı bir önem arz eden MATŐSİTEB, Makedonya'daki Tşrk Kimliğinin/Kşltşrşnşn ayakta kalabilmesine vereceği katkıyla Makedonya Tşrklerinin bilinç, birlik ve beraberlik yolunda emin adımlarla ilerleyeceklerini gşstermektedir.

Makedonya Tşrklerinin milli ve manevi kşltşrşnş korumak, haklarını ve ortak çıkarlarını demokratik biçimde savunmak, diğer Makedonya vatandaşlarıyla iyi ilişkiler kurulmasına yşnelik çalışmalarda bulunmak, Makedonya'da hoşgşrş ve birlikte yaşama zihniyetinin yerleşmesine katkıda bulunmak gibi amaçlar doğrultusunda kurulmuş olan STK'lar, Makedonya Tşrklerinin; milli ve dini kimliklerini koruyabilmek adına kşltşrel, sanatsal, sosyal vb. alanlarda örgştlenerek etkinliklerini arttırmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Ağanoğlu, Yıldırım. *II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi Yücel Teşkilatı*, İstanbul, 2006, S. 30-31.
- Alçe, Nelifer. Kardeşlik Derneğinin Tanıtım Yazısı, *Kızıl Elma*, S. 4, Rense, 2003.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâp Tarihi*, C. 1, Kısım 1, TTK, Ankara, 1963.
- Bekiri, Senat Vraynko. "Sivil Toplum", *Haberci*, S. 1-3, Vrapçište, Eylül-Kasım 2004.
- Birlik Gazetesi*, "Zafer Gençlik Kültür Ve Spor Kulübü" haberi S. 125, Üsküp, 1946.
- Canova, Remzi. "Makedonya'da Türk Kültürü Sönüyor mu?", *Vardar*, S. 6, Üsküp, 1994.
- Çayırılı, Necati. "Makedonya Türkleri", Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı C. IV, *Yeni Türkiye*, S. 69, Ankara, 2015, s. 4821- 4835.
- Çayırılı, Necati. "Makedonya'daki Türk Kimliğinin/Kültürünün Korunmasında Etkin Olan Türk Sivil Toplum Kuruluşları", Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*'nda sunulan bildiri, Nisan 2006, Çeşme-İzmir.
- Dere*, Namik Efendi Derneği Faaliyetleri Hk., S. 3, Y. Banitsa, 2004, s. 29.
- Dikici, Ali*; "Ab Yolunda Makedon Polisinde Yaşanan Değişim Ve Türk Polisinin Katkıları", *Hikmet*, S. 3, Gostivar, 2004, s. 81.
- Engüllü, Suat. "Balkan Savaşlarından Günümüze Kadar Makedonya'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Ekonomik, Kültür-Eğitim Durumu Ve Göçler", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih Ve Kültürleri Panelleri Ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir Mak-Göç, İzmir, 1996.
- Hamza, Yusuf. "Başlangıcından Günümüze Kadar Makedonya Türklüğü", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih Ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 Ve Mayıs 1996), İzmir Makedonya Göçmenleri Kültür Ve Dayanışma Derneği (Mak-Göç) İzmir, 1996.
- İbrahimgil, M. Zeki. "Makedonya'nın Sosyal-Kültürel Yapısı Ve Türk Vakıf Eserlerinin Bugünkü Durumu", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih Ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 Ve Mayıs 1996), (Mak-Göç), İzmir, 1996, s. 121-122.
- Karahasan, Mustafa. *Suzan*, (Suat Engüllü'nün Ön Yazısıyla) Birlik Yayımları, Üsküp, 2002, s. 6-7.

Kasım, Müşerref. “Etnik Toplulukları Kültürlerini Geliştirme Dairesine, Türk Sivil Kuruluşları Yeterince İlgi Göstermiyor”, *Yeni Balkan*, 25.01.2005, Üsküp.

Köprü. MATÜKAT’ın Tanıtımı, S. 4, Üsküp, 2002.

MATÜSİTEB. *I. Bülteni*, 2003-2005, Üsküp, 2005.

Murat, Salih. Yücelcilerle İlgili Yazı Dizisi, *Birlik*, Ekim 2003- Mart 2004, Üsküp.

Özer, Refik. *Yücelciler*, Şahadetlerinin 50. Yıl Anısına (1948-1998), İstanbul, 1998, s. 6.

Öztuna, Yılmaz. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, C. 1, İstanbul, 1973, s. 71-257.

Söğütülen, Yusuf. Dr. Şenol Tahir ile yapılan Röportaj 06.05.2014 – Çalıklı, Valandovo/ Makedonya, <http://www.rubasam.com/NewsDetail.Asp?NewsID=3928&Title=MAKEDONYA%92DA-B%DDR-T%DCRK-FEST%DDVAL%DD-VE-MAKEDONYA%92DA-T%DCRKLER> Erişim: 13.12.2015.

Turan, Ömer. “Balkan Türklerinin Dini Meseleleri”, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı II, S. 16, Ankara, 1997.

Yaşar, Abdurrahman. “Bağımsız Devlet Olduktan Sonra Makedonya’da Genel Durum ile Türklerin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumları”, *Makedonya’da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), (MAK-GÖÇ), İzmir, 1996.

Zaim, Sabahaddin. “Türk Dünyasında Balkanlardan Hatıralar”, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı II, S. 16, Ankara 1997.

Görüşme Yapılan Kişiler

İMAGO PPLUS Derneği Başkanı Zemrijet Bali Veseli ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

ADEKSAM Başkanı Fadıl Hoca ile yapılan görüşme, Kasım 2001, Ocak 2003 ve Eylül 2005, Gostivar.

Namik Efendi Derneği Başkanı Hayati Şaban ile yapılan görüşme, Ocak 2003. Ekim 2015, Gostivar.

Av. Salih Murat ile yapılan görüşme, Temmuz 2004, Gostivar.

Derya Türk Kadınlar Derneği Başkanı Suzan Musli ile yapılan görüşme, Eylül 2005, Ekim 2015, Üsküp.

Makedonya Türk Sivil Teşkilatları Birliği (MATÜSİTEB) Başkanı Fadıl Hoca ile yapılan görüşme Görüşme, Eylül 2004, Eylül 2005, Üsküp.

MILLENIUM Derneği Başkanı Senad Bekiri ile yapılan görüşme, Eylül 2005, Vrapçište.

Üsküp Sveti Kiril ve Metodi Üniversitesi Türk Dili Bölümünde görevli olan Bolu Abant İzzet Baysal Ün. Öğrt. Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hayati Yavuzer ile yapılan görüşme, Ocak 2002, Üsküp.

Makedonya Cumhuriyeti ‘Başbakanlık Azınlık Haklarını Kalkındırma Ajansı’ Müdür Vekili Dr. Yusuf Hasani ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Köprü Derneği Başkanı Hüsrev Emin ve dernek yetkilisi Furkan Murteza ile yapılan görüşmeler, Ağustos – Eylül 2005, Üsküp.

Selamet Derneği Başkan Yardımcısı Cemal Vraynko Mustafi ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Genç kalemler Derneği Başkanı Onur Abdi ile yapılan görüşme, Temmuz 2014, Ekim 2015.

Ensar Derneği Başkanı Sulyeman Baki ile yapılan görüşme, Ağustos-Eylül 2005, Üsküp.

Yakup Efendi Derneği Başkanı Cemil Sadullah ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Jupa Türkleri Derneği Başkanı Erşen Kartal ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Umut Yolu Derneği Başkanı Eyyub Eyyub ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

İstikbal Derneği Başkanı Fikret İbraimi ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Makedonya Atatürkçüler Derneği Başkanı Halil Abdullah ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Kocatürk Derneği Başkanı Hüseyin Kaplan ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Ufuk Derneği Başkanı İlhan Rahman ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

“Mustafa Kemal Atatürk” Makedon-Türk Dostluk Derneği Başkanı Şenol Memiş ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

Paşa Derneği Yönetiminden Ahmet Sipahi ile yapılan görüşme, Ekim 2015.

İnternet Adresleri:

<http://matto.com.mk/files/dokumenti/Tuzuk/Tuzuk%2024.%2001.2015%20 tarihli.pdf> ET. 15.11.2015

<http://matto.com.mk/index.php/faaliyetlerimiz/3475.html> Erişim ET. 15.11.2015

<http://matto.com.mk/index.php/faaliyetlerimiz/index.1.html> ET. 15.11.2015

- http://matusiteb.org.mk/?page_id=668 ET. 12.12.2015
- <http://minberhaber.mk/makedonya-aturkculer-dernegi-uskupte-canakkale-zaferini-konferansla-andi/> ET. 15.10.2015
- http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=9861 ET. 5.12.2015
- http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=9177 ET. 20.11.2015
- http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=9263 ET. 20.11.2015
- http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=10149 ET.20.11.2015
- http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=6784 ET.20.11.2015
- <http://timebalkan.com/ensar-yaz-kurslari-duzenledi/> ET.7.9.2015
- <http://timebalkan.com/kemal-nazim-akla-ziyan-olur/> ET. 2.12.2015
- <http://ufukdernegi.org/v2/index.php/hakkimizda> ET. 9.8.2015
- <http://www.birlikgazetesi.info/haber-arivi/79.html> ET. 5.10.2009
- <http://www.hazargrubu.org/etkinlikler/gorusmeler-ziyaretler/742-makedonya-kadinlar-birligi-ziyareti.html> ET. 5.10.2014
- http://www.hidfestmakedonya.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=3&lang=tr ET. 25.6.2012
- <http://www.kocaturkkocacik.org/anasayfa/ana/yeni.html> ET. 2.6.2015.
- <http://www.kocaturkkocacik.org/etkin/gunce/15.html> ET. 2.6.2015.
- <http://www.komek.org.tr/haberdetay.php?haberID=25> ET. 2.6.2014
- <http://www.makedonyaturkleri.com/haberler-1836-haydar-haydar-adli-oyun-yenilikci-gostivar-tiyatrocularindan.html#>. Vio6XH7hCUk ET. 2.4.2013
- http://www.tika.gov.tr/tr/haber/makedonyada_23_hidirellez_bahar_festivaline_destek-6612 ET. 2.6.2014
- <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf> ET. 2.6.2014
- <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf> ET. 2.6.2014
- <http://www.ufukdernegi.org/faaliyet-raporlari/5-ufuk-dernei-2010-faaliyet-raporu.html> ET.2.6.2012
- <http://www.yenibalkan.com/egitim/adeksamdan-kirtasiye-yardimi-h4429.html> ET.2.11.2015
- <http://www.yenibalkan.com/egitim/kalkan-derneginden-turkce-egitime-destek-h4492.html> ET. 2.10.2015

- <http://www.yenibalkan.com/egitim/ozel-yurtlarla-universite-ogrencileri-nin-ev-sorunu-ortadan-kalkiyor-h4693.html> ET. 22.11.2015
- <http://www.yenibalkan.com/kultur/kuytim-osman-kulturumuzu-yasataca-giz-h3208.html> ET.2.12.2015
- <http://www.yenibalkan.com/spor/derbinin-galibi-genc-kalemler-oldu-h4984.html> ET.5.12.2015
- <http://www.yenibalkan.com/spor/turk-futbol-takimi-kuruldu-h4428.html> ET. 2.10.2015
- <http://www.yenibalkan.com/spor/yukari-banisa-trabzonspor-takimi-kuruldu-h4601.html> ET.2.10.2015
- http://www.zaman.com.tr/dunya_makedonyanın-yoruk-turkleri-geleneklerini-yasatmaya-devam-ediyor_693828.html ET. 2.9.2010
- http://yeni yol.org.mk/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=13&Itemid=26 ET. 20.11.2015
- <https://www.facebook.com/Do%C4%9Fu-Makedonya-T%C3%BCrkle-ri-Derne%C4%9Fi-102403226589618/timeline/> ET. 21.11.2015
- <https://www.facebook.com/genckalemler.mk?fref=ts> ET. 8.10.2015
- <https://www.facebook.com/groups/421449651211102/?fref=ts> ET. 9.11.2015
- <https://www.facebook.com/groups/abeksayd/?fref=ts> ET.9.11.2015
- <https://www.facebook.com/groups/makedonyaatadernegi/?fref=ts> ET. 9.11.2015
- <https://www.facebook.com/groups/uksdmk/?fref=ts> ET. 9.8.2015
- <https://www.facebook.com/hidbahsenfes/timeline> ET. 8.10.2015
- https://www.facebook.com/koprudernegiuskup/info/?tab=page_info ET. 8.10.2015
- <https://www.facebook.com/kydselamet.vrapciste> ET. 8.10.2015
- <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.653229708049232.1073741847.188404174531790&type=3> ET. 8.8.2014
- <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.942755869096613.1073741883.188404174531790&type=3> ET.18.11.2015
- <https://www.facebook.com/pasa.dernegi/timeline> ET. 12.12.2015
- <https://www.facebook.com/turkulkusukulturdernegi/?fref=ts> ET. 12.10.2015

Yayın İlkeleri

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştığı yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. *Dipnot standardı:*

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 8 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda ‘Age, s...’ şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

¹ Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

¹ Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, No. 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

¹ Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.
Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkis Çorakçı Dişbudak), *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141 -162.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 29, No 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler iki basılı nüsha halinde ve bir CD ile birlikte **TİKA (Avrasya Etüdleri Editörlüğü) GMK Bulvarı No:164 Çankaya-Ankara** posta adresine veya **avrasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

Editorial Principles

1. “Eurasian Studies” Journal primarily composed of articles, reviews and analysis on politics, foreign policies, social problems, economy, culture, language, religion, nationality, environment and military topics covering the TİKA’s landscape of interests. While focusing on recent international norms and regional subjects, Journal prefers analytical and authentic works rather than being descriptive.

2. Articles must be written in 12 points, with Arial / Times New Roman fonts, single line spacing.

3. Though there is not an exact standard for the length, articles around 6000 to 9000 words (including postscripts) are preferred.

4. All diagrams, tables and graphics in an article must be organized and numbered in a proper manner.

5. Sender must provide a cover page in the beginning of the article, including details like; the title of the text, name(s) of the authors, information about the places they are working for, mail and e-mail addresses, phone number, ID number and bank accounts.

6. There must be an abstract, the title of the text and keywords in English and Turkish in the beginning of the text.

7. *Post scripting:*

Post scripting should be created electronically in numbered form with direct references at the end of the page through the use of “Add” function in Microsoft Word and must be in size of 10pts. The articles provided in this section must be written in quoted form in italics. Names of the books, articles and documents must be relevant to the original text. In texts written in foreign languages, connectors and abbreviations must be consistent. References must be written in full form when they are mentioned for the first time (including Publication, Place of Publication, and Publication Date), then following postscripts it can be referred as “ibid, p...” As it can be referenced in full form each time, further use of same material can also just include author, title, and page number. Internet-based references must be provided with the dates of retrieval.

Example Reference of a Book:

David M. Kotz and Fred Weir, *Revolution From Above: the Demise of the Soviet System*, London, Routledge, 1997.

Example Reference of an Article:

Thomas G. Weiss, "The Illusion of UN Security Council Reform", *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, Autumn 2003, p.150.

Example Reference of an Internet Resource:

Akira Uegaki, "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Accessed: 14.8.2009.

8. Referencing standards:

An alphabetical surname ordered "References" section must be included in the end of the text. If there are multiple authors, first of the authors surname must be considered, the rest of the authors must be written in (Name Surname) form. Author names must be clear.

9. Sent articles can't be published before, or sent to be published to other publications.

10. Articles in other forms than clearly stated here will not be evaluated and published, and no matter it is published or not, articles cannot be returned.

11. Articles must be sent to e-mail addresses: avrasyaetudleri@tika.gov.tr

12. Eurasian Studies is a refereed journal. Publication committee has rights to publish or unpublished a text, considering the ideas of referees. Publication committee is authorised to revise the texts, in the light of author's information if the articles is not compatible with the TİKA's publication policies.

13. Authors of the texts are paid accordingly to the TİKA's Publication Regulations Article 9, after the publication of the journal.

14. The articles and texts in this journal can be cited and/or quoted, as long as they are correctly referenced.